

ИНСТИТУТ ЗА ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИКШИЋУ

РИЈЕЧ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ

Ново Вуковић ✓
Радоје Симић ✓
Јелена Јовановић ✓
Лидија Томић ✓
Ненад Вуковић ✓
Синиша Јелушић ✓
Миодраг Јовановић ✓
Соња Томовић-Шундић ✓
Миодарка Тепавчевић ✓
Јанко Андријашевић ✓
Соња Ненезић ✓
Сања Шубарић ✓
Александра Батаковић ✓
Миладин Вуковић ✓
Живко Ђурковић ✓
Бранислав Остојић ✓
Слободан Калезић ✓
Зорица Радуловић ✓
Рајка Глушица ✓
Саво Рашовић ✓

РИЈЕЧ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ О ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ

Издавач

Институт за језик и књижевност Филозофског факултета у Никшићу

Уређивачки одбор

СНЕЖАНА БИЛБИЈА, МИЛАДИН ВУКОВИЋ, **НОВО ВУКОВИЋ**, БОЈКА ЂУКАНОВИЋ, ЖИВКО
ЂУРКОВИЋ, ВЕСНА КИЛИБАРДА, ДРАГАН КОПРИВИЦА

Главни уредник

НОВО ВУКОВИЋ

Секретар

МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ

Лектура и коректура

МИОДАРКА ТЕПАВЧЕВИЋ

СОЊА НЕНЕЗИЋ

Графички уредник

ВЕСНА ШИЈАКОВИЋ

Компјутерска обрада

СЛОБОДАН ЗЕЧЕВИЋ

Адреса: Уредништво "Ријечи", Филозофски факултет, Никшић, Данила Бојовића 66
Рукописи се не враћају, Годишња претплата 10 еура. Поједини број 5 еура.
Претплата се шаље на ж.р.: 50800 - 603 - 9 - 752, с назнаком за "Ријеч".

РИЈЕЧ

Часопис за науку о језику и књижевности
VIII/1-2 (2002)

САДРЖАЈ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

<i>Ново Вуковић</i> : Бесједа поводом 150-годишњице Његошеве смрти	3
<i>Радоје Симић</i> и <i>Јелена Јовановић</i> : Начела функционално стилистичког раслојавања језика.	9
<i>Лидија Томић</i> : Миодраг Булатовић и књига приповиједака "Баволи долазе"	32
<i>Ненад Вуковић</i> : О неким питањима приступа књижевном језику Јована Вуковића (српскохрватском) и Блажа Конеског (македонском)	43
<i>Синиша Јелушић</i> : Интертекстуалност и тумачење: путописи о Македонији Растка Петровића	51
<i>Миодраг Јовановић</i> : Паштровски говор у односу на неке приморске и околне континенталне говоре.	61
<i>Соња Томовић-Шундић</i> : Фикционалност и стварност у Борхесовој књижевности.	81
<i>Миодарка Тејавчевић</i> : О једном типу безличних реченица са логичким субјектом у акузативу	100
<i>Јанко Андријашевић</i> : Хакслијева антиутопија <i>Мајмун и суштина</i> : Белијалов шапат	105
<i>Соња Ненезић</i> : Придјевске сложенице са глаголским управним чланом.	117
<i>Сања Шубарић</i> : Презент са императивним значењем у документима Црногорског сената	131
<i>Александра Баџаковић</i> : Европски тренд у развоју језика ...	151

IN MEMORIAM

<i>Миладин Вуковић: IN MEMORIAM – Ново Вуковић</i>	167
<i>Живко Ђурковић: IN MEMORIAM – Ново Вуковић</i>	172
<i>Бранислав Остојић: IN MEMORIAM – Ново Вуковић</i>	178
<i>Слободан Калезић: IN MEMORIAM – Ново Вуковић</i>	183

ПРИКАЗИ

<i>Зорица Радуловић: Мјера ријечи (или о књизи "Путеви стилистичке идеје" Нова Вуковића)</i>	188
<i>Рајка Глушица: Пут ка спознаји суштине језика (Радоје Симић, Ойшџа лингвистика)</i>	193
<i>Лидија Томић: У "Семољ гори" Мира Вуксановића</i>	195
<i>Саво Рашовић: (Вук Милић, Одабране сѣранице сѣаре руске књижевности)</i>	199

ПОЛЕМИКА

<i>Миладин Вуковић: Једноумље у шовинистичком духу и руху</i>	202
---	-----

Ову свеску часописа припремили:

Миладин Вуковић

Живко Ђурковић

НОВО ВУКОВИЋ

Бесједа поводом 150-годишњице Његошеве смрти

Даме и господо,

Међу парадоксима овог свијета један од највећих је чињеница да и бесмртни умиру. Високо уздигнути у сфери духа, тешко докучиви просјечним људима, они са њима, ипак, дијеле усуд физичке коначности. На данашњи дан, прије равно 150 година, упокојио се Његош. Био је, дакле, Лучиндан, касна јесен. И без забиљежених сјећања очевидаца, лако нам је замислити покисли цетињски амбијент и један од оних сивих дана, дана за умирање, о којима често пјевају меланхолични пјесници. Ако изузмемо брата му Јока, посјеченог у раној младости у несрећној бици на Грахову, Његош је први напустио породични круг. Највеће звијезде најбрже сагоријевају. Са великим космичким дилемама и погледом који је тако моћно продирао кроз простор и вријеме отишао је са свега тридесет осам година. Иза њега су остали и родитељи, и сестре, и брат Перо, обични, прости људи, опхрвани свакодневним бригама и тешким животом, да дуго још ходају по просторима подловћенским. Остало је записано да га је смрт походила у исти дан и сат кад је, прије двадесет једну годину, над одром Петра I, закалуђерен и постављен за господара Црне Горе.

Његош је метеорски прошао овим нашим свијетом, као да се журио неком другом, у ком га чекају задаци вишег реда, они који стоје у домену велике тајне и искомске људске слутње и вјере. Иза њега је остао најблиставији духовни траг, којему вријеме у распону од вијека и по служи као фон на ком се очитује снага његових поетских визија и дубина његових философских идеја. Тај човјек је видио готово све; с лакоћом, какву имају само повлашћени, кретао се у најтежим, вјечним темама живота, историје, науке, религије, демонстрирајући колосалну снагу своје имагинације и свог ума. Као да је био у комуникацији са вишим сферама. И кад је умирао, био је загледан у њих. Они око њега нијесу разумјели смисао неких његових ријечи. Умро је зато сам, премда окружен људима који су га вољели и које је волио. Ко зна јесу ли схватили смисао његове одлуке да буде сахрањен на Ловћену. Како би и могли схватити шта је све пјесник са Ловћенског врха видио и о чему је на њему умовао? Како би и могли схватити поглед уроњен у плаветнило мора "гдје вјетрови и мутни облаци/дријемају у морској тавници" или поглед на чудесну игру муња које творе огњени крст на небу Црне Горе? Пјесници такве снаге као да имају тајни пакт са временом: оно полако, штедљиво, отвара дубљи смисао његових дјела и његових поступака. Било је тако и са Његошевом посљедњом вољом. Иако можда неразумљива, испуњена је без поговора. Од тог тренутка Ловћен планина, ни највиша ни најљепша у мору црногорских брда, постао је наш Олимп, развође између два свијета. Његош је са те тачке, још за земног вијека, гледао оба: један физичким, други духовним погледом. Било му је дато да види, али не и да живи.

Без обзира на то што око Његоша не лебди мистерија физичког постојања као око Хомера или Шекспира, тајна његове појаве није мања. Хомер се догодио негдје у праскозорје цивилизације у народу који удара темеље васколикој култури Западног свијета. Шекспир се појављује у вријеме кад посустали европски исток, растрган империјалним походима и освајањима азијских народа, нема шта више да понуди; јавља

се у народу који постепено преузима једну од доминантних улога у оквирима хришћанског свијета. Његош се јавља у историјским околностима које практично искључују могућност појаве књижевног генија. Истина, то вријеме у европској књижевности, означено као епоха романтизма, јесте вријеме пјесничких генија: Пушкин, Гете, Бајрон, Иго, Леопарди и још цио један блистав низ, какав није породила ниједна ранија ни каснија епоха. Али ниједан од њих није се јавио у малом народу, нити у земљи која живи на ивици ножа, као острво у мору Турске империје, у окамењеним формама живота, који се вјековима практично није мијењао. Његова појава је парадокс, логички и цивилизацијски преседан. У народу који бројем једва да достиже цифру војске коју на њега воде босански или скадарски везири, у земљи која у свом каменом мору нема градова, ни путева, ни школа, ни школованих, гдје генерације једва стижу да запамте очеве и гдје се ослонац смислу трајања налази у принципу борбе и слободе, који су уздигнути до божанских принципа, рођење генија статистички је мало вјероватно. Но и кад природа направи такву игру, пут до обзране таквог генија је далек. Биографи Његошеви, истина, биљеже да је у Цетињском манастиру, станишту његових претходника, млади владика нашао један број великих књига. Читао је Хомера и класичне писце, Дантеову "Божанствену комедију", Милтонов "Изгубљени рај" итд. И та чињеница представља велику ствар, скоро невјероватну. Али што је написао књиге равне њима, то је већ једно од оних чуда којему, ево већ сто педесет година тражимо логичко објашњење, а Бог зна да ли ћемо га икад у домену логике и наћи.

Никад нико, ни прије ни послје њега, у нашем народу није запјевао тако моћно. Никад нико није доводио ријечи српског језика у такав поредак и стварао слике и визије такве снаге. Никад нико са таквом лакоћом није знао да у само неколико стихова обухвати толико простора, да своје грандиозно платно рашири по пространству мора и неба, да се визијом пробије до космичких дубина и чина стварања. Нико није тако моћно говорио језиком великих симбола. Већ први

од његових спјегова, "Луча микрокозма", увео га је у ред великих метафизичких пјесника европских. Он је посегнуо за универзалном темом стварања, оном која је у центру великих митова и теогонија. Та тема исијава вјечна питања око којих су исплетени сви философски системи до данас. Како је настао свијет, како се одиграла велика космичка драма у којој су носиоци супротних принципа водили битку за превласт хаоса или хармоније? А онда је дошао "Горски вијенац". "Његош је тог љета био нешто много генијалан", просто ће се отети усклик једном испитивачу дјела великог поете, суоченом са невјероватним ритмом којим се успињала његова умјетност. О том дјелу написани су безбројни текстови и бројне књиге; као и сва она ријетка остварења вансеријске љепоте и умне силе, оно ће бити трајни изазов кроз вријеме и науци и обичном читању. Свака генерација ће успостављати свој однос с њим, сваком нараштају он ће пружати нову еманацију и непознате љепоте. Нема примјера да је једна књига тако окупирала народну свијест, те да је постала неком врстом наше култне, свете књиге, у којој се тражи и налази, као у Библији, одговор на сва питања, од најмањих до највећих. Нећу цитирати ниједан стих из "Вијенца". А и који бих? Како бирати из нечег што је већ изабрано? Шта се може извући из кутије пуне дијаманата него дијамант? Сваки од тих стихова је одјекнуо хиљаде пута у вашем слуху и исто толико пута запарао по вашим мислима. Они бију силином поетског замаха и кад говоре о божанској љепоти и хармонији и кад говоре "ствари страшне, којима је овај свет испуњен". Стихови тог спјева, тако су се расули по језику нашем, да их већ мијешамо са најблиставијим гномским истинама, и ове, са Његошевим стиховима. Не заборавимо, најзад, ни "Шћепана Малог", треће Његошево велико дјело. Иако је најмање истраживано и потиснуто у сјенку претходна два, дјело је великих домета, невјероватног драмског потенцијала, у ком савремена критичка мисао проналази спону која је најјаче везује са модерним духом.

Његош је био чиста духовност. Пјесник и владика – два најспиритуалнија занимања. Иза њега у материјалном смислу

није остало скоро ништа, сем гроб на Ловћену. Па и он, рушен и обнављан, пресељаван и враћан, као да је изгубио карактер сваке материјалности и постао симбол, тачка између неба и земље, издигнута изнад обична свијета онолико колико је и он изнад њега био. У духовном смислу, пак, Његош је творац цијелог једног свијета, који, иако литераран те, према томе, и фикционалан, згушњава сву нашу прошлост, нашу херојску епопеју, приказујући је не само у њеном митском и историјском контексту него и у универзалним координатама човјекова космичког случаја. Кад човјек крене, ако му је образбом и природом дато, да улази у тајне тог свијета, почиње дубље и комплексније да разумијева и овај који му је дат рођењем и да га посматра погледом који продире испод површине ствари у универзалне суштине.

До дана данашњег, Његош је остао у нашој књижевности изван мјерила, изван поређења. Ако неки одушевљени критичар за стих неког пјесника и каже да је његошевске снаге, онда то само наглашава бескрајну провалију која стоји између цјелина њихових дјела. Помињање Његоша постало је синоним за *недостижно*. Он спада у оне гигантске појаве које дјелују поражавајуће на остале пјеснике. Лаза Лазаревић, познати српски приповједач XIX вијека, кад је прочита Толстојеву "Крајцарову сонату", двије године није написао ни ретка. "Овај је казао све!", биле су ријечи којима је образлагао свој утисак и своју књижевну апстиненцију. Кад човјек прочита "Горски вијенац", ако је уз то и сам пјесник, мора осјетити нелагодност због тога што и сам пише стихове: Чему? Овај је све казао! Ипак, ево сто педесет година послије Његоша пишемо пјесме на његову језику. Силно поетско врело, које је еруптивно прокључало у оних неколико година XIX вијека, није исцрпilo све. И послије потопа су падале кише. Али никад се више нијесу "отвориле уста неbesке", како ка-за библијски стих.

Сваки пут кад нас неки сличан повод вечерашњем суочи са чињеницом да су и горостаси попут Његоша смртни, искрсава и питање: Какав је смисао појаве тих људи? Можда

нам их Провиђење шаље да нас охрабри, да у овом пролазном животу и овом свијету који је одавно назван "Долином плача" пружи примјер до којих се висина може уздићи смртни човјек. Ако је Бог био пјесник кад је стварао овај свијет, мора да је и пјесник "Горског вијенца" био божански надахнут кад је писао то дјело. И ја који изговарам са страхопоштовањем ове ријечи, обичне, слабе ријечи, имам наду да ће их свечаност тренутка уздићи и подстаћи нас овдје окупљене да се, макар и накратко, мислима и фантазијом винемо у оно херојско доба Црне Горе кад је њен народ имао само Његоша и Бога изнад себе, а посебно да се винемо у оно чудесно љето 1846, када је у глави младог Рада Томова дозрео "Горски вијенац", љето када му га је, да се послужим библијском асоцијацијом, Бог даривао, као Мојсију Таблице Закона на Гори Синајској.

РАДОЈЕ СИМИЋ и ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ
Београд

**Начела функционално стилистичког
раслојавања језика**

У знак сећања на академика Нова Вуковића

1. *Уводне напомене*

1. Ово излагање представља унеколико измењен и новим детаљима проширен извод из књиге двају аутора која носи наслов *Основи теорије функционалних стилова*¹. Књига је посвећена сећању на драгог колегу и пријатеља Нова Вуковића, и представља у неку руку допуну његовим *Пушевима стилистичке идеје*².

2. У схватању о стилским обележјима језичког знака, и знака уопште, ми полазимо од уверења да знаковна обележја имају двоструки статус, и то у два различита правца посматран. У првом правцу – постоје дистинктивна и недистинктивна обележја: прва су важна са функционалнога гледишта, јер се тичу семантичке релеванције и комуникативне пропулзивности знаковних структура; друга су асоцијативна такође, али не у семантичком смислу, већ у смислу карактеролошком и идентификацијском, што значи квалитативном и евиденцијском – један

¹ Р. Симић – Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, НДСЈ, Београд, Јасен, Никшић 2002.

² Н. Вуковић, *Пушеви стилистичке идеје*, Јасен, Никшић 2000.

знаковни елемент или структура стоје на вишој или нижој позицији неке вредносне лествице од других, њему сродних – а с тиме је тај елемент и 'доминантнији', одн. у супротном 'слабији' од осталих у интензитетском или како друкчије усмереном ефицијенцијском погледу (Недистинктивна знаковна, или боље субзнаковна својства, у крајњој линији, дакле, имају вредносни смисао егзистенције: она заправо утичу на квалитет и интензитет комуникације). У другом правцу посматрања, постоје двојака својства знака с обзиром на њихово порекло и статус у знаковној структури: на једној су страни инхерентна, унутрашња, која се тичу њихове природе; а на другој атхерентна, вањска, настала пројекцијом вањских фактора на знаковну структуру. Схватити ове дихотомије, и тај паралелизам знаковних факата, у данашњем стању науке није нимало лако, јер уско лингвистички, или књижевно-теоријски – па и естетски или сл. – образован испитивач стила није довољно припреван ни сасвим компетентан за расправу о квалитативној страни знаковности, нити о односу знака према условима употребе.

2.1. Књижевни или уметнички теоретичар и критичар упућен је по правилу једино на интуитивне путеве сагледавања квалитетских својстава уметничког дела, на биографску или социолошку позадину или сл. Тиме је осуђен на положај посматрача који примећује симптоме извесних значајних процеса и збивања у изучаваним структурама, али не сагледава механизме тих збивања, нити праву природу уметничког стварања и уметничке структуре.

2.2. Лингвиста такође није увек у ситуацији да исправно суди о квалитетима уметничког текста, или језичке производње уопште. Сметње су код њега изазване ускошћу схватања језика. Уско образовани лингвиста наине ограничен је и оквирима своје науке, која се обично своди на граматичку структуру и граматичке категорије језика, и не дозвољава продор преко тих оквира. Он језик посматра управо као механизам који се влада по строгим природним законима и као мрежу односа (корелација) у којима се остварују те законитости. Деловањем ових за-

конитости обезбеђена је комуникативна функција и структурна организација која ту функцију омогућује – али они не дају кључ за откривање квалитативних својстава језика, језичке уметнине или сл. Често се у лингвистици не води нпр. рачуна о разлици између инхерентних и атхерентних својстава језичког знака, тј. између структурних карактеристика исказних форми, и утицаја на ту структуру који долазе од услова употребе. Било да те услове сврстава у исти круг са семантичким појавама, било да их превиђа сасвим, и бави се искључиво 'структурним', што ће рећи инхерентним својствима знака, лингвиста и у једном и другом случају греша.

Греша лингвиста и онда кад све што не спада у домен знаковне материје – дакле између осталог и значењски слој структуре – сматра 'контекстом', или амбијентом у којем се реализују 'недистинктивна', дакле субзнаковна, знаковно ирелелвантна или како друкчије схваћена 'нефункционална' својства знака; те 'каналом', медијумом појаве 'шума', сектором у којем долази до деформација и замагљења дистинктивних знаковних обележја или сл. (Исп. нпр. теорију одступања или отклона као једно од полазишта у стилистичкој интерпретацији језичке структуре). Нису у праву ни они теоретичари који додуше увиђају да поред лингвистичких постоје тзв. 'паралингвистичке' (и уопште 'парифункционалне' знаковне) структуре, од нпр. гестова и нелингвистичких фонијских еманација – на доњем крају неке лествице коју би тек ваљало успоставити³, – до научних симбола на супротном, горњем крају тога низа, – али не препознају њихову природу и њихово место у знаковном функционалном комплексу, њихов однос према незнаковним структурама, на једном правцу посматрања, и према правим знаковним јединицама, на другом. У *Уводу у филозофију стила*⁴ повремено је скретана пажња на ову врсту појава, али не у мери у којој оне

³ Исп.: И. Н. Горелов, *Невербалные компоненты коммуникации*, Наука, Москва 1980.

⁴ Р. Симић, *Увод у филозофију стила*, Свјетлост, Сарајево 1991., Универзитет у Београду 1997.

заслужују да буду проучене. У овој књизи поставили смо себи задатак да између осталог пратимо два слоја знаковних појава за које мислимо да су од значаја за тзв. 'функционално раслојавање', у ствари квалитативно груписање знаковних јединица и структура које су од утицаја на језичку комуникацију. Прво на уму имамо поменута атхерентна (по некима евокативна) својства језичког знака. И друго – својства, врсте и количину употребљених лингвистичких знаковних структура, улогу тих структура у комуникативном процесу, али и на количину и врсту употребљених лингвистичких јединица, њихове функције, њихове особине и однос према лингвистичким структурама.

3. Већ што рекосмо открива наше посебно схватање о стилу и стилистици уопште, а о функционалним стиливима посебно, па с тим у вези и наше посебне намере и методе у њихову истраживању. Ми мислимо, наиме, да лингвистичка структура израза у сваком функционалном стилу зависи не само од општих околности употребе његове – рекло би се по досадашњим испитивањима пре свега од тематике коју лингвистички уобличава, по нашим термилолошким решењима *вербализује*, те социјалних и делатних услова у којима се обавља вербализација; већ и од 'контекста' у специфичном знаковном смислу речи: од врсте, начина употребе структуре других, *лингвистичких знаковних јединица* с којима се у савлађивању комуникативне тематике комбинују вербализацијске структуре.

Тиме истовремено изравно скрећемо читаочеву пажњу на непримећену или потцењену чињеницу да се *језички израз у употреби врло често комбинује са нејезичким знаковним структурама* – које му припомажу, или које га ометају у обављању комуникативне функције. Гест и мимика у свакој прилици пратилац су усмене речи; научна симболика, сликовна представа, илустрација, орнаментика разноврсних облика и намена – писмене! Ако тих пратилаца некада можемо да се лишимо, ако нам њихова пратња каткада није потребна нити угодна, то само по себи не значи да они немају никаквог значаја са гледишта језичког, а и знаковног у општем смислу

уобличења тематике, већ да је њихово учешће у томе на неки начин степеновано, и на други начин раздјељено по њиховим врстама – и по врстама функционалних формација – или стилова. О свему томе свакако морамо повести рачуна у функционалној стилистици.

2. О досадашњим проучавањима функционалне слојевитости језика

1. ”Зачетке функционалне стилистике – мисли Б. Тошовић у познатој и признатој студији о функционалним стилевима – можемо тражити код једног од највећих лингвиста XIX стољећа, Вилхелма Хумболта, који... говори о различитим функционалним манифестацијама језика... Прије свега, он издваја поезију и прозу као различите појаве језика, а затим ’научну прозу’ и ’прозу вјештине говора’” (21–22)⁵. Тошовићева тврдња је у општем смислу тачна, али у смислу како су функционални стилови схваћени у нашој књизи – она потребује прецизирање, и изесне додатне напомене.

2. Као настављач Хумболтових идеја, а и као самосталан мислилац о језику и уметности, и њиховом односу према људској духовности, истиче се знаменити руски теоретичар А. А. Потебња. У књизи са мало необичним насловом – *Из предавања о теорији уметности*⁶ – он за потребе својих проучавања поезије дефинише њен однос према науци. У темељ својих дефиниција Потебња поставља постулат да је ”улога поезије у људском животу”, заправо – ”улога синтетичка: она нам служи да постигнемо уопштавања”, али не путем ’казивања’” (75). ”Поезија је делатност сродна научној, паралелна њој. Разлика је само у том што научна мисао смера поређењу једнаког с једнаким, једнородне чињенице с једнородном... – док поетска реч приказује стварност помоћу слика. Средство за ово јесте,

⁵ Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Свјетлост, Сарајево 1988. – Страница је каткада означена бројкама у загради на крају цитата.

⁶ А. А. Потебња, *Из записког по теорији словесности*, Харковъ 1883.

између осталог, фигура. Фигуративни израз... служи као жижа за мноштво могућих примена. Усредсређивање на једну тачку образује једнакост међу различитим случајевима и уздиже их до апстракције” (75-76). Апстрактивна моћ у поезији, према томе, реализује се уз помоћ фигура, као у науци уз помоћ општих идеја.

3. Враћајући се поново на ову тему у књизи *Мисао и језик*⁷, Потебња најпре констатује: ”Наша мисао по садржају је или слика или појам” (136). Тиме је потврдио своју идеју о двојакном путу апстракције, коју је изнео у претходној студији, проширујући је додатним ставовима који сада гласе: ”У поезији веза слике и идеје се не доказује већ се утврђује (констатује) као непосредна потреба духа; у науци потчињавање факта закону мора бити доказано, а доказна снага је мера истине. Доказивање је увек разлагање првобитних података, а затим је управо исказану мисао могуће изрећи и друкчије; поетска слика се у тренутку свог естетског деловања не разлаже, док је научни појам тим боље потврђен, што је уситњенији, и што је више судова из њега развијено. Према томе, колико се лакше разумеју поетске слике и колико је већа наслада која отуда проистиче, толико нам се савршенијим чине. Насупрот томе, што боље разумемо научну чињеницу, то смо дубље запрепашћени њеним несавршенством. Поезија је створила многе ликове којима се ништа не може ни додати нити одузети; али нема, нити може бити савршеног научног дела...” (165).

”У језику – даља је мисао Потебњина – поезија непосредно тежи елементарним сазнатим чињеницама без икакве [мисаоне] обраде; представа која одговара идеалу уметности није створена да обједини искуствену слику у време аперцепције речи, па зато не губи своје особености докле год из чулне слике не настане појам и не сложи се с мноштвом његових особина. Наука се такође опире о реалност, али тек пошто је прошла фазу речи: наука није могућа без појма, коме претходи представа;

⁷ А. А. Потебня, *Мысль и язык*, 4. изд., Одесса 1922.

она пореди реалност с појмом и покушава да их помири један с другим, али пошто је број особина у свакоме скупу спознаје неисцрпан, то и појам никада не може постати затворена целина.

Наука разлаже свет да би га поново сложила у чврст систем појмова; али овај се циљ стално удаљава сразмерно нашем приближавању, систем се руши под притиском нових чињеница, а број чињеница није могуће исцрпсти. Поезија превладава ово аналитичко знање и супротставља му општу хармонију света. Указујући на ту хармонију конкретним сликама за које није потребно бескрајно мноштво спознаја, и замењујући јединство појма јединством [конкретне] представе, она слику истиче као надокнаду за несавршенство научне мисли, и на тај начин задовољава људску потребу да свуда види јединство и савршенство” (165–166).

Јасна дистинкција коју Потебња открива између поезије и науке, са упориштем на супротности између сликовитог и појмовног мишљења, те схватање о речи као о граничном ентитету међу њима, – чиниле су солидну основу да се обави експертиза језика са једног дотад непрактикованог гледишта: да се опише и разуме функционална дисоцијација језичког израза с обзиром на атхерентна његова својства – тј. на околности употребе, – и да се у тим условима теоријски проучи. Потебњу, дакле, заправо треба сматрати првим зачетником идеје о функционално-стилистичком посматрању и проучавању језика. Код Хумболта налазимо само припремне мисли и прве назнаке из којих ће Потебња развити јасније, и за развој функционалног увида у језик далеко релевантније идеје. Није стога необично што је функционална стилистика најразвијенија у Потебњиној великој домовини Русији.

4. Али Потебња ипак није први творац идеје о разликама у језичкој структури које су условљене разликама у језичкој употреби. Првобитно извориште идеје о функционалном раслојавању језика, и правим основама за тај процес, налазимо – код Аристотела. Аристотел је својим филозофским систематизацијама и синтезама обухватио како целокупну стварност – при-

родну и антрополошку, – тако исто и читав семиолошки космос човекових мисли и израза. Понегде је и директно у разматрање узимао проблем структурне варијације језика с обзиром на функције његове.

4.1. У *Поетици*⁸ се уметности схватају као знаковни системи који свет ”приказују *подражавајући*, а постоји између њих трострука разлика: оне подражавају или различитим средствима или различите предмете или различитим начином” (47).

4.2. Аристотелова *Реторика*⁹ за предмет има савим другу област људске комуникације: беседничку вештину. Она ову по свој прилици, и по класичној прерасподели научних тема по дисциплинама, дели са дијалектиком, науком о вођењу расправе: ”Реторика је саобразна дијалектици – гласи прва реченица у овом Аристотеловом делу; – обе се тичу онога чија је спознаја донекле заједничка свим људима, а што не припада ниједној науци. Стога сви донекле учествују у једној и другој, јер сви у одређеној мери настоје да неко мишљење претресу и подрже, да се бране или оптужују” (5).

4.3. У *Органону*¹⁰ главна Аристотелова пажња усмерена је на трећи важан аспект комуникације: на истинитост исказа: ”Као што се у души – мисли он – појављује час мисао која није ни истинита ни лажна, а час мисао која је нужним начином једно или друго, – тако се догађа и у погледу говора” (53). Испитивање истинитости или лажности исказа не спада ”у поетику или у реторику” (56), већ је основа научног бављења стварношћу и мишљењем.

4.4. Сажето би се Аристотелове мисли о овом предмету могле приказати овако: постоје три врсте говора – леп говор, уверљив говор и истинит говор; б) свакој врсти одговара посебна функција – поетска, беседничка и научна; в) свака од ових функција располаже сопственим начинима организације језичког

⁸ Аристотел, *О њесничкој вештини*, Завод за уџбенике, Београд 1988.

⁹ Аристотел, *Реторика* 1/2/3, Независна издања, Београд 1987.

¹⁰ Аристотел, *Органон*, Култура, Београд 1970.

исказа – у поетском језику карактеристична је фигура, у беседничком ентимем, а у научном то је – силогизам. Истраживати структурна и друга обележја фигуре, ентимема и силогизма, значи у ствари истраживати функционално условљене структурне категорије и врсте језика – ако под функцијом сматрамо однос језичких структура према духовним вредностима на које као ознаке упућују.

5. Увиђамо, према томе, да је највећи синтетички дух који познаје човечанство успео да продре и у срж људске концептуалне и вербализацијске активности, да утврди везу између једне и друге, и да формулише основна начела функционисања језика у вези с тим. Облици мишљења – крајња је поука ових зачуђујућих продора у суштину, смисао и начин бивствовања људске врсте на Земљи – односно специфичне духовне вредности које човек ствара, одговарају облицима стварности на коју се односе, а језички облици прилагођени су једнима и другим. Другим речима, трансфер стварносне грађе путем сазнања у сферу духовних вредности, и прерада ових у семантичке структуре погодне за вербализацију, и вербализација ових последњих – јесу суштински проблеми функционисања језика, као и његовога функционалног раслојавања.

3. Данашња схватања о функционалним стилевима

1. 'Данашњим схватањима' – ради једноставности – сматраћемо оне догађаје у развоју функционално-стилистичких истраживања, и оне резултате о којима говори Б. Тошовић у помињаној студији¹¹. Он је, на основу свестраног увида у рад руских и источноевропских стилистичара дошао до схватања "да су Ф-стиливи екстралингвистички условљене системске реализације језика (језички изрази или врсте) у одређеним областима људске дјелатности, односно у функцији тих дјелатности, са специфичном интралингвистичком (парадигматском и синтагматском) структурираношћу (фреквенцијом и вјероватноћом

¹¹ Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Свјетлост, Сарајево 1988.

употребе језичких средстава), мањом или већом традиционалношћу и историјском заснованостју” (57).

2. Функционално-стилистичку варијацију и дисоцијацију Тошовић прати на међупростору између језика и човека као индивидуе и друштвеног бића, дакле рекло би се у ствари, између језика и друштвеног колектива којем служи у практичном функционисању и друштва и језика у њему. ”Према томе, узрочнике ФС-разградње језика треба тражити у двије врсте фактора: једни су они који долазе из ванјезичке реалности и такве, као већина других аутора, назваћемо екстралингвистичким, а други су дериватског типа (долазе као резултат примјене првих) и представљају унутарјезичке чиниоце, односно обиљежја и означаћемо их као унутарлингвистичке или једноставно лингвистичке факторе” (58).

3. ”Људска активност врло је разнородна и садржајна. С једне стране човек комуницира, посредно или непосредно, са ужом и широм [мисли социјалном] околином саопштавајући мисли, расположења, осјећања и примајући их од других.

(а) С друге стране човек умне способности користи у процесу рада и за истраживање оног што га окружује, осмишљајући природне и друштвене појаве. Његова умна дјелатност (унутарња активност) усмјерена је на стицање знања о себи самом, о природи и друштву(,) и на стварање реалне спознаје о свему ономе што га окружује. Таква врста активности названа је науком.

(б) Међутим, у осмишљавању стварности човек може у први план истаћи естетски однос, може естетски доживљавати свијет, што се и чини у посебним облицима – умјетничком стварању. Књижевник на свој начин поима, трансформира и уопште одражава живот, а све то ради да би задовољио своје естетске потребе и потребе људи којима је то дјело намијењено. Пружити човјеку задовољство, радост, пружити му могућност да се одушевљава и духовно обогаћује – задатак је умјетности.

(в) Посебан облик надградње, друштвене свијести(,) јесте активност човјека усмјерена на стварање система норми, прави-

ла, прописа ради регулисања односа у ужем и ширем колективу. То је законодавно-правна дјелатност, која собом носи читав низ других активности, како друштвених тако и индивидуалних (административно-правни послови, званичне форме комуникације и сл.).

(г) Ту је и активност усмјерена на информисање јавности путем техничких канала везе (штампе, радија, телевизије).

(д) И, најзад, један од најчешћих облика дјелатности јесте свакодневна усмена комуникација између људи, која се сусреће на свим мјестима (на послу, код куће, на улици, у позоришту итд.) ”.

4. Нисмо прекидали нит ауторових излагања јер смо хтели очувати њихову смисаону целовитост. Једино смо рашчланили текст на параграфе, и ове обележили словним ознакама.

(1) Основицу језичке варијације, тј. како он каже ’разградње’, чини разноврсност комуникационе активности супротстављена разноврсности радног ангажовања људи, и свакако подела рада. Тошовић, према томе, најпре креће од чисто радне теорије функционалних стилова. Али он затим неопажено у своја промишљања укључује све нове и нове моменте: људску мисаону активност и друштвену свест, те људску вербалну активност и вербализацијске поступке као механизам преношења практичних и мисаоних вредности на план комуникације, на план комуникабилних вредности.

(2) Једно је практичан производни рад, свакако по областима производње, врстама средстава и производа итд., као и комуникативна активност везана за осмишљавање рада и координацију људи у организованим облицима колективне производње; друго је организована спознајна делатност у научно-истраживачком поступку и вербална активност која прати тај посао и прибавља му комуникабилност, тј. могућност колективне спознаје научних закона; треће је организација друштвеног живота, и нормативно-законодавна делатност која то све прати као тип друштвене делатности, те спознајна активност о друштвеним кретањима у датом колективу и потребама њихо-

вог регулисања, као и тип вербализације у законском тексту; четврто је уметничка спознаја и уметничко стваралаштво засновано на тој спознаји, између осталог језичко, које је усмерено на комуникабилно осмишљавање уметничког акта итд.

(3) Комуникативна активност људи, произлази из свега, није у начелу, и у смислу функционално-стилистичког испољавања, директно скопчана са практичном активношћу, већ између њих на неки начин посредује друштвена свест и људско мишљење. Комуникабилност практичних вредности постиже се преко процеса вредновања и вредносних чињеница друштвене свести – на чијој је основици могуће и у чијим је категоријама могућа комуникација.

5. Кад је реч о лингвистичким основама типологије функционално-стилистичких варијаната језика, Тошовић тврди да се носиоцем типолошких својстава могу сматрати једино текстовна обележја и међутекстовне дистинкције: "Пошто основном јединицом Ф-стилистика – мисли су његове – не може бити ни ријеч, ни синтагма, ни реченица (мада могу бити посебан објекат истраживања), овај стилистички правац као једини прави ниво проучавања има везани текст. Тиме Ф-стилистика добија одредницу текстуалне дисциплине, дисциплине која се бави текстом као ФС-јединством (јединством које подразумева обједињавање свега онога што један текст чини Ф-стилом)" (77). Овим је откривен важан канал по којем је могуће довести у међусобну везу функционално-стилистичка истраживања у Русији и источној Европи са размишљањима лингвиста са западне хемисфере о сличним темама. Наиме, кад се на Западу говори о 'класификацији текстова', типологији 'дискурса', или 'теорији говорних чинова' – сви су ти приступи сводљиви на макролингвистичке структуре и њихову анализу, класификацију и категоризацију. Наравно, ако термин 'текст' схватимо у буквалном смислу, онда западна теорија себи намеће једно непријатно ограничење – и овлашћена је да ради само са писаним документима књижевног језика. Но овај термин често обухвата и макроструктуру усмене комуникације, па је паралелизам са источним истраживачким корпусом ипак обезбеђен.

6. Б. Тошовић утврђује да је ”најоправданије и најоптималније разликовати пет функционалних стилова: књижевноумјетнички, публицистички, научни, административни и разговорни” (81). Но ако је функционални стил структурна језичка варијанта која одговара специфичном типу људске делатности, и слоју или делу друштвене свести или сл., дакле начину практичне, концептуализацијске и вербализацијске активности у одређеној области друштвеног рада, онда се поставља питање природе те кореспонденције: да ли стоје у узајамној зависности, и да ли је та зависност једносмерна или двосмерна. Ако је зависност једносмерна, и ако пракса друштвених односа одређује друштвену свест, како мисле марксисти – онда је неопходно открити методе и принципе парцелације најпре делатних и концептуализацијских активности, па тек онда говорити о вербализацијским врстама зависним од њих. И тада Тошовићева схема важи без ограничења. Ако је пак каузална хијерархија обрнута, онда је за лингвиста читав комплекс кореспонденција неважан, и он је слободан да о функционалним стиливима суди на основу унутарлингвистичких карактеристика. Тада се, међутим, пред њим разастире круг функционално-стилистички мотивисаних лингвистичких дистинкција у којима је врло тешко разабрати се, јер се многоструко преплићу и укрштају – тако да је функционално-стилистичка класификација макроструктура врло змршена и непрегледна.

В. А. Аврорин, очито полазећи од последње солудије, тј. од схватања о независности комуникативне језичке варијације у односу на остале поменуте факторе, износи следећи предлог класификације језичких функција, који би био основицом типологије функционалних стилова: ”На тај начин, чини ми се, ваља разликовати следеће функције језика: (1) комуникативну (средство, оруђе споразумевања), (2) експресивну (изражавање мисли), (3) конструктивну (образовање мисли), (4) акумулативну (прикупљање друштвеног искуства и знања)”. Изражавање мисли јесте у ствари један од аспеката комуникације, па прва и друга назначена функција нису две различите већ једна једина.

Али иако и друге две функције можемо сматрати двама аспектама једне и исте, интересантна је, иако већ одбачена од стране Хумболтових критичара, идеја да језик може учествовати у 'образовању мисли' и 'прикупљању искуства'. Чини нам се да први аспект упућује на акт уобличења тематског садржаја говорних, тј. исказних форми језика – или давање мисаоног 'тумачења' предметној подлози значења исказних форми. Други се може схватити као процес уобличења друштвене свести и кореспондентног аранжирања корелација међу језичким облицима у систему тако да су оспособљене за активирање мисаоних структура. Друштвена свест је дакле структурирано и систематизовано друштвено искуство датог колектива које је доведено у стање виртуелних семантичких комплекса, а ови су спремни за активирање у одговор на активирање језичких структура. Споразумевање је кореспондентно двосмерно активирање искуствених и језичких образаца, тј. активирање образаца друштвене свести уз помоћ одговарајућих језичких образаца, као и обратно. Но тиме смо у наша разматрања поново укључили духовну сферу – сада комплекс или систем културолошких образаца којима се служи дати колектив, и у којима је сакупљено свеколико искуство. Лингвистичка теорија није сама валидни интерпретацијски и класификацијски апарат за савлађивање функционално-стилистичке проблематике.

4. Покушај дефинисања функционалног *стила*

1. По свему што проистиче из старијег и савременог теоретисања о језичким функцијама и функционалним стиливима, о 'врстама текстова' и 'говорним чиновима', видно је да ту владају многе недоумице: (а) око тога шта је заправо предмет анализе и класификације, да ли језик, говор, текст, исказ или говорни акт, или су то сфере људске делатности у којима се, и поводом којих се обавља комуникација итд.; (б) око критерија класификације – да ли су они лингвистичке природе (лингвистичка обележја исказних форми и дистинкције међу њима), или ванлингвистичке; и ако је у питању друга солуција, онда да ли су

то моменти из предметне или социјалне стварности. Да бисмо разрешили наведене проблеме, затражићемо помоћ код једног од највиших ауторитета у истраживању 'симболичких форми' – код Ернста Касирера¹².

"Због тога што сваки посебан садржај свести – по Касиреру схватању – стоји у некој врсти мреже многоструких веза захваљујући којима он у свом простом бивству и у свом самопредстављању, уједно у себи садржи и упућивање на друге, па затим опет друге садржаје, могу и морају постојати одређене творевине свести у којима се овај чисти облик упућивања, тако рећи, чулно оваплоћује. Одатле одмах произлази својеврсна двојака природа тих творевина: њихова везаност за оно што је чулно, која уједно у себи садржи слободу чулнога. У сваком језичком 'знаку', у свакој митској или уметничкој 'слици', неки уметнички садржај, који по себи и за себе превазилази све чулно, јавља се као преображен у облику шумова, онога што се може видети, чути или додирнути. Појављује се један самосталан начин уобличавања, једна специфична активност свести која се разликује од све датости непосредног осећања или опажања, да би се на крају послужила баш самом том датости као подлогом, као средством изражавања" (51-52). Касирер у овим мало загонетним објашњењима мисли на иначе за просечан ум несхватљиву околност да човек влада чудесном способношћу да своје мисли – које су неприступачне сазнању других – веже за чулно спознатљиве ентитете (звучковне структуре, граfiјске ознаке, предметне форме, боје итд.), у којима их онај коме су намењене на неки волшебан начин може 'препознати'. Ту лежи за човека бескрајно важна могућност преношења свих психолошких и опште културних, социјално оверених и најинтимнијих личних порука међу људима: човек из уског круга своје приватности излази у широки свет у којем се потврђује као социјална јединка, као члан моћнога људског колектива – а овај се само као целина може успешно борити за свој опстанак

¹² Е. Касирер, *Филозофија симболичких облика*, Дневник – Књижевна заједница Новог Сада, Н. Сад 1985.

у природи. Касирер функције знаковних јединица тумачи искључиво аналогijом: ознака преузима улогу означеног само по томе што садржи, или што може преузети особине означеног садржаја, који онда на тај начин 'репрезентује'. О 'преносу' особина као процесу семиологизације, одн. о 'изоморфичности' као начелу означавања, говорили смо другом приликом¹³. Без обзира што тиме није решено питање 'означавања', идеја да оно – означавање – постоји и делује у виду модуса организације међусобно по унутрашњим својствима неупоредивих факата, и служи за њихово свођење у лако савладиве системе, један је од врло важних момената у оцени функција знакова, о чему се ретко води рачуна. Материјални или духовни ентитет постаје знаком само и једино одсликавајући на себи друге ентитете – само учинивши се носиоцем атхерентних својстава.

2. Нешто је јаснији у интерпретацијама, и ближи лингвистима, Александар Белић када говори о 'духовности' језика¹⁴. – "Да, језик је израз или знак оних духовних вредности које се предају од једног претставника друштвеног – другоме. Другим речима, језик није ни слика оних процеса којима се до тих вредности дошло, нити је оно биће у које се излива све оно што се поводом њих у нашој свести врши... Језиком се предаје околном свету само онолико и оно од духовног живота, као системом знакова за обележавање његове садржине или смисла – колико то траже од својих претставника извесне друштвене потребе и потребе њих самих" (9). Али језик није дифузна појава. Он се јавља у виду система факата, а тај систем је прожет системношћу мисаоних факата. Преко ових последњих у вези је са природним системима. "Сви се језички знаци – гласи једно Белићево објашњење те појаве – држе у језичком систему тиме што собом обележавају разлику у значењу према другим знацима. Та супротност или тај однос језичких знакова значајан је елемент у општој повезаности језичких чињеница, заснованој на посредничкој функцији тих знакова између претстава и пој-

¹³ Исп., Р. Симић, *Општа стилистика*, НДСЈ, Београд 2001.

¹⁴ А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју* I, САНУ, Београд 1958.

мова и њихова остварења, сваки пут другог. Али систем језичких знакова састављен је од још ближе и уже узајамности језичких чињеница, засноване на врло различитим елементима од којих су неки у самој природи ствари, а други опет у природи језичких појава и језичких знакова". Белић овде 'природу језичких појава' схвата бипартитно, као јединство 'ознаке' и 'означеног', тј. структуре језичке појаве и структуре садржаја – која се састоји од духовних елемената. Ове Белићеве мисли свакако циљају на факат да човек говори с намером да нешто пренесе саговорнику или саговорницима, и да је то сваки пут мотивисано његовим личним, а и друштвеним потребама и обзирима, као и језичким својствима и могућностима да служе у ту сврху. Друштвене потребе и друштвени узус – можемо у контексту Белићевих размишљања рећи – одређују карактер комуникације, али и средстава којим се ова обавља – не само у општем смислу, већ и за сваки случај посебно. Духовне вредности нису индивидуалне величине већ се јављају у систематизованом виду, а тиме је условљена и систематизација језичких средстава помоћу којих се ти системи вербализују.

Из свега што је досад речено проистиче пре свега да постоје разноврсни типови функција симболичких система, и језика посебно, и да су ти типови у вези са духовним вредностима којима човек као јединка и као колектив располаже и оперише у сазнавању и вредновању стварносних чињеница, као и у њиховом интеркорпоралном, одн. међуљудском трансферу – дакле у комуникацији. То би могло постати једним *скујом по-стулата* за функционалну ињтеррејтацију, као и *скујом критерија* за функционалну класификацију симболичких форми. Други скуп постулата, и одговарајућих критерија, може се извести из утицаја вањских околности на употребљене симболичке форме; ту пре свега спадају фактори везани за оно што се назива "сферама људске делатности", уколико и како се укључују у симболичке структуре. Јер предметни свет, ако није објекат сазнајне активности човекове, није знаковно пертинентан. Постоји обичај на који ни семиотичари ни психолози ни културолози не скрећу пажњу, нити о њему дају себи рачуна, а који је

за нас од велике важности – да се неке сфере друштвеног живота издвајају и посебно именују. Те сфере јесу у вези са 'сферама друштвене делатности', сажимају их и вреднују, али нису искључиво везане за 'делатност' као сферу производње материјалних добара, већ су више у вези са духовним добрима мотивисаним из правца тих искуствених пространстава, њиховом природом и врстама. Ваља још додати да постоје глобални вредносни комплекси о којима говоримо, и посебни, везани за поједине уже области људског живота. Мислимо да се својом општошћу, својим значајем за људе и својом природом – издвајају следеће вредносне одреднице: *друштвени интерес, друштвена моћ, друштвени морал, и друштвено знање*. Ово су све добро познати чиниоци друштвене **праксе**, друштвеног искуства, али исто тако важне области друштвене **свести**, боље рећи: њени посебни облици. На њих се може применити Касиреров став да "нису различити начини на које се духу открива нешто по себи стварно, већ су то путеви којима иде дух у свом објективирању, тј. у свом самооткривању" (27).

3. Начело *интереса* доминира у оној области друштвене праксе и друштвене свести у којој одлучује *корист*, профит, добит; а то је тзв. *пословна сфера*. Принцип *моћи* одлучује тамо где је знак иницијатор делања, где се дакле тежи остварењу идеје; то је *сфера убеђивања* и придобивања људи за неке идеје, и мобилизације њихове да се та идеја спроведе у живот; назваћемо је *идеолошком*. *Морал* оваплоћује и покреће људско осећање правде и праведности. Ова се испољава у два правца: најпре као доброта, племенитост и чистота – а бар по ономе што о себи мисле људи који су њени носиоци – та се област може назвати *религијском*; друго је људско суђење о сопственим и туђим поступцима у практичном и општем понашању, о друштвеној расподели моћи и интереса, о учинку и награди итд.; то је тзв. *област права* у јуристичком смислу речи. *Друштвено знање*, свест у ужем смислу речи, изграђује се у трагању за упориштима људског мишљења у стварности – тј. за *истином*.

Није, наравно истина да начело *истинитости* вреди само у науци, моралност у религији итд. Истина је да друштвени интерес још како делује у религији, идеологији итд., начело моћи у пословодству, науци, јуриспруденцији и др., а каткада чак и моралност у идеологији. Ипак, сложићемо се да су наведена начела карактеристична за сфере којима смо их као доминантне вредности приписали, те одређују и карактер одговарајућих типова симболизације, ознаковљења, а пре свега вербализације. Оне према томе руководе језичким изразом, као средством за најудобнију комуникацију тих система. По томе *се и у језику разликују комуникативне функције које праће и језички уобличавају, одн. вербализују облике друштвене свести и друштвене праксе*: пословна, идеолошка, морална, правна, религијска, научна – свака са подврстама према фазама развоја симболизацијских средстава која их прате: одразна, нормативна, критичка, примењена итд.

4. Ван наше класификације остају две симболизацијске сфере којима се не може одрећи функционално аутономан статус: то су област свакодневног живота, и област уметности. Ове две области имају посебан карактер, о којем ће накнадно бити речи. Посебан карактер заправо има и идеологија као мисаона делатност и симболичка активност људи. Има теоретичара који целокупну људску духовност своде на идеологију. Ми не мислимо тако, али нисмо сигурни ипак да идеологија није ширег досега него што смо јој ми одредили границе простирања. Није наима сигурно да ли право и религија имају аутономно место у систему вредности, или чине целину са идеологијом као општим системом својеврсног схватања света.

5. Последња напомена указује на асиметрију стилско-функционалних система, на њихово преклапање и укрштање. Наима, никоме не пада на памет да одриче компетентност научне мисли и речи у пословодству, праву, идеологији, као ни обратно и вишесмерно. Али то је у вези са већ констатованом истином о преклапању симболичких система. Заправо: сваки од њих способан је да собом обухвати, симболизује, знаковно апсорбује све остале системе, и целокупан универзум. Све се може посма-

трати са етичког, утилитарног, практичног, научно-теоријског итд. гледишта. Ово је позната особеност знаковних система који смо у ранијим истраживањима назвали семиолошким парадоксом: обухваћена област обухвата доминанту са свим осталим итд. (Језик у себи садржи целокупност света, заједно са собом самим: ми о српском језику можемо говорити на српском језику, обухватајући његову целину исказаним речима, дакле делом њега самога!)¹⁵. И то се дешава узајамно и истовремено.

5. Осврћ̄и на функционални развој ср̄искога књижевног језика Вукове и ѿс̄т̄ивуковске е̄йохе

1. Започињући своју делатност 1813–1814. године, Вук Стеф. Карацић се сврстао у оно крило српских списатеља који су предност давали народном језику у књижевности, и које је називано доситејевским. Међу својим истомишљеницима он се одликовао необично добрим познавањем народног живота, народних обичаја, народне књижевности – и посебно народног језика. Сјај народног песништва почива на величини колективног генија, као и умећу појединца да ту величину изрази. Јер народна песма, ”идући од уста до уста, расте и кити се, а кашто се умањује и квари; јер какогођ што један човек љепше и јасније говори од другога, тако и пјесме пјева и казује”¹⁶. Предлажући за Србе нови књижевни језик, Вук је на уму имао, прво ’чистоту и лепоту’ народне речи, и друго, висок уметнички домет народног песништва.

2. Књижевна активност Вукова од самих почетака се рачва у три смера, да би се затим знатно разгранала. Ова су три правца за нас врло значајна, јер трасирају путеве раста и усавршавања најпре Вукова дела, а затим и језика, тј. реформисаног књижевног језика српског: прво је сакупљање, обрада и издавање народних умотворина; друго, описивање језика, порекла и различитих, пре свега поетских квалитета тих умотворина; а треће, борба за чистоту језика и победу народног начела у њему.

¹⁵ Р. Симић, *Увод у филозофију с̄т̄ила*, Сарајево 1991.

¹⁶ Вук Ст. Карацић, *Ср̄иске народне ѿјесме I*, Београд 1976., 536–537.

а) Први поменути круг Вукових текстова означава продор свакодневног, дотада потцењиваног и потискиваног *разговорног језичког израза* (тзв. колоквијалног стила) у више сфере друштвене комуникације.

б) Друга група текстова означава почетак употребе новог књижевног језика у научне сврхе, означава дакле настанак и учвршћење научног стила у новом књижевном језику. Да би нови књижевни језик могао обављати ову функцију – то је давно позната чињеница – морао је бити допуњен елементима којих у себи није имао као језик свакодневице – морао је у себе примити елементе већ постојећег књижевног језика, новостворене речи и изразе итд.

в) Трећи круг текстова – публицистичких у ширем смислу ове речи (публицистичка активност код Срба тек се зачињала оснивањем 'Новина Србских 1813. у Бечу) – Вук је створио описујући различите области народног и општег живота тадашње Србије, а и пишући полемичке текстове у којима се обрачунавао са својим противницима.

3. Мало је разлика у Вуковим текстовима различите намене и садржаја чији је он аутор; једино што у онима строжијег научног карактера, бар граматичким, употребљава затечену руско-словенску терминологију. Но то ипак чини знатну диференцију. Вук је, наиме, у доба обнове српске националне државе, друштвеног уређења у њој, па и културе и књижевног језика, предложио модел књижевног језика који афирмише дух, карактер и културу народних маса, које су и извојевале слободу, и створиле нову државу. Све друге моделе за решавање тога проблема – нпр. са ослонцем на књижевни језик феудалног доба, са ослонцем на руски књижевни језик итд. – Вук је одлучно одбацио¹⁷. У свом

¹⁷ Најпознатији од тих модела израђен је крајем XVIII века по узору на старо учење о три стила, који би се у књижевном језику строго разликовали и којима би се служили различити друштвени слојеви: виши стил за елиту чинио би чист руско-словенски језик, који би се истовремено употребљавао и у богослужбене сврхе; нижи стил био би употребљен у књигама намењеним обичном свету, а био би заснован на народној речи. Средњи стил био би у ствари мешавина друга два. Заговарали су га многи књижевници тога доба, између осталих и митрополит сремско-карловачки Стеван Стратимировић, велики Вуков противник (О

преломном делу, у којем је остварио велики заокрет одлучивши се за радикалну реформу – у *Српском рјечнику* из 1818. године¹⁸ – он износи пројекат који афирмише искључиво народни дух у српској култури, те и језик ”свињара и говедара” као једино гласило те културе. Народна језичка пракса постала је мерилом – јединим и искључивим – језичке правилности.

4. Ширење народне основице у свим правцима заправо је значило и раслојавање књижевног језика: сем опште колоквијалног, народски обојеног, ту су зачеци и других функционалних стилова (научни, беседнички, уметнички). Томе свему придружује се још један значајан моменат који је погодовао не само разграничењу књижевног језика од народне основице, већ и стабилизацији народне културе на нешто друкчијем нивоу него што је обележен Вуковим почетним напорима и схватањима. Тај нови моменат навешћује још Вук признајући књижевном језику легитимитет аутономне ’опћене правилности’. Даничић овај заокрет у развоју књижевног језика дефинише на следећи начин: ”Тијем се завршује једно вријеме, а друго истом настаје: завршује се старо вријеме, којему је на крају народни језик у данашњем свом стању, а настаје ново, којему је на почетку тај језик...”¹⁹

5. Стојан Новаковић ову промену схвата као пут од народног језика у књижевности до ’књижевног народног језика’²⁰. Тај нови књижевни језик, мисли Новаковић, стварно и није народни језик пресађен у књижевност. Он је изграђен по посебном моделу ”који је нашим филолозима лебдео пред очима као идеал чистог народног, или народнога књижевног језика, а који се... у

томе исп. поменути књигу Љ. Стојановића, *Животи и рад Вука Ст. Караџића*, Београд 1925., као и рад Р. Симића, *Вукова борба за народни језик и реформисани иррационалис у српској књижевности*, ЗбФФ Никшић 10-11, Никшић 1989., 39–51).

¹⁸ Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник. Истолкован српским, њемачким и латинским ријечма*, сакупио га и на свијет издао Вук Стефановић..., у Бечу 1818. Фототипско издање овог дела, са корисним поговором П. Ивића, изашло је у *Сабраним делима Вука Ст. Караџића* II, Просвета, Београд 1966.

¹⁹ *Оглед Рјечника хрвајскога или српскога књижевног језика*, Загреб 1878. – Прешт. у последњој свесци РЈА.

²⁰ Ст. Новаковић, *Српска краљевска академија и негововање језика српског*, Глас СКА X, Београд 1888., 62.

свима појединостима, онакав какав је, нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се у народу не би говорила. Тиме су и Срби – закључак је Новаковићев – дошли до новог народног књижевног језика, који је управо рећи једино потпуно доследном правилношћу различит од народног говорног језика”. Дакле, и темељ тога књижевног језика, његов колоквијални слој, одвојио се, бар једним делом, знатним делом, од дијалекатске основе и кренуо сопственим развојним путевима чим је тај језик постао књижевним.

6. По општој оцени, пуна консолидација српскога књижевног језика извршена је крајем деветнаестог века, и он је у двадесето столеће ушао као развијен језик једне европске културе, српске културе. То је тачно приметио Јован Скерлић, али није тачно оценио симптоме и узроке тога догађања. Радосав Бошковић уноси неопходну исправку у Скерлићеве тврдње, и формулише коначну оцену о томе проблему²¹: ”Скерлићу се чинило – тако Бошковић – да је књижевни језик наш постао деведесетих година прошлога века књижевнији зато што се ослободио од филолошке контроле, од граматичарских догми, од филолошке критике. А није: он је постао књижевнији зато што је тек крајем прошлога века, тек деведесетих година прошлога века, постао – књижевни језик. Тек тада почиње (ми бисмо рекли – завршава се! Р. С.) његова стабилизација, његово нормализовање; тек тада је он добио књижевну архитектонику; своје стилове, своје језичке стилове; добио је свој стални и устаљени лексички фонд; тек тада је добијена могућност за развитак и диференцијацију његових стилова: књижевнога, говорнога, административнога, научнога, песничкога итд. и за овакво или онакво котирање поједних речи у њему (покрајинске речи, речи из ове или оне друштвене средине, песничке речи, застареле речи, старинске речи, неологизми итд.)”. Нема сумње, књижевни језик постаје књижевним језиком тек онда када развије пуну унутрашњу архитектонику, а ова се између осталог испољава и као развијен систем функционалних стилова. Српски књижевни језик достигао је тај развојни ступањ крајем деветнаестог века.

²¹ Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Титоград 1978., 190.

ЛИДИЈА ТОМИЋ
Никшић

Миодраг Булатовић и књига приповиједака
"Баволи долазе"

Причом "Моја Мајка", у крагујевачком часопису *Наша сиварносћ*¹, Миодраг Булатовић почиње књижевни рад. Сликама "страшног дана", "лудих вјетрина", "побјеснелог мора", "дивљих таласа", "страшне грмљавине" и Мајке, обликоване у алегоријској визији домовине, Миодраг Булатовић приповиједа свијет зла и добра, експресионистички разуђен у контрасту мотива зла и добра. Мотив мајке, у непосредној слици ("На малом узвишењу, на самој обали морској, стоји Моја Мајка. Дивну јој главу оивичену расплетеним и замршеним власима краси ведар осмјех, који се разлијева по њеном набораном, лијепом лицу") и у симболичном значењу, поетски транспонује тему страдања ("Колико бора, колико ожиљака, које направише дуги, тешки вјекови. На рукама се виде трагови некадашњих ланаца ропских", стр. 17) и тему прошлости, метафоричним и симболичним сажимањем нарације. Дескрипција узбурканог мора и мајке развија паралелизам и контраст мрака и свјетлости у прожимању мотива зла и добра, обликованих чулном експресијом приповиједача. Кратке реченице, прекиди у нарацији, инверзије и разломљени ток казивања, евидентан у честим пасусима и употреби три тачке

¹ Миодраг Булатовић, "Моја Мајка", *Наша сиварносћ*, год II, свеска I, Крагујевац, јуни 1950.

у приповиједању (на крају или на почетку реченице), показују узнемирени и емоционално надахнут тон приповиједања.

Изломљеност нарације одликује и прву књигу приповиједака **Ђаволи долазе** (1955) Миодрага Булатовића. Паралелизам мотива патње и озарења се наставља, али се перспектива приповиједања, у симболизацији искуствене грађе, мијења. Фикционални свијет дјела нема алегоријски, већ гротескно помјерен свијет у недовољности постојања. Судбина "нишчих" јунака, с руба друштвене и социјалне недовољности, не обликује се у реалистичкој условљености социјалне маргине, већ у егзистенцијалној помјерености и постојању "облика у безобличном"², односно, живота у "страшном", трагикомичном и деформном.

Карневализација људског пораза бизарним и фарсичним стањима јунака и опсесивним казивањима усамљених, отуђених и нарцисоидних ликова, дестабилизује тему недовољности. Екцентрична отуђења промашених, узалудних и трагичних ликова, чије се постојање изједначава са страдањем, декомпонују познати поредак свијета. Аутор руши све "условности" у ослобађању "од владајућег погледа на свет, (...) од баналних истина, од свега обичног, познатог, општеприхваћеног"³.

Док је ренесансна гротеска носила јединственост и неисцрпност постојања, а романтична страх од свијета који је постао туђ, Булатовићева гротеска доводи у везу ружно и лијепо у слици апсурда. Свијет ружног је истргнути *Civitas Diaboli* из наше стварности, којим се, у односу на хришћанску цјеловитост лијепог, демонским поретком, сасвим гротескно, активира изгубљена хармонија постојања. Булатовићева гротеска не апострофира морбилност да би јој подредила својства ликова, већ да би, опажањем морбилног, узроковала помисао на лијепо. "Неприкосновена слика света" не постоји

² Г. Р. Тамарин, *Теорија гройтеске*, Свјетлост, Сарајево, 1962, стр. 17.

³ Михаил Бахтин, *Стваралаштво Франсоа Рабле и народна култура средњег века и ренесансе*, Нолит, Београд, 1978, стр. 29.

и Булатовићево инсистирање на њеној подвојености јесте покушај да се, у духу гротеске, "оно демонско у свету у исти мах и анатемисе и призове"⁴. То Булатовић и чини. Он пише о злу да би га разбио.

Мотиви помјерености, у теми страдања, порока и гријеха, изазивају у рецепцији "страх од живота, прије него страх од смрти"⁵. Аутор у структури "хладне гротеске" не открива узроке људског пада ("Када бисмо умели да именујемо те силе и да им доделимо неко место унутар космичког поретка, изгубила би се суштина гротескног"⁶), већ изгубљеност јунака у простору урбане средине. У Булатовићевој првој књизи приповиједака "не дјелује толико гротескно сама дисхармоничност, колико поремећена хармонија"⁷. Паралелизам ружног, у приповиједању грозничавих, параноичних и инфантилних јунака, открива да се "трагични (с призвуком језивог) и комични (с призвуком бесмисленог) елемент испремијеша, дајући нови квалитет деформног"⁸. Њим се, као и односом приповједача према свијету који обликује, искључује морални вид и тенденција у приповиједању људске патње.

Баволи долазе – тренутак поетичке инаугурације

Књига *Баволи долазе* имала је специфичне особине необичне књижевне стварности. Књига је заталасала књижевну јавност, изненадила и узбуркала књижевну критику. Осим невјерица и оптужби, ријетко је ко имао слуха за нову, демонску визију свијета и парадоксе људског постојања. Књижевна критика је осјетила деструкцију прозног низа, али није теоријски указала на својства умјетничког поступка. Бавила

⁴ Волфганг Кајзер, Покушај одређења суштине гротескног, "Реч", јун 1995, стр. 75.

⁵ Ibid.

⁶ Волфганг Кајзер, стр. 74.

⁷ Г. Р. Тамарин. Ibid., стр. 17.

⁸ Ibid., стр. 33.

се разорним и антиномичним особинама јунака и њима је идентификовала посебност, али и ману ове литературе.

Критика није одмах препознала измјену "угла у гледању на људе и њихов живот"⁹. Није установила да је фикција искуствене грађе новина у обликовању слике свијета. Мотиви града, дјетињства, завичаја, рата, нијесу новина у српској прози, али је њихов модел, у књизи *Ђаволи долазе* новина у књижевној традицији. Јуродиви поглед на свијет и стања човјековог пораза били су "негативан" контраст реалистичкој и соцреалистичкој слици свијета и позитивистичким критеријумима рецепције.

О важности и превратничком дејству књиге *Ђаволи долазе*, у вријеме када се појавила, није било ни ријечи. Напротив, у *Савременику* је изашао текст "Туђе"¹⁰ Велибора Глигорића, по коме су Булатовићеве приповијетке не само израз туђих утицаја већ и "морбидност" једне литературе, "израз неке његове непребољене бољке", одступање од "терена своје стварности у којој живи и коју познаје". Глигорићева оптужба да се Булатовић "не усуђује...да ухвати неки живи пламен из процеса раста једног новог друштва" била је анахрона и у вријеме када је написана. Јер, Булатовићев заокрет од тенденције у литератури није био њен недостатак, већ афирмација новине. При том, Глигорићева критика је негативно утицала на тадашњу рецепцију књиге¹¹.

Сагледавање књижевноумјетничке вриједности дјела долазило је из увјерења да писац посједује "вансеријску изузетност" и креативност, с "типичном вештином даровитих људи"¹² и храброст да "покаже наличје живота са пуно за-

⁹ Драган Јерemiћ, *Миодраг Булатовић или како се измирићи са свештом*, у: Црвени петао лети према небу, Просвета, Београд, 1963, стр. 248.

¹⁰ Велибор Глигорић, *Туђе*, *Савременик*, 1956, књ. 3, св. 4, стр. 474-475.

¹¹ Чедомир Брашанац, *Ђаволи Миодрага Булатовића*, *Млада култура*, 15. IV 1956, V 44; Радослав Војводић, *И заблуде и немоћ*, *Видици*, 4. V 1956, IV, 22-23; Драгомир Кастратовић, *Ђаволи долазе*, *Вјесник*, 2. српња 1956.

¹² Борислав Михаиловић, *Миодраг Булатовић: Ђаволи долазе*, *Од исхођ чийаоца*, Београд, Нолит, 1956, стр. 368.

страшујућих примера"¹³. Борислав Михаиловић је луцидно указао на "богатство инвенције, обрта, идеја стилских и садржајних"¹⁴, али, ни он није оспорио превише страсти у "комплексу ситних људских судбина".

У дилеми да ли су **Ђаволи долазе** "мит" или "пародија"¹⁵, "освежење приповедачке традиције"¹⁶ или "симптоматологија једне поремећености"¹⁷, да ли се "читава та махнитост откинула из најинтимнијих пишчевих средишта"¹⁸ или је "та програмска морбидност мало задужена и у помодној струји једног тока савремене светске литературе?"¹⁹, Булатовић је подијелио мишљење критике.

У тексту "Једна несвакидашња књига", Светлана Велмар Јанковић афирмише ауторово разумијевање најинтимније природе бића у приповиједању људске патње и "трагичне судбине појединца"²⁰. Она увиђа Булатовићеву "рационалност" да књижевну грађу, насталу у "тренуцима праве надаћности, смири, уобличи и подреди"²¹ својој идејној концепцији. Драган Јеремић сматра да је Булатовић "најснажнији приповедачки таленат у нашој савременој књижевности"²². Говори се о Булатовићевом "духу неспутаности и слободе"²³.

¹³ Жика Лазић, Булатовићева визија, *Наш весник*, 25. V 1956, III, 112.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Стеван Мајсторовић, Мит или пародија?, М. Булатовић: *Ђаволи долазе*, Дело, 1956, II, књ. III, 7, стр. 896-907.

¹⁶ Ристо Трифковић, За освежење приповетке, *Израз*, I/1957, књ. I, бр. 2, стр. 158-161.

¹⁷ Ристо Трифковић, Симптоми једне поремећености, *Одјек*, VII/1956, бр. 11, стр. 4.

¹⁸ Петар Цацић, М. Булатовић: *Ђаволи долазе*, Дело, II, 1956, књ. III, бр. 6, стр. 771-778.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Светлана Велмар Јанковић, *Једна несвакидашња књига*, М. Булатовић: *Ђаволи долазе*, Нолит, Београд, 1956, X, књ. XXIII, 7-8, стр. 128.

²¹ Ibid.

²² Драган М. Јеремић, Миодраг Булатовић или како се измирити са светом, у: *Црвени њепао лећи према небу*, Просвета, Београд, стр. 245.

²³ Никола Милошевић, Следбеник бога Диониса (Булатовићев "Херој на магарцу"), *Поља*, јун-јул 1979, бр. 244-245, стр. 3.

и о "најбољим традицијама дионизијског начина уметничког обликовања"²⁴. Особине слике свијета у књизи **Ђаволи долазе**, као и у другим књигама, показале су одступање од "класичних, геометријских правила аристотеловског приповедања"²⁵ и "прекомерност" у приповиједању, која, у демонском свијету прве књиге, не познаје "ведрију страну". Њу ће аутор остварити у роману *Херој на мађарцу* ("ведрију, карневалску димензију Дионисовог лика"²⁶).

Љубиша Јеремић у Миодрагу Булатовићу види "творца гротескне визије света у српској књижевности"²⁷ и писца "који је изразитом песничком способношћу симболизације емпиријске грађе први остварио савремено поетско виђење зла, несреће и патње у људском постојању"²⁸. Гротескна (деформишућа) и поетска "вертикала иреалне поезије људске несреће"²⁹ изградили су свијет помјерених вриједности промјенљивим и гротескно-фантазмагоријским казивањима јунака.

Избор приповиједака у књизи **Ђаволи долазе** обједињава свијет дјетињства и завичаја ("Излаз из круга", "Црн") и свијет урбане средине ("Прича о срећи и несрећи", "Инсекти", "Љубавници", "Тиранија", "Заустави се, Дунаве"). Перспектива "доњих", "промашених" и "изгубљених" ликова, у напоредности зла и добра, обликује тему људског пораза.

Приповијетка "Излаз из круга" отвара тему страдања сликом спаљивања шкорпије у кругу ватре. Централна слика зла се преноси на затворена стања људске несреће. Булатовић фокусира зло покушајима јунака за "изласком из круга" или за спасењем. Настојања ликова да се остваре, у апсурдној слици неиспуњења, развијају радњу, динамизовану стањима јунака у болу, патњи, незадовољству, промашености...

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ Љубиша Јеремић, Миодраг Булатовић у српској традицији, *Књижевна историја*, 1996, XXIII, 100, стр. 610.

²⁸ Ibid.

²⁹ Александар Илић, Саздати ноћ, у: *Сабрана дела М. Б. Gullo Gullo*, 1984, стр. 249.

Библијски наводи у књизи *Баволи долазе*, из *Књиџе о Јову* и *Књиџе пророка Исаије* (изнад и у тексту приповијетке "Тиранија"), као увод и мото, сажимају и синтетизују основну идеју приповиједака. Митски текст улази у текст приповиједака, дијалогизујући два семантичка нивоа у један, дијаболски и антимијски свијет. С митском узвишеношћу патње не кореспондирају стања јунака у несрећи и страху, страсти, пороку и гријеху, у уобразиљама и опсесивним казивањима. Особине јунака су у функцији "марионетске" дефигурације моћи да пронађу "излаз из круга". Егзалтације нарцисоидних казивања и вербални "продори у Ништа" обједињавају дезорјентисане поступке јунака.

Библијско питање на почетку књиге – "Шта је човјек да га много цијениш и мариш за њ?" исходиште је духовног и физичког изобличења "мученика" и "јадника", "скитница" и пјесника, с мегаломанском занесеношћу ("С нама је почела земља своје обртање и с нама ће га завршити...")³⁰. Малограђански дух и илузионизам ликова, у свијету "који је постао туђ", успоставља слику апсурда ("Јер ми господаримо светом иако нас прогоне ситне душе, закони и државе")³¹.

Својства тјескобног и анималног у интегритету ликова преплићу мотиве сујете, немира, љубоморе, љубави, мржње, величине и престижа у животима губитника, пјесника, параноика... Демонска осуђеност на пораз и тежња јунака за изласком из неизмјенљиве стварности стварају два тока у структури приповиједања. У првом, ликови желе да постану "владари, краљеви, цареви, императори и диктатори"³², а у другом да спознају себе ("... јесам ли ја квржица или Фотије – ја сам најобичнија рана ја сам најобичнији црв – да ли сам икад постојао као човек као људско биће...")³³. Фасцинације и халуцинантна "откровења", не откривају само подсвијест јунака, већ особине морбидног у њима.

³⁰ Миодраг Булатовић, *Инсекци*, *Баволи долазе*,..., стр. 83.

³¹ Миодраг Булатовић, *Инсекци*, *Баволи долазе*,..., стр. 83.

³² Исто, стр. 85.

³³ Исто, стр. 97-98.

Поређење ликова с инсектима – "стоногама", "раковима", "гуштерима", са силуетама – сјенкама, предметима (штаке, наочари, ногавице, ордење...) у функцији је гротескне сликовитости приповиједања. Анимална знаковност ликова ("похватане муве отпалих крила"³⁴) кореспондира с илузуонизмом испуњења – Фотије у имитацији смрти хоће да провјери вриједност постојања, старци желе да портретима, с орденима од хартије, овјековјече постојање. Милан опсезивно тежи да "надвиси све људе"³⁵ и да наслика смрт, Палишума да открије најдубље стање патње и да се ожени, Ева да роди ... Узнемиреност и страх детерминишу различите реакције јунака ("Страх ме је самог, страшно ме је страх")³⁶.

Особине ликова су својства гротескних фигура (јунаци "промичу", "миле", "машу рукама", "истежу вратове", "кашљуцају", "шапућу"). Јунаци у некретању ("заваљени, скресаних руку и поткраћених ногу")³⁷ посједују способност да "владају собом као најобичнијим предметом"³⁸. Пародијска инверзија обичних у гротескне особине постојања подударна је с иронијском перспективом приповиједања ("Шта бисте да није мене, који ћу вас овековечити и оставити историји"³⁹). Ликови књиге *Ђаволи долазе* не препознају апсурд, јер су у њему.

Аутор је изнад поретка чији је творац, изнад "болести људских мозгова"⁴⁰, изнад мутних гласова и катарзичних самоосјећања ("Сад сам највећи јер страдам"). Дескрипција "пијаница", "слободних мислилаца", "подземних генија", "шизофреника", "људи од мрака", "од пене и сенке", "небогичника", људи "с темељима од људских патњи и глине", "дремовних телеса" подређена је "страном" и "страшном" у

³⁴ Миодраг Булатовић, *Тиранија, Ђаволи долазе*,..., стр. 146.

³⁵ Исто, стр. 145.

³⁶ Исто, стр. 119.

³⁷ Исто, стр. 158.

³⁸ Исто, стр. 143.

³⁹ Миодраг Булатовић, *Тиранија, Ђаволи долазе*,..., стр. 146.

⁴⁰ Исто.

животима јунака ("Јер, ма колико имао фантазије, не бих вас могао измислити")⁴¹.

Приповједач је творац "свих слика на земљи..." ("Тиранија", стр. 154). Он приповиједа, приказује и предвиђа догађаје ("Хоћу да кажем да и сама земља губи своје лице! Да градови тону са живим људима, да реке пресушују! Да деца, рођена кљаста, саката, урастају и претварају се у привиђења!"⁴²), драматизује "смешно" и "тужно" у "укидању категорија ствари", "уништавању појма личности" и "разарању историјског поретка"⁴³. Књига **Баволи долазе** обликује "преображени" свијет и ликове у хаотичности постојања, у слому "моралног поретка" и губљењу "чак и саме физичке оријентације у свету"⁴⁴. Приповједач, као и сликар Милан, слика "људски пакао", "болест... мрачне утробе" (Тиранија, 158), "слепило" јунака – "Да вас цела земљина кугла зна преко мене, сулуде и изгубљене. Хоћу да насликам утваре, полуљуде а полуживотиње.", (стр. 158)

Јуродиви свијет књиге **Баволи долазе** "не сме и не може да покуша да да смисао"⁴⁵. Но, он се намеће у "извјесности" пораза, у "тамном вилајету" људске несреће. "Језиво" и "бесмислено" у Булатовићевим приповијеткама имају "нови квалитет деформног"⁴⁶, а особине мјеста радње (поткровља, предграђа, улице, кафана, мансарде, гробље...) фантазмагоријску мистичност ("Стајао је насред кафане... Дим и паучина све више су расли од пода к таваници и од зида к зиду, као магла или вода, и нико, па ни сам Милан, није могао знати где се налази: под земљом или у простору" ("Инсекти", стр. 114). Иронијска стилизација мјеста радње ("Све је било загонетно, искривљено и криво, развучено као телећа кожа на плуту, и

⁴¹ Тиранија, стр. 155.

⁴² Исто, стр. 159.

⁴³ Волфганг Кајзер, Покушај одређења суштине гротескног, "Реч", јун, 1995, стр. 74.

⁴⁴ В. Кајзер, стр. 74.

⁴⁵ Ibid, стр. 74.

⁴⁶ Г. Р. Тамарин, Теорија гротеске, Свјетлост, Сарајево, 1962, стр. 33.

да није било сенки и уздисања, Милан би помислио да се налази у некој костурници, а не у нашем добром граду" (стр. 117) у функцији је гротескне неодређености ликова ("да ли сам икад и постојао постојао је неки други човек па ми се чинило да сам то ја" (стр. 93).

Деформност ликова је обликована и приповиједањем предмета, умјесто особина ликова ("Познах га по торби и ногавици", (стр. 7), "Дивни сте с том машном" (стр. 15), "Поред њега био је пободен Сима с књигом" (стр. 99). Поређење ликова и предмета, у гротескном поистовјећивању ликова и ствари, метонимијски спаја отуђену слику људског и персонификовану слику мртвог. Тим поступком предмети добијају "неки сопствени, опасан живот" (Кајзер, стр. 73). Они, у карактеризацији ликова, немају функцију поређења. Предмети преузимају особине ликова ("Престижу се кишобрани... Кишобрани одјурише", стр. 21; "Шлемови накривљени, улубљени скоро као згажене капе... Виде се осмеси под шлемовима..." (31-32), а имена ликова (Фотије, Ананије, Палишума, Ева, Милан...) њихов непотпун идентитет.

Демонске особине постојања не стварају само атипичну слику патње и страдања, већ типичну слику апсурда у особинама "љубавника", "умјетника", "пјесника", "параноика", "убица"... Живот ликова је испуњен "тиранијом" страсти, немиром и опсесивним казивањима, а њихов говор, неспособношћу комуникације ("нису то биле људске речи, већ најобичније шиштање и гласкање" (стр. 158).

Обезличење људског се огледа у повезаности ликова с инсектима. Веза је семантички условљена ("Под мртвацем била је чудно згрчена и искривљена, тако да је личила на инсекта" (стр. 78), ("Аћим помисли на Фотија тек кад се велики инсект, неки тврдокрилац црвено-љубичастог оклопа на леђима, завуче под сандук" (стр. 82). Пребацивање особина јунака с људске на анималну знаковност ("Имао сам осећање да се, живећи далеко на копну, претварам у најобичнијег инсекта" (стр. 100) поистовјећује ликове и инсекте ("Милан му преко нечијег споменика каза да је најобичнији пигмеј и инсект" (91). Овакав поступак карактеризације потискује

поредбену, а афирмише предметну истовјетност ликова и инсеката ("Она иде галамећи. Старци јој стидљиво загледаше у ход. "Шкорпија", рече Иван./ "Видра", рече Живан."(116).

И наслов приповијетке "Инсекти" упућује на метонимијско-метафорични оквир у приповиједању ликова ("Аћимов смешак подсећао је на јежа", стр. 122; "Милан му је рекао да је најобичнији пигмеј и крастава жаба" (123); "Било је ту кљастих, ћоравих и преокатих, слепих и са оба ока" (131).

Хетерогена стања јунака динамизују слику страдања, али не и вријеме радње. Оно је заустављено у иронијском смјешивању мотива патње и озарења. Судбине јунака се развијају у континуитету "бруталних" слика пада. Тензије ("Никако да нађем излаз из круга", стр. 14) и опсесивност јунака ("Нисам луд да и даље седим за истим столом са овим типовима... Бити с њима – значи бити оно што су они. А ја хоћу да их надвисим" стр. 15) повезују "тешко и неизрециво у људској природи".

Наглашена улога приповједача ("Од моје крви све је постало...", каже јунак приповијетке "Заустави се, Дунаве" или "Ја сам саздао ноћ", из исте приповијетке), у обликовању посувраћене егзистенције је пародијска, ругајућа ("И бићете срећни што сте ме знали! Ићи ћете по свету да приповедате како сте познавали уметника који је обесмртио несрећног човека и његову судбину. Бићете славни и чувени због тога! Говорићете како сте знали сликара с брадицом који је насликао ужас атомске данашњице...", 167). Приповједач слиједи и одступа од говора ликова, улази у видокруг сваког лика, укршта свој и поглед других јунака на себе и свијет. Из њихове перспективе се формира ауторов поглед на свијет и ништавило постојања и, сасвим гротескно, ауторов иронијски витализам и болна емоција за стања људског пораза. Ругајући дух стварања пародира разбољена стања јунака да би управо њима продубио "цео тај урнебес, цео тај људски колеж" (Тиранија, стр. 174) и да би, сликом пораза, без песимизма у сликању јунака, дестабилизовао тему страдања. Њој се, из гротескне немилосрдности деформног, супротставља љепота стварања и изгубљене хармоније постојања.

НЕНАД ВУКОВИЋ
Цетиње

**О неким питањима приступа књижевом језику Јована
Вуковића (српскохрватском) и Блажа Конеског
(македонском)**

Овај рад је врста сјећања на два научника, два пријатеља, двије посебне етике (високе), научне и људске. Били су везани (везани истински) међусобним уважавањем. Разликовали су се, бар у мојој доживљености, смирени (увијек) Блаже (као антички мудрац) и Јово, бритак и полемичан. Имали су заједничке и пријатеље. Не једном је Јово Вуковић наглашавао да је Блаже македонски Вук и Бранко (Вук Караџић и Бранко Радичевић). Волио је његову поезију и високо цијенио његову науку (његову научну мудрост и храброст). Волио је стихове: "Се виши моето камено кале во ведриот ден, / со јаки сидишта и со вити кули, / како сокол да се раскрилил на стрма спила над равнината / и ја разгледува открај вкрај." ("Уздиге се моја камена тврђава у ведром дану, / јаких зидова и витких кула, / као на литици да се раскрилио соко / над равницом коју с краја на крај разгледа.")

У дугом радном вијеку Јован Вуковић (познат као Јово Вуковић) досљедно се бавио питањима савременог књижевног језика (бавио се у теорији и пракси). Довољно је поменути његов рад на Новосадском договору, рад око израде Новог правописа, двије граматике, низ студија, а издвојити треба књигу *Наш књижевни језик данас* ("Веселин Маслеша", Сарајево, 1972. године), књигу која је изазвала доста реакција (највише политичких). Био је један од најбољих познавалаца

проблематике и сложености књижевног језика и његове теорије и праксе. Стање у савременом књижевном језику посматрао је, како сам каже, "на три основна плана: а) на плану међујезичке диференцијације и узајамности наших националних језика у земљи; б) на плану варијанте и регионалне диференцијације и узајамности унутар српскохрватскога, односно хрватскосрпскога, језика; ц) на плану књижевнојезичке нормативности и културе књижевног језика у видовима писане и говорне речи". Настојао је да се утврде и разраде принципи који би одредили будућа понашања и испитивања. Настојао је да се сачува јединство српскохрватског књижевног језика, свјестан тога да "наше јединство није обично јединство једног књижевног језика (каквога су рецимо, руски, пољски и многи књижевни језици)" и да је оно у јединству "двеју структурно издиференцираних традиција – хрватске и српске" – што се у модерној науци термилошки одређује "у облику варијаната", јер не могу се научно оспоравати варијанте, јер "научни критериј за статус варијанте у саставу једног књижевног језика одређен је структурним (граматичким) разликама" (Оп. цит., стр. 13). Није оспоравао, никад, велики број граматичких појава које су карактеристично хрватске и произилазе из посебности хрватског националног бића, његове културе и историје. Даље, изричит је био у другом ставу (изреченом на истом мјесту): "За све друге *регионалне* разлике не постоје услови да се на основи граматичких критерија говори још о каквим варијантама..." За Вуковића је један од важних проблема што све то уноси пометњу и битно посматрање разлика у српскохрватском књижевном језику, такође и кад су у питању два писма, јер "употреба једног или другог писма код нас проистиче из традиција, старијих и новијих; разграничавање добрим делом иде према националним индивидуалностима, а делимично према регијама"; сва четири народа (Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани) имају различито наслеђе, али су оба писма свију – у различитој мјери, – за њега писмо мора да буде "подручје националних слобода", уз то додаје и "подручје личних слобода". Он је

свјестан националних права да свака самостално може да води своју књижевнојезичку политику (и "да се прихвати или одбаци овај или онај правац у одређивању те политике"), тако и "хрватски језички стручњаци и хрватски народ имају право да измене (да у потребној мери модификују) базу књижевног језика и усмере је ка формирању посебног књижевног језика". Али, њега су више интересовале центрипеталне силе, интересовало га је "зближавање наших двеју варијаната". Своје гледиште је темељио и на познатим чињеницама (позивајући се, између осталих, на књигу Bohuslava Navráňka: *Studie o spisovném jazyce*, Прага 1963. године), а оне су садржане у томе "да је развита књижевног језика, у сваком моменту своје синхроније, подложен двјема тенденцијама супротног дјеловања – тенденцијама ка чувању и утврђивању *наслијеђене* књижевнојезичке норме и, обрнуто, тенденција ка *преображају и моделирању* постојеће норме..." Нове "потребе" (утемељене на старим жариштима и лаким буђењима нетрпељивости – све до крви) отвориле су и нове путеве, нове називе за готово нимало промијењене стандарде и данас из склопа донедавно јединственог језика имамо (створено је) толико језика. Нажалост, донедавно смо били у времену "кад су живи завидјели мртвим". Ово сада је стварност. Изашло се из онога (и отишло даље) што је Митар Пешикан називао "регионалним селекцијама језичких средстава", а Вуковић обиљежавао термином "регионалне констелације" (или "регионална боја"). Вуковић никад није помишљао да се то може дићи на ниво варијанте, јер: "Статус варијанте, *ићи је много више негo регионална селекција лингвистичких елемената, а много мање негo посебан књижевни језик*, има сасвим другачије услове у развијању своје лингвистичке грађе." (Оп. цит., стр. 53–54). Не смије се изгубити из вида то да је Вуковићу било стало, не оспоравајући национална права, до блискости, до "зближавања и ради језичке културе и ради међунационалних односа у опћем развијању културног живота" (Оп. цит., стр. 59) – посебно у Босни и Херцеговини, јер је био свјестан посљедица које произилазе из удаљавања, јер је видио да "је

видно на површину избило питање међунационалне констелације у развојку опшедруштвених односа..." Тих седамдесетих година за Вуковића "... су апсурдни и сви покушаји да се нашем књижевном језику дају посебна национална имена (кад говоримо о јавном животу, наравно). Противно научној истини све што се код нас у том смислу пише своди се на обични лингвистички дилентатизам, који иде до крајњих граница да се име књижевног језика одређује *референдумом*." У његовом схватању низак ниво лингвистичког образовања сталан је извор језичке нетолеранције.

Пратио је Вуковић збивања у земљи (посебно седамдесетих година). Пратио је развој научне мисли, развој књижевнојезичке теорије (знајући докле је отишла европска теоретска мисао) и био је увјерења да смо на подручју српскохрватског језика у великом заостатку.

Пратио је Вуковић научни рад и понашања колега (поготово оних до којих му је било стало – из области македонског, словеначког и српскохрватског језика, – у врху му је био Блаже Конески). О равноправности језика на државном нивоу његов став је јасан, написао је: "У нашим најновијим збивањима друштвеног и политичког живота у свој својој оштрини одразила се је проблематика међунационалних односа и националне равноправности трију наших југословенских језика: *словеначко̄, српскохрватско̄ и македонско̄* (о језицима народности овде не говоримо). Нужно постављен проблем језичке равноправности и поштовање националних слобода, у основи лако решљив, у последње се време врло често експонира до степена националистичких стремљења..." (*Наш књижевни језик данас*, стр. 9-10) У развојку трију словенских језика (народних и књижевних) јасно су му биле издиференциране граматичке структуре. С друге стране, знао је како се "у извесним нашим форумима (политичким особито) књижевнојезичка политика третира на један веома упрошћен начин, без основних ослонаца на принципе лингвистичке науке". Залагао се за немир у науци, за њено ангажовање, залагао се за формулисање теме (и рад на њој):

Егзистенција и равноправност њирију наших националних језика. Залагао се за израду "једне модерне научне граматике македонског језика, која би била рађена у светлу структурних односа према бугарском и српскохрватском језику, а издата на српскохрватском". Јер, често је наглашавао да је за њега посебног карактера, и у научном и политичком аспекту гледано, питање македонског језика. "Познато нам је колико је негирање и саме егзистенције македонског језика (и књижевног и народног) израз преживелих националистичких концепција, и научних и политичких. Наша је *заједничка дужност* да помогнемо македонским стручњацима, који раде и који су у том смислу дорасли, да, помоћу солидних научних критерија, бране језичку стварност. Особито у том смислу треба да се што активније ангажују стручњаци са српскохрватског језичког подручја." (Оп. цит., стр. 11). У београдској *Полијици* од 8. јануара 1967. године објавио је чланак *Македонски језик – лингвистичка стварност*. Волио је, и високо цијенио, изоштреност слуха (изоштреност слуха за оцјењивање појава у развоју књижевног језика) Блажа Конеског, његову ширину, његово познавање модерних књижевних језика, њихово прожимање и њихов дуг према језицима старијих цивилизација – "...сви су се они, на овај или онај начин, богатали узајамним утицајима и прожимањима, како су се и на који начин, и у којим друштвеним слојевима, јављале културне преминације једне језичке заједнице у односу према другој" (Оп. цит., стр. 31). Пошто се бавио стихом (структуром стиха) многих пјесника, желио је да се бави и поезијом Конеског, бар преведеном. С многим другим научним жељама и ту је жељу однио у гроб. Готово у исто вријеме Блаже Конески је писао *Историју македонског језика (Историја на македонскиот јазик, "Кочо Рацин", Скопје – 1965)* а Јован Вуковић *Историју српскохрватског језика, I дио, увод и фонетика, "Научна књига", Београд 1974. године* (изашао је, нажалост, само први дио, остали дијелови рукописа пропали су, или су можда код некога од колега). Исто тако, готово у исто вријеме Конески је радио на допуњеном

издању *Грамаџике македонског књижевног језика* (*Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1967, и ранија издања) а Вуковић на двјема школским грамаџикама српскохрватског језика (*Грамаџика српскохрватског језика за VII разред осмогодишње школе*, Сарајево 1958. године и *Грамаџика српскохрватског језика за VIII разред осмогодишње школе*, Сарајево 1958. године). Оба научника радили су и на правописној проблематици, и аутори су правописа; Блаже Конески аутор је, заједно са Крумом Тошевим, македонског правописа (*Македонски правопис со правописен речник*, Скопје 1950), а Јово Вуковић српскохрватског правописа (*Правопис савременог нашег језика – I дио*, Сарајево 1952. године) и члан је Правописне комисије која је урадила тзв. *Велики правопис*. Некако се подударало да су у исто вријеме радили на сличним или истим темама. Пратио је Вуковић мисао, прилазе и научна рјешења Конеског (и у универзитетским предавањима и научним дискусијама истицао значај његовог рада, рада на савременој грамаџици македонског књижевног језика, прије свега мислећи на школе и на човјека коме је неопходно знање књижевног језика, а поготово књижевног језика који утврђује своје темеље), почевши од предговора издању *Грамаџике*, 1952. године: "Имав една главна цел: да дадам таква македонска грамаџика што и по опфатот на материјалот и по начинот на неговото третирање ќе послужи во ова време како извесна основа за грамаџиките наменети специјално за школската практика, од какви кај нас се чувствува голема потреба, и од друга страна да дадам таква грамаџика што во ова време ќе може да го уведе секој наш културен човек во материјата на литературниот јазик". Вуковић је с дивљењем, пратећи научно и умјетничко дјело Блажа Конеског, пратио и развој македонског књижевног језика (у теотији и пракси од најстаријих времена – краја IX и почетка X вијека, времена словенске писмености у Македонији, до времена македонског језичког питања на почетку XIX вијека, кад су штампане књиге Јоакима Крчовског и Кирила Пејчиновића и даље кроз цијели XIX вијек и прву половину XX вијека, прије свега рад Крсте П. Мисир-

кова и његову књигу *За македонските работи*, "излезена по Илинденското востание во 1903 година" и до 1945. године кад "македонскиот јазик беше прогласен за официјален јазик ..."), што се добро види и из поменутог чланка у *Полиџици*. Истипао је и сличности у одређивању основа за македонски књижевни јазик, односа књижевног језика према народном језику (према дијалектима), однос књижевног језика према (на)писаној (раније) књижевности, однос према ортографији, сличности измеѓу македонског и српскохрватског језика. И непроцењиве заслуге Блаже Конеског у томе! Историјски рад националне Комисије 1945. године (Комисијата за јазик и правопис), Комисије која је имала велики национални задатак (задатак да резимира све што се догађало десет вијекова у културном животу једног народа), а Конески је тај рад сажео у неколико тачака:

1. Во македонскиот литературен јазик треба да се установат оние форми од централните говори што во најголема степен ќе ги поврзат сите наши говори и ќе бидат лесно приемливи за луѓето од сите наши краишта.
2. Во македонскиот литературен јазик треба до најголема степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се обогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки.
3. Македонската азбука да буде составена од толку букви што има гласови во литературниот јазик. Правописот да се изработи врз фонетскиот принцип." (Блаже Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II, Скопје 1982, стр. 56-57).

Од тог времена (1945) македонска лингвистичка наука успјешно се развијала и ухватила корак са наукама осталих словенских народа (не само у области македонистике, него и у областима славистике и неславистике), а македонски јазик: "Во годините на слободен живот (каже Блаже Конески) тој брзо се разви во еден оформен современ литературен јазик".

Мало се изговори кад кажемо да је рад академика Јована Вуковића (у свим областима сербокроатистике) и академика

Блажа Конеског (у свим областима македонистике; а ту су и његови литерарни домети) велик. Несагледивост тих величина осјети се при сваком читању њихових студија. Сигурно су у радном вијеку урадили готово толико, колико би у том времену урадила два института. Дух Блажа Конеског мирније почива од духа Јова Вуковића (македонистика стоји на чврстим темељима, а сербокроатистика се расточила и растаче се). Имали су срећу да су се упокојили не дочекавши оно што смо ми дочекали.

СЕНИША ЈЕЛУШИЋ
НИКШИЋ

**Интертекстуалност и тумачење:
путописи о Македонији Растка Петровића¹**

На почетку уводимо разлику између (а) психологије аутора путописа, или прецизније, специфичног психолошког стања узрокованог Растковим путовањима по Македонији и (б) психологије иманентне тексту путописа, која у овом случају не мора бити у каузалној вези с психолошким стањем њиховог аутора.

У путописима Растка Петровића о Македонији, читаоцу не може промаћи осјећање "великог, скоро екстатичног доживљаја" који је откриће Македоније значило за младог пјесника и ликовног критичара.² Да се ово стање које еманира из текста путописа поклапа са психолошким стањем Петровића, налазимо у свједочењу његових пријатеља из тих вре-

¹ Допуњена верзија саопштења на првој Македонско-српској научној конференцији из области језика и књижевности, Охрид, 16-17. август 2002. године.

² "Екстатични доживљај" повезујемо са Растковим наглашеним интересовањем за византијску умјетност, с обзиром да је, према сведочанству Александра Дерока, "Паралелно са Сорбоном он (је) слушао и курсеве код Мијеа. Кад се вратио у Београд, он је тако, собом донео и Мијеов *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile*, Дриов *Manuel D'art Byzantin* и Шоазвијев *L'art de bâtir chez les Byzantins*. А затим је пошао и по манастирима... Са сваког пута доносио је пуне блокове цртежа забележака, које је после слао Мијеу у Париз; ту је било и расподела сцена и композиција живописа на целим зидовима појединих манастира, а такође и безброј детаља. Разуме се увек само слободном руком..." Александар Дероко, *Манџуилуци око Калемегдана*, Београд: М. Димић, М. Драмничанин, 1987, стр. 112, 113.

мена (а ријеч је о двадесетим годинама прошлог, XX вијека) Милана Дединца и Марка Ристића који Растков "екстатични доживљај" непосредно помињу.³ И Александар Дероко, Растков најбољи пријатељ и сапутник, ова путовања назива "великим екстазама", указујући на неодољиву привлачност Македоније која је "Нова и својим пејзажима и људима и манастирима".⁴ Карактеристично је да у наредном исказу Дероко наводи, по свему, заједнички став када је о открићу црква на тим просторима ријеч:

"Свако село Скопске Црне Горе има своју прастару црквицу, баш због своје интимности узбудљивију него многе катедрале."⁵

Уз то, Дероко нам саопштава још један податак који доприноси психолошком обликовању Растковог лика с путовања по Македонији. Дероко се, наиме, присјећа путовања "ћиром" од Скопља до Охрида, на коме: "Раздраган, Растко је певао на сав глас, тресући се на отвореном вагону, македонске песме, на свој начин, јер слуха уопште није имао".⁶

Ово на неки начин потврђује и сам Петровић у психолошком самоопису који налазимо у путопису насловљеном *Македонским возовима и њресјанскоме њлавиљу* у коме о себи вели: "Певуших. Откако уђох у Македонију опет сам не обично расположен."⁷

И заиста, свједочење Расткових пријатеља који спомињу "раздраганости"/"екстатичног" доживљаја Македоније налази своју особену потврду у текстовима путописа. Теоријска занимљивост овог односа јесте у томе што психолошки доживљај аутора уопште не мора бити аналоган доживљају који твори књижевни текст који из његовог пера настаје.

³ Растко Петровић, *Путописи*, Нолит: Београд, 1966, стр. 432.

⁴ Александар Дероко, *op. cit.*, стр. 116.

⁵ *Ibid.*, стр. 116, 117. Уп. и даље: "Требало је видети сабор усред зеленила Скопске Црне Горе и онај ритам зурла и гочева и козјих опанака на ногама... И оне високе црвене појасеве око струка. И пите оне у пространим тепсијама, медне".

⁶ *Ibid.*, стр. 117.

⁷ *У славу Светиоџ Наума*, *op. cit.*, стр. 42.

Другачије речено, "реални" простор Македоније и метареалност путописног текста о њој не морају бити у непосредном каузалном односу.

Имајући у виду свједочење Расткових најближих пријатеља, нема никакве сумње да путописи о Македонији вјерно одражавају психолошки доживљај/стање њиховог аутора. У њима се, наиме, лако може разабрати фасцинираност као несумњиво нека врста екстазе, када је у питању Македонија/Охрид, који чине основни предмет његовог описа. Тако на примјер:

"Када сам први пут стигао у Св. Наум, гледао сам сељаке који су жњели по пољима, калуђере који су ударали о клепала, широка и тешка кубета од преплануле опеке, широкe винове лозе као бескрајне сунцобране, и камене бунаре под њима, старије од већ сасвим поцрнелих икона, и нисам њоимао каква ме је нејојмљива сила и љубав ка лејојши довела овамо; нисам могао да говорим од узбуђења, њролазио сам њујљиво (курзив, С.Ј), испод свакога старог дрвета, улазио у оронуте хладњаке где су лежали грозничави, или седео као да се одморим у одајници где су свечеве мошти, или у где је он из лудака, ногу стегнутих међу балвановима, истеривао демоне."⁸

Психолошко стање које се приближно може описати појмом екстатичности, појмом о коме говоре Дероко, Ристић и Дединац, према томе, у путописним текстовима експлицитно је формулисано. Ријеч је о екстатичном доживљају који је у принципу несаопштив (*нисам могао да говорим од узбуђења*), на језик непреводив. *Љубав ка Љејојши* овдје поприма карактер апофатичког доживљаја: највише Биће као и највиши доживљај принципијелно је несаопштив: остаје *исихијал* умно ћутање, као облик одношења према највишем искуству.

На једном другом мјесту, имајући у виду Македонију и Охрид, Растко вели:

"Били бисмо немоћни да то саставимо и средимо у један прави опис земље и града. Ми ћемо само набројати цркве,

⁸ *Ibid.*, стр. 31.

заласке сунчеве, углове улица, неке пролазнике, и ништа више... затим ћемо нестати и сами.”⁹

Завршни став (*затим ћемо нестати и сами*), унеколико подсјећа на Манову интерпретацију Платонове теорије Лијепог (респ. доживљаја Лијепог) коју налазимо у новели *Смрт у Венецији*. Сократ Томаса Мана поучавајући Фаидра о чежњи и врлини, између осталог, вели: ”Јер лепота, мој Фаидре, само она је у исти мах и драга и видна; она је, упамти то! једини облик духовнога света који можемо примити чулима, поднети чулима”. Према томе, чулно представљање божанских појава доводи нас до неке врсте ишчезнућа: ”Не бисмо ли нестали и сагорели од љубави, као негда Семела пред Зевсом?”¹⁰

Све нас ово упућује на закључак да Растко Петровић Македонију по много чему издваја у односу на друге просторе и да стога у његовим путописима Македонија привилеговано мјесто заузима, али и да се поменута фасцинација највећма односи, нимало случајно, управо на храм древне словенске културе – Охрид.

Задатак да одговоримо на неколика темељна питања која поставља структура Петровићевог путописног текста о Македонији, чини се да би могао бити најбоље ријешен уколико, макар условно, текст покушамо двојачко тумачити. Слиједећи Умберта Ека, могли бисмо ово условно двојачко тумачење одредити разликом између *семантичког* и *семиотичког* тумачења.¹¹

Први вид, семантичко тумачење (а), ”представља резултат процеса у коме се прималац суочава с линеарном манифестацијом текста”¹², био би прије свега усмјерен на питање *timesisa*, у оном смислу да аутор врши неку врсту селекције ”перципираног материјала”, да његову пажњу неки елементи (објекти, ствари, ликови) заокупљају у већој мјери од неких других.

⁹ *Ibid.*, стр. 17.

¹⁰ Томас Ман, *Смрт у Венецији*, Београд: Југославија, 1967, стр. 64.

¹¹ Умберто Еко, *Границе тумачења*, Београд: Паидеа, 2001, стр. 29.

¹² *Ibid.*

Семиотичко тумачење (б) би, пак, смјерало на алтернативна семантичка тумачења,¹³ из чега бисмо поуздано могли да доспијемо до дистинктивних поетичких особености Петровићевог путописног текста. Другим ријечима, у овоме друго-ме (б) находе се атрибути којима се релативно прецизно дефинишу битна начела Петровићеве путописне поетике, која могу бити примијењена на дефинисање поетике књижевног дјела Растка Петровића у цјелини.

Слиједећи Ека до краја, можемо тврдити да само неки текстови (посебно они чија је функција естетска) омогућују оба типа тумачења, и да се, строго узев, према овом критерију Петровићеви путописи дају одредити као текстови чија је естетска функција примарна.

Ad (a). *Семантичко* тумачење ("линеарна манифестација текста") дословно може бити примијењено на исказе, као што су на пример:

"Ми ћемо само набројати цркве, заласке сунчеве, углове улица, неке пролазнике", или "Мислим на манастире који трепере у огромноме тамошњем плаветнилу, на Св. Наум, Св. Заум, Св. Климент, Св. Софију, Св. Петку и друге безбројне, величанствене и пустињачке", и посебно: "А унутра иза припрате је црква и крај цркве параклис, једно крај другог. Пуна је иструлелих икона. Прокишњава. На трпези је диван и израђен камен. Фреске су истог доба и лепоте као и оне из Св. Димитрија и Константина: на њима су грчки написи..."

Другим ријечима, доминанта ауторовог интересовања усмјерена је на цркве/манастире (ентеријер/екстеријер), пејзаж (језеро) или фигуре.

Елементи семантичког тумачења садржани су у наредном примјеру, али се у овоме истовремено да уочити његова семиотичка допуна:

"Равно, густо плаво огледало језерско, са азурним плавилом свода над собом, и танком, ма како биле високе, пантљиком планина што трепере као иреалне између ова

¹³ *Ibid.*

два плавила, и малене беле и рујне коцкице удаљена манастира, продужене и преломљене у води, са каквом зеленом перјаницом шимшира над собом: значе за нас више но једну просту визију лепоте већ и неко чудно подсећање на наш најосећајнији живот што протицаше кроз нас, од првог дана када чусмо за имена тих манастира, за плавило тих језера, па онда за јунаштво наших дивних брђана што сјајно умираху на њиховоме домаку, за свете литургије, постове, дане ослобођења, све до часа кад их први пут и очима сагледасмо, из гломазног примитивног чамца који нас је к њима водио. Мислим на манастире који трепере у огромноме тамошњем плаветнилу, на Св. Наум, Св. Заум, Св. Климент, Св. Софију, Св. Петку и друге безбројне, величанствене и пустињачке."¹⁴

Јасно је да се овдје убједљиво показује, строго узев, непримјенљивост Ековог разликовања уз сву његову условност: семантичко тумачење свагда ће у Петровићевом тексту бити семиотичко, сваки семантички исказ имплицира семиотички контекст или могућност алтернативних тумачења. Ово стога што Петровићеви путописи представљају превасходо естетски феномен.

Али је од овога важнија напомена о појављивању дубинске несвјесне, архетипске структуре која управо у сусрету с Македонијом, доспијева до свијести/самоосвјешћења. Она стога није само "проста визија лепоте" него је и "неко чудно подсећање на наш најосећајнији живот што протицаше кроз нас", као дубинско сопство/психичко суштаство које се у архетипу испољава. С овим је у вези тумачење које смјера на Платонов појам *anamnesis*/гр. ἀνάμνησις, као поновног сјећања на оно што је било прије и што у несвјесном и даље пребива.

У путопису *Шейња њо каменим улицама Охрида: цркве, девојке, рибари*, Петровић пише о открићу љепоте Македоније ("открисмо одједном лепоту Македоније")¹⁵, о Охриду као старој вароши "која је још једина задржала тип средњо-

¹⁴ Растко Петровић, *op. cit.* стр. 30-31.

¹⁵ *Ibid.*, стр. 17.

вековне Бизантије, која још једина има своје језерске очи пуне суза".¹⁶ Неколико реченица даље, Петровић пише:

"У каменим прозорским оквирима, високо над првим спра- том и уласком, седе девојке, чудно правилне дугуљасте лепоте, врло беле, са воћним сенкама по лицу".¹⁷

Већ нам се у наведеним примјерима готово намеће ос- новна поетичка одредница када је о Петровићевим путопи- сима ријеч. Наиме, показује се оправданим разликовање једног специфично поетског исказа/језика поетске прозе нпр., и језика који је, условно речено, најближи језику ликовне перцепције, или другачије речено, оном особеном начину превасходно визуелног обликовања предмета/форми који се пред сликара постављају.

У овом потоњем ставу налазимо круцијалну важност за дефинисање поетичког модела који се овдје има у виду. Да бисмо прецизније образложили тезу коју овдје имамо у виду, навешћемо поменути извод у цјелини.

Наравно да појам "цјелине" није у тексту строго одређен; он је услован и формира се према могућим предикатима тек- ста који, по нашем суду, то допуштају:

"У каменим прозорским оквирима, високо над првим спра- том и уласком, седе девојке, чудно правилне дугуљасте ле- поте, врло беле, са воћним сенкама по лицу. Оне говоре једна с другом преко пијаце. Мајке седе пред капијама, крпе мреже. Те сасвим беле рибарске мреже разапете су између врло испреплетаних мотака за то узиданих између плоча. Језеро се не види но само кроз сиве облаке тих мрежа. Де- војке гледају преко њих у рибаре... Патке слободно шетају по белим плочама. И језеро се може видети кроз њих улов- љено, закачено, својим плавим, љубичастим, зеленим бојама. У дну језера види се Св. Наум, једна бела коцкица на стени, са развијеним крилима двају редова јабланова. Пијацу тала- си запљускују. И девојке у прозорима, као обнављање сна Ренесансе."¹⁸

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*, стр. 17-18.

Савршено је јасно да је поменути нараторова специфично ликовна перцепција објекта одређена у строгом смислу односом спољашње тачке гледишта или линеарном/централном перспективом. Није тешко замислити посматрача који са одређене просторне дистанце перципира простор који је уоквирен цјелином издвојеног инсерта. Наравно да он највише одговара позицији коју заузима сликар пред којим је сликарска палета, фотограф/фотографски апарат, чија је позиција аналогна нараторовој. И више од овога, филмска камера која простор перципира посредством једног или више кадрова. У сваком случају простор је строго дефинисан почетком: "У каменим прозорским оквирима, високо над првим спратом и уласком, седе девојке..." и завршетком: "И девојке у прозорима..."

Ако прихватимо аналогију с филмском умјетношћу, онда се овај општи план строго дефинисане слике може разложити на неколике микро цјелине које можемо поимати као посебне слике, низ слика у једноме кадру или неколико кадрова који одговарају броју издвојених микро цјелина/слика.

Покажимо сада како се ове цјелине (или једна цјелина кадра) на конкретном примјеру показују:

1. "У каменим прозорским оквирима, високо над првим спратом и уласком, седе девојке, чудно правилне дугуљасте лепоте, врло беле, са воћним сенкама по лицу."
2. "Оне говоре једна с другом преко пијаце."
3. "Мајке седе пред капијама, крпе мреже. Те сасвим беле рибарске мреже разапете су између врло испреплетаних мотака за то узиданих између плоча. Језеро се не види но само кроз сиве облаке тих мрежа."
4. "Девојке гледају преко њих у рибаре..."
5. "Патке слободно шетају по белим плочама."
6. "И језеро се може видети кроз њих уловљено, закачено, својим плавим, љубичастим, зеленим бојама. У дну језера види се Св. Наум, једна бела коцкица на стени, са развијеним крилима двају редова јабланова. Пијацу таласи заплускују."
7. "И девојке у прозорима, као обнављање сна Ренесансе."

Јасно да се издвојени инсерт може *йосмайрайи* као у себи кохерентна цјелина (нека врста општег плана), али и да се, с не мање разлога, може перципирати као низ микро слика које слиједи једна послје друге и које се са завршном враћају слици од које полазе (*девојке у йрозорима*, 1 и 7).

Нема потребе да још једном истичемо да овај тип линеарне/спољашње тачке гледишта карактерише нараторова усмјереност ка преваходно визибилним/ ликовним атрибутима предмета: у првом плану су волуминозност, пластичност, боја или неки други атрибут посредством којих се указује на, у већој или мањој мјери, непосредну присутност у структури Петровићевог путописног текста медија визуелних умјетности: сликарства, вајарства, архитектуре или филма.

Једна кратка напомена да је Растко Петровић био не само талентовани цртач и сликар¹⁹ већ да представља вјероватно најзначајнијег представника српске ликовне теорије и критике прве половине 20. вијека, непосредно циља на закључак да је однос двају медија књижевног и ликовног у Петровићевом стваралаштву готово равноправан и да међу овима мора постојати нека темељна повезаност.²⁰

Занимљиво је запазити да се у Петровићевом књижевном (респ. путописном) поступку дословно могу препознати особине које су карактеристичне за његов ликовни критички критеријум, анализу ликовног дјела: Књижевна слика Петровићева најчешће је ликовни супститут, с обзиром да је најчешће усредсређена на ликовно ткиво дјела, да истиче оне елементе који то ткиво одређују: боју, свјетлост, сјенку, линију, однос маса, композицију, структуру вајарског материјала итд., и у њиховом садејству и начину употребе тражи ликовну

¹⁹ Уп. Дероково свједочанство о томе да је "Растко (је) међутим био и страстан сликар". У овоме је посебно занимљиво позивање на једну Расткову исповијест према којој, да се сликарству сасвим одао, био би "можда не мање успео од Надежде". Ор. cit., стр. 221.

²⁰ Судећи према Дероку, Растку никада рука није мировала: "уз разговор, бацао је мале емоције на хартију... *Увек истиа емоција, која се иначе кристализовала кроз йисани облик, а овде је йтрансионовео графички* (курзив, С. Ј.)". Ор. cit., стр. 280.

идеју дјела, умјетнички смисао слике или скулптуре, које тумачи и процењује с гледишта њиховог самосталног постојања, дакле, сходно њиховом властитом садржају.²¹

Између мноштва примјера који показују поступак формирања специфично ликовне (респ. филмске) слике, издвајамо овај у коме Петровић, необично прецизно, у први план поставља однос свјетлосних валера, боје, сферичног волумена и тамне позадине, дакле, управо оне елементе који су, како смо видели, доминантни за његово поимање суштине ликовне умјетности:

”Вече лагано пада; осећа се мирис и свежина језерска тамо преко брега. Крупно велико грожђе, још не поплавело, тешко виси над пролазницима, али се у вечери све више губи његов облик у озбиљну тамнину виновог лишћа.”²²

Може се оправдано закључити да Петровићеви путописи о Македонији представљају сасвим особен примјер односа психолошког стања ауторовог и структуре текста који овај обликује: екстатични психолошки доживљај побуђен специфичним простором, трансформисан је у књижевни текст у коме се представља суштаство Растковог поетичког исказа, који је, како знамо, свагда интертекстуалан.

Имајући ово у виду, неће бити претјерано закључити да свако темељно промишљање и/или истраживање питања књижевне интертекстуалности у српској књижевности, у односу на ликовне медије и филм посебно, од ових Петровићевих путописа мора нужно полазити.

²¹ Владимир Розић, *Ликовна кришика у Београду између два светска рата*, Београд: Југославија, 1983, стр. 102.

²² *Шетња по каменим улицама Охрида: цркве, девојке, рибари*, op. cit., стр. 20.

МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ

Никшић

Паштровски говор у односу на неке приморске и околне континенталне говоре

1. Ако пођемо од једне глобалне подјеле црногорских говора којом се наглашава контраст између новоштокавских говора и старијих говора зетско-јужносанџачког типа, простор Паштровића припада зони старијих говора, који ни сами, како је то у науци довољно познато, нијесу дијалекатски компактни.

Говор Паштровића, приморске области на крајњем југу Боке которске, у подножју брда између Будве и Спича – источно од Петровца и Буљарице – у многим елементима структуре (прозодијским, фонетско-фонолошким и морфолошким) са пуно дублета, разних мјешавина и факултативних варијанти карактерише се као један периферни црногорски говор зетско-јужносанџачког типа на чију је физиономију у великој мјери утицао и страни језички елеменат – у првом реду романски. На историјски углавном аутономној територији развио се говор који је различит од других црногорских приморских говора, и још више, од црногорских говора паштровског залеђа – иако су иновациона жаришта за одређене особине паштровског говора у староцрногорском говорном типу међу њима постоје и крупне разлике, које су често упадљивије него сличности.

За дефинитивно одређење мјеста говора Паштровића у зетско-јужносанџачкој дијалекатској зони потребно је детаљ-

није познавање говора околине – и приморских и континенталних (а приморских у првом реду). Без опсежнијих монографија о говорима Грбља и Маина, западно од Паштровића, те говора Спича, на истоку, није могуће дати нека прецизнија уопштавања о релацијама паштровског говора са другим старијим црногорским приморским говорима. Ситуација није ништа боља ни са приморским говорима херцеговачког типа – простор од Пераста и приближне граничне линије између зетско-јужносанџачких и новоштокавских говора до границе са Хрватском такође је у дијалектологији неиспитан.

2. У недостатку једног описаног приморског црногорског говора, западније од Паштровића – херцеговачког или зетско-јужносанџачког типа – паштровски говор смо, у најосновнијим цртама, упоредили са говором Конавала – према опису Зорке Кашић¹. У првом тренутку циљ је био да се на тај начин цјеловитије сагледа само проблем адријатизама у овим говорима – јер смо знали за доста велике разлике у структури паштровског и конавоског говора: "У дијалектском погледу говор Конавала припада штокавском наречју ијекавског изговора, а представља прелазни говор између три говорна типа. У њему су као доминантније присутне карактеристике дубровачког и источнохерцеговачког говора, а у мањој мери се јављају и неке карактеристике црногорских говора"².

2.1. С обзиром на карактер говора Конавала нађен је значајан број заједничких особина са паштровским говором – притом се, наравно, готово никада нема у виду апсолутна идентичност: довољно је да су неке црте паштровског говора, мање или више учестале, мање или више модификоване, забиљежене и у говору Конавала. Јасно је да свака особина коју смо примијетили нема исти значај за основну структуру говора, некад су то фонетске ситуације чије простирање прелази границе паштровског и конавоског говора.

¹ Зорка Кашић, *Говор Конавала*, СДЗБ ХЛI, Београд, 1995, 1-157.

² *Исто*, 150.

– Одступање од стандарда вокала *a* у правцу затворенијег изговора. У Конавлима је обичније – иако је тамо новија појава (*Говор Конавала*, 19 – у даљем раду дајемо само број странице);

– Појава лабијализованог *a* – изговор са појачаним уче-шћем усана – у дугим слоговима. У Конавлима је нешто јаче изражена – ”код представника млађе генерације свако дуго *a* је затворено, чак лабијализовано” (19-20);

– Досљедна замјена вокала *e* вокалом *и* у позајмљеницама: *Енџлез, Енџлеска, енџлески* > *Инџлез, Инџлеска, инџлески*;

– Глас *p* има вокалску функцију у примјерима типа *р̣в̣ā, за̣р̣ђ̣āла, за̣р̣жа, р̣ђ̣ā*;

– Скраћивање дугог *p* у примјерима типа: *ц̣р̣н, к̣р̣в, ц̣р̣в* > *ц̣р̣н, к̣р̣в, ц̣р̣в*;

– Рефлекс некадашњег вокала *ѣ* у дугим слоговима – иако са многим специфичностима, и у говору Конавала је двосложни рефлекс *ије* (28);

– Склоност ка редукцији сугласника у сантхију – увијек с краја прве ријечи која због велике фреквентности доводи и до честе морфологизације појаве или преношења резултата редукција и на позиције пред самогласником или на крај говорног такта. Појаве су у готово истој мјери заступљене у оба говора;

– Са мало одступања сачувана је дистинкција – наставак *-ем* иза палаталних или историјски палаталних сугласника, наставак *-ом* иза непалаталних – у инструменталу једине именица прве врсте;

– Генитив множине именица треће врсте искључиво је са наставком *a* (*ъa*) – он у оба ова говора стоји и на мјесту књижевних наставака *-и* и *-у*;

– Од два књижевна ненаглашена облика акузатива једине замјенице *она* – *је* и *ју* у употреби је једино *ју* – са незнатним бројем изузетака и у паштровском и у конавоском говору;

– Паралелна употреба предлога *ѣрема/ѣрама*.

2.2. Прави однос између говора Паштровића и Конавала сагледава се, осим указивањем на сличности, и истицањем

најизраженијих дискриминанти – макар оних, које с обзиром на карактер оба говора, и нијесу у толикој мјери биле очекиване.

– Резултати асимилације вокалске групе *-ao* на крају ријечи. Према паштровским рефлексима *-a*, *-o* – зависно од поријекла групе, и понекад неизмијењене скупине, стоји конавоско *-o*, *-ao* – зависно од тога да ли је вокал *a* у скупини *-ao* акцентован или није (25-26);

– Група *-ae* – у бројевима од 11 до 19 – у нашем је говору неизмијењена, у Конавлима редовно *ē*;

– Хијат се у неким финалним вокалским групама у говору Конавала отклања развијањем секундарног *v*: *чүво*, *й̆дануво*, *сврнуво*, *д̆аво*... (45) – у нашем су говору постојане;

– Секвенца *р̆ћ*: досљедно екавски рефлекс у паштровском говору, у Конавлима напоредност *e*, *je* (35);

– Далматинизам *m > n* на крају ријечи. Можда и најмање очекивана дискриминанта: наспрам веома израженог преласка *m > n* у паштровском говору стоји стабилан глас *m* у конавоском (42). Интересантно је колико ова особина дистанцира говор Конавала од сусједног Цавтата у којем се *m* на крају ријечи изједначава са *n* и дијели његову судбину³;

– Старо и ново јотовање у групама лабијал + *j*: резултате јотовања у Конавлима скоро не можемо наћи – углавном је успостављено старо стање (54-55), у нашем су говору, готово без изузетка, очувани резултати ових гласовних процеса;

– Карактеристичан далматинизам – поремећај у дистрибуцији гласова *љ* и *j* – јако изражен у Конавлима (39-42) потпуно је непознат паштровском говору;

– У говору Конавала двосложна хипокористична женска имена увијек су у лику са *-e*: *М̆аре*, *Д̆есе* (79), док су у говору Паштровића у напоредној употреби обје варијанте: *М̆ара*, *М̆аре*;

³ Далибор Брозовић, *Цавџајт*, Фонолошки описи *сх/хс*, словеначких и македонских обухваћених Општесловенским лингвистичким атласом, Посебна издања АНУБиХ, књ. LV, Одељење друштвених наука, књ. 9, Сарајево, 1981, 397-407.

– Збирни бројеви у нашем говору досљедно су у лику *са-оро*, у Конавлима су досљедно историјски старији облици *на-еро* (23);

– Облицима показних замјеница *овога, штога, онога* конавоски говор иде заједно са већином приморских говора – *овега, шега, онега* (24); у паштровском говору употреба далматинизама, иако није необична, све више уступа мјесто књижевним облицима;

– Показне речце *ево, ејо, ено* могу се у Паштровићима чути и са крајњим *-е* – мада су много необичније од књижевних – док су у Конавлима једини књижевни облици (23).

3. Источније од Паштровића, на крајњем југу Црне Горе, имамо исцрпно описан један приморски говор зетско-јужносанџачког типа – оазу са веома специфичном дијалекатском ситуацијом – говор Мрковића код Бара⁴. Због наглашених индивидуалности, као резултат посебних путева развоја, ни овај говор, међутим, не доприноси много у одређивању мјеста паштровског говора међу другим црногорским говорима приморског појаса: ”Мрковићки говор представља чист дијалекатски тип, можда с врло незнатним утицајем сусједних црногорских говора. У томе је разлика између њега и других говора који су се развијали у пуном међусобном додиру. Читавим низом говорних облика издваја се као посебна дијалекатска јединица различита чак од свог најближег сусједа”⁵. ”То је говор чије су везе са нашим говорима биле мале још у току средњег вијека”⁶, а налазе се извјесне подударности и са говорима потпуно различитих дијалекатских типова зетско-јужносанџачких – ”читав низ подударности између данашњег мрковићког говора и призренско-тимочког дијалекта указују на извјестан паралелизам у развоју ових удаљених дијалекатских области”⁷. Без обзира на став аутора ми смо ипак сматрали да су се и неке заједничке црте могле наћи у неје-

⁴ Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗб XVIII, Београд, 1969, 73-398.

⁵ *Исјо*, 78.

⁶ *Исјо*, 377.

⁷ *Исјо*, 390.

днакој мјери – и са већим или мањим посебностима – разасуте по простору Паштровића и Мрковића. Поред таквих сличности, констатовали смо, као и код говора Конавала, и одређене, понекад, у ученој мјери, неочекиване разлике.

3.1. Сличности:

– Нестабилност самогласничког система која се манифестује у фонетским варирањима – посебно вокала *a*, *o* и *e*:

а) Лабијализовано *a* – у Мрковићима се, међутим, чује много чешће и у разним позицијама – за разлику од паштровског – и у кратким акцентованим и неакцентованим слоговима (122–126);

б) Дифтоншки изговор вокала *e* – такође са одређеним разликама: 1. у Паштровићима само у слогу са дугосилазним акцентом; у Мрковићима појава није позиционо ограничена – дифтонгизира се и неакцентовано дуго *e*, кратко неакцентовано *e*, рефлекс полугласника итд. (126–129); 2. не постоји у нашем говору сличност између ^ʷ*e*<*ē* и ^ʷ*e*<*ĕ*; у мрковићком говору је апсолутна идентичност (126–127); 3. у резултату процеса у Мрковићима су дифтонзи различитих особина – са вокалским елементом *u* у првом или другом дијелу дифтонга, са неслоговним *ɥ* или без њега у средини и сл. (126–129); у Паштровићима је дифтонг са вокалским елементом *u* у првом дијелу једина могућност;

в) Дифтоншки изговор вокала *o* у слогу са дугосилазним акцентом. У паштровском говору у резултату процеса су дифтонзи са непотпуним вокалом *u* у првом или другом дијелу дифтонга; мрковићки говор и овдје познаје више варијаната – али не у толикој мјери као код вокала *e* (129–130);

– Рефлекс некадашњег полугласника у јаком положају у ријечи. У оба говора то је низ гласовних вриједности – од *a* до *e* – просјечни изговор се ипак разликује: у паштровском говору нешто је ближи вокалу *a*, у мрковићком вокалу *e* (93–94);

– Судбином гласа *v* у медијалној позицији у сусједству два вокала – посебно у секвенци вокал + *v* + *o*.

– Јекавско јотовање сугласничких група – *īj*, *dj*, *sj* и *zj* – и у Паштровићима и у Мрковићима у напоредној су употреби

јотоване и нејотоване групе. У Паштровићима су, ипак, нејотовани облици нешто обичнији;

– Скраћивање неакцентованих дужина – и послије и прије акцентованог слога.

3.2. Разлике:

– Резултати асимилације вокалске групе *-ao* на крају ријечи – за разлику од Паштровића, у Мрковићима је, зависно од поријекла групе, сажимање у правцу другог вокала доста ријетко (130–131). У говору на крајњем југу Црне Горе, међутим, асимилију се неке друге вокалске групе које у паштровском говору остају неизмијењене (132–135);

– Слично говору Конавала хијат се у неким финалним вокалским групама и у мрковићком говору отклања развијањем секундарног *v* (180–181);

– Адријатизам *m > n* на крају ријечи – *m* је, осим у два примјера – која Лука Вујовић објашњава утицајем говора Паштровића (209), у Мрковићима стабилан глас;

– Изговор плозива *k*, *z̄*, *ð* и *ʃ̄*, испред вокала предњег реда, у мрковићком говору може бити и нешто палаталнији (144–154) – појава ни тамо није широких размјера и факултативне је природе. У нашем говору нијесмо примијетили никакве особине које би ове сугласнике одликовале од књижевних;

– Сонант *l* – у позицији испред вокала *e* и *u* у Мрковићима се често палатализује и прелази у квалитативно нов сонант *љ* (161–162). У паштровском је говору свако *l* благо палатализовано, у неким позицијама палаталност је и израженија, али умекшавање *l* никада не доводи до његовог преласка у *љ*;

– Изговор звучних сугласника на крају ријечи. Потпуно супротна стања: у паштровском говору, осим соната *v*, који факултативно може прећи у *ф*, задржавају звучност; у мрковићком десоноризација звучних сугласника у финалном положају извршена је потпуно (200);

– Старо јотовање у групама лабијал + *j* – у Мрковићима су у напоредној употреби ликови са извршеним и неизвршеним јотовањем (191–193);

– Судбина неких консонантских група раздваја паштровски и мрковићишки говор:

а) *зн > жн*, *сл > шл* – у говору Мрковића (206), у говору Паштровића изостају асимилациони процеси. Сугласничке групе *зл* и *сн* у говору Мрковића (207), као и у нашем говору, остају неизмијењене;

б) *чн > шн* у Мрковићима (208), неизмијењена група у Паштровићима;

в) *мн > вн* у Мрковићима (208), неизмијењена група у Паштровићима;

– Прилог *йослије*. Богатство форми овога прилога у оба говора различитог је поријекла: у мрковићком говору од *йослѣ* и *йойлѣ*, а у паштровском једино од облика *йослѣ*;

– Не осврћемо се посебно на мрковићке екавске рефлексе вокала јата у дугим слоговима (101-115) – они су дивергентна црта не само према паштровском говору него и уопште – према свим ијекавским говорима.

4. За разлику од сусједних говора на Приморју – говора Спича, Маина и нешто удаљенијег Грбља, са којима још увијек нијесмо довољно упознати, постоје исцрпни описи сродних континенталних говора, говора паштровског залеђа – средњекатунско-љешанских и црмничког у првом реду (недостаје једино опис говора сусједних Брајића). На могућа дијалекатска укрштања ових говора са говорима Боке и приморја (не дакле изричито паштровског који је у томе тренутку науци непознат) упућивали су њихови истраживачи. "Везе староцрногорских нахија са приморјем и Боком биле су доста интензивне током више векова, и природно је очекивати и у говору извесне последице тога. Не би се ипак могло говорити о нарочито великом утицају приморја на говоре залеђа"⁸. "Црмнички говор се извесним својим особинама довољно јасно одваја од сусједних говора, тако да се с правом може сматрати за засебну целину. Што се тиче спољашњих утицаја,

⁸ Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, СДЗБ XV, Београд 1965, 18.

њих има сразмерно највише у насељима поред Ријечке Нахије и Паштровића са којима нису ретке женидбене везе, али ни они нису нарочито јаки⁹. ”Црмнички говор, нарочито у југоисточнијем делу, показује у знатној мери изражене карактеристике периферијског говора, а у односу на приморске говоре има донекле прелазни карактер”¹⁰.

Знајући за оваква размишљања упоређивали смо релевантне језичке црте паштровског говора – кроз сличности и разлике – са средњекатунско-љешанским и црмничким говором. На тај начин, у односу на ове говоре, жељело се провјерити: у којој мјери паштровски говор иде, или не иде, заједно са својим залеђем – најприје са оба говора, а онда и са једним и са другим појединачно.

4.1. Однос паштровског говора према говорима залеђа (средњекатунско-љешанским – према опису Митра Пешикана – и црмничком – према опису Бранка Милетића).

4.1.1. Сличности:

– Вокалска група *ee>e*. Ако се на неки начин у међусобном додиру нађу ова два вокала (најчешће послје губљења *v* или *j* – нестабилни гласови у Паштровићима, СК-Љ (125) и Црмници (275) сажимање се редовно врши;

– Секвенца *рѣ*. Умјесто *рѣ* (дакле, са кратким јатом) редовно је *ре* – ни у једном од ових говора ни спорадично се не биљежи *рје*;

– У 3. л. презента глагола типа *чиѣаѣи*, *куваѣи* сва три говора, готово са подједнаком вјероватноћом, употребљавају два лика: *ају* и *а(ј)у*;

– Африкате *ћ* и *ђ* на крају ријечи. Дистрибуционо ограничење *ћ, ђ > j* није широких размјера ни у паштровском ни у говорима његовог залеђа црмничком (283) и средњекатунско-љешанским (127-128). Овом особином ови говори иду скоро до појединости заједно што иначе чини веома изражену диференцијалну црту према говорима источне Црне Горе у којима је редовно *ћ, ђ > j*;

⁹ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ IX, Београд, 1940, 217.

¹⁰ Митар Пешикан, *СК-Љ*, 19.

– Генитив множине именица III врсте искључиво је са наставком *-a* (у Црмници и Паштровићима, говорима тзв. полугласничке зоне, и варијанта *ѡa*) – он се, и у Паштровићима и у залеђу, развио и на мјесту књижевних генитивних наставака *-и, -у*;

– Као и у говору Конавала и у црмничком (424) и средњекатунско-љешанским (153) од два књижевна ненаглашена облика акузатива једине замјенице *она – је* и *ју* у употреби је једино *је*. Изузеци су, као и у паштровском говору, веома ријетки;

4.1.2. Разлике:

– Назализовани вокали. У црмничком (258) и *СК-Љ* (115) испред назала у затвореном слогу може доћи до назализације претходног самогласника. Међутим, ни у овим говорима појава није широких размјера – паштровском је потпуно непозната;

– Сугласничке групе лабијал + *ј* у процесима старог, новог и јекавског јотовања. У црмничком (346–347) и *СК-Љ* (108–109) у напоредној су употреби ликови са извршеним и неизвршеним процесима јотовања – у резултатима је, наравно, поремећај у дистрибуцији сонаната *ј* и *љ*. Паштровски говор, са занемарљивим бројем изузетака, чува разлику између старијих и новијих група уснени сугласник + *ј*;

– Сугласничке групе *зн, зл, сн* и *сл*. У *СК-Љ* (111–112, 182) и црмничком говору (350–355, 435) досљедно је извршена асимилација по мјесту образовања: *зн>жн, зл>жл, сн>шн* и *сл>шл*. Ови асимилациони процеси нијесу захватили Паштровиће, у нашем говору оне остају неизмијењене – једино се група *сл* може упростити редукцијом сонанта *л* (подједнако су обични и ликови *мислим, мислин*);

– Ликови са палатализованим основама у 3. л. множине презента, императиву и имперфекту глагола I врсте са основом на *к, љ* и *х*. Овакви ликови – као резултат аналошког преношења рефлекса прве палатализације нијесу у паштровском говору посебно широких размјера и много су необичнији него у црмничком (248) и *СК-Љ* говорима (128–129, 168);

– Облици *мож, мош* у 2. л. једине презента глагола *моћи*. Црмница (448) и област Катунске и Љешанске нахије (174) припадају говорним зонама у којима су ови облици готово и једини – облик *можеш* тамо изгледа необично. У нашем говору, иако нијесу непознати, много су мање у употреби – истиснуо их је из употребе облик *мо(ж)еш* – настао досљедним редуковањем фрикатива *ж* у интервокалском положају – престилизацијом, дакле, од облика *можеш*. Досљедношћу употребе лика *моеш*, а због честе употребе овог глагола у свакодневной комуникацији, препознаје се посебни колорит паштровског говора;

– Презент глагола *биџи*. У нашем говору гради се углавном од основе *буде-*, у црмничком (476-477) и *СК-Љ* (171) облици презента глагола *биџи* су много разноврснији: *буднем, биднем, будем...*;

– Имперфекат – у говору Паштровића је много необичнији него у црмничком (450-452) и *СК-Љ* (176-178). Поред тога, ова два говора су богатија различитим морфолошким реализацијама имперфекта – од два књижевна наставка типа *-ијах* и *-ах* у Паштровићима је једино други; морфолошки је јединствен и од глагола *биџи* – само се чују облици од *бџх*;

– Колебања у роду и броју неких именица. Ради илустрације појаве поменућемо само двије са различитим стањем у Паштровићима и сродним говорима залеђа: а) именица *џлад* – у нашем говору досљедно је женског рода, у црмничком (408) и *СК-Љ* (139) биљежи се колебање између мушког и женског рода; б) именица *клијешџа* – у паштровском говору јавља се као *pluralia tantum* женског рода IV врсте, у црмничком (410) и *СК-Љ* (140) то може бити и *pluralia tantum* женског рода именица III врсте;

– Дистрибуција наставка *-е* и *-у* у вокативу једине именица мушког рода на сугласник. У односу на црмнички и *СК-Љ* говоре паштровски говор показује мању колебљивост – с обзиром на однос тврди/меки сугласник основе углавном правилно бира вокативне наставке. У Црмници (396) и *СК-Љ* (143) говорима примјетна је већа продуктивност наставка *-у*;

– Датив – локатив једнине придјевске промјене. У нашем говору имамо правилну дистрибуцију наставака *-оме* иза тврдых сугласника, *-еме* иза меких сугласника, а наставци *-ему*, *-ому* су непознати. С друге стране, у Црмници и *СК-Љ* говорима наставак *-ему* је јако фреквентан. Додуше, овом особином се ова три говора и не разликују потпуно: наставак *-ому* је свима непознат; ни црмнички и *СК-Љ* се не слажу потпуно: у *СК-Љ* (163) је само *-ему*, никад *-еме*, а у црмничком (413–414) напоредна употреба оба наставка;

– Енклитички акузатив једнине замјеница *ми* и *ви*. За разлику од црмничког (424) и *СК-Љ* (152) гдје су *не* и *ве* једине форме у нашем смо говору нашли довољан број примјера и по књижевном обрасцу тако да се може говорити о дублетизму *не/нас*, *ве/вас*. Ова особина наш говор одваја не само од црмничког и *СК-Љ* већ и од много ширег простора црногорских говора – и не само зетско-јужносанџачког типа. Енклитичким дативом једнине *ни*, *ви* сви ови говори опет иду заједно;

– Показне замјенице *овај*, *онај* у номинативу једнине. У говору Црмнице (424–425) и *СК-Љ* (150) а и шире (граница се скоро поклапа са енклитикама *не*, *ве*, *ни*, *ви*) облици *ови*, *они* су једини – у нашем говору, иако су замјенице *ови*, *они* много чешће, може се говорити и о доста обичној употреби књижевних ликова који оправдавају мишљење да се у паштровском говору употребљавају дублети *овај/ови*, *онај/они*;

– Употреба неких прилога: а) Прилог *ѿослије* – Црмница (435) и *СК-Љ* (182) припадају говорним зонама различитих форми овога прилога – од *ѿослѣ* и *ѿоѿлѣ*. Паштровићи једино од *ѿослѣ*; б) Прилог *наѿола* у Црмници (437) и *СК-Љ* (185) засвједочен је и лик *наѿоли*, у нашем говору само је *наѿола*.

4.2. Однос паштровског говора према црмничком

4.2.1. Сличности:

– Неке супституције вокала – посебно у позајмљеницама из романских језика, којих у великом броју има и у црмничком (262–264) и у паштровском говору, изворно *о* често је замијењено са *у*;

– Поремећај у дистрибуцији *o/у* код глагола *удаљийи* у подједнакој је мјери захватио оба говора – *o* је на почетак ријечи дошло аналогijом према глаголима сложеним префиксом *од-*;

– Рефлекс некадашњег полугласника у јаком положају. У низу гласова од *a* до *e* који се у оба говора могу чути умјесто некадашњег полугласника у јаком положају у ријечи, просјечни паштровски и црмнички изговор (225–239) ових гласова нешто је ближи вокалу *a*;

– Рефлекс некадашњег полугласника умјесто етимолошког *a*. Појава је у оба говора доста изражена – можда незнатно мање у Црмници;

– Рефлекс дугога јата у префиксу *ѵрѣ-*. Колебљивост између изворнога *ије* и аналошког *e* код именица и глагола (тип *ѵрелаз/ѵријелаз*, *ѵресѵуй/ѵријесѵуй*, *ѵрећи/ѵријећи*) карактеришу и црмнички (245–247) и паштровски говор;

– Глас *x* у медијалној позицији. Стање са паштровским медијалним *x* није далеко од црмничког (286) – у оба говора најчешћи су облици са губљењем *x* без прелазног консонанта, затим долазе облици са *v* односно *j*, а најрјеђе је *x*. У паштровском једино није потврђен глас *ф* који се у црмничком спорадично јавља. Ван дате оцјене остаје паштровски асистемски облик придјевске присвојне замјенице *њиѡв*, који је непознат црмничком говору;

– Развијање секундарних сугласника. Уметање сугласника *д*, *ѵ*, *м*, *н*, *в* и *р* познато је, иако ни у црмничком (391-393) ни у паштровском није широких размјера, у оба говора;

– Двосложна хипокористична женска имена типа *Мара*, *Деса*. У оба говора у напоредној су употреби ликови *Мара/Маре*, *Деса/Десе*;

– Неке заједничке тенденције у глаголској системи: а) Вјероватно по узору на глаголе с општим дијелом (-)би-алтернације финалних *-вен/-јен* налазимо и код глагола других основа: *ѵокријена*, *сакријено* и сл.; б) Глагол – *ѡнаѵ* гради инфинитив, презент и императив од двије основе: с једне стране јављају се у инфинитиву и облици саграђени од пре-

зентске основе, док су на другој страни у презенту и императиву познати и ликови од инфинитивне основе – *доженем/догнали, дожени/догнају...*;

– Прилог за вријеме с именицом у основи *с'уирадѣан*. Дублетне форме *суирадѣан/с'уиридѣан* у подједнакој мјери карактеришу црмнички (435) и паштровски говор.

4.2.2. Разлике:

– Црмнички вокали *a* и *e* у дугим слоговима много су ближи књижевном изговору – црмнички говор не зна за, у Паштровићима доста изражене тенденције – лабијализовано *a* и дифтоншки изговор вокала *-e*. Ту је, за поређење са паштровским, много релевантнији мрковићки говор;

– Судбина неких вокалских група у финалној и медијалној позицији:

а) Финалне скупине *-aol-ъao*. У црмничком говору (271–272), без обзира на поријекло групе, контракција се врши према првом вокалу; у Паштровићима су прилике много сложеније;

б) Финалне скупине *-eo, -yo*. Хијат се у говору Црмнице (331) изражено отклања развијањем секундарног гласа *j* између вокала; нашем говору, осим по изузетку, групе *-ejo, -yjo* су непознате;

в) Медијална група *-ъa-* – у бројевима од 11–19. У нашем говору остаје неизмијењена; у црмничком (272–273) контракција се врши у ”предње *-a*”, које се по правилу не поклапа са рефлексом за полугласник него је просјечно нешто сличније вокалу *-a*, а знатно су рјеђи неконтраховани облици;

– Паштровски и црмнички замјеник дугога јата – веома изражена и значајна дистинктивна црта. У црмничком говору (239–255) постоје многе недоумице: да ли је двосложен или једносложен (дифтоншки) изговор, квантитет другог компонента – да ли је *e* дуго или кратко, постојање прелазног консонанта – да ли *и* прелази директно у *e* или између њих постоји прелазно *џ* или *j*? Из велике грађе коју за црмнички говор даје Бранко Милетић може се закључити да је умјесто јата у дугим слоговима данас у Црмници претежно дифтонг –

двосложни изговор је само на изузетку. У паштровском говору односи су једнодимензионални: изговара се двосложни рефлекс *ије* – иако је *ј* у томе окружењу најчешће нешто пасивније артикулације (*u'e*), ипак се приликом изговора јасно чује шум карактеристичан за изговор консоната, тј. *ј* се изговара са засебним експираторним ударом. И још једна битна разлика: у црмничком говору јат је увијек у слогу са дугосилазним акцентом, у паштровском и *и* и *е* су у кратким слоговима, а акцентован је по правилу вокал *и*;

– Сонант *в*. Ни судбином овога гласа, на почетку ријечи и медијалној позицији – готово у истој мјери, црмнички и паштровски говор не иду заједно. У сусједном црмничком говору (299-302) пропуштања иницијалног *в* сасвим су обична, док је у паштровском говору у овој позицији најинтензивнији изговор. Мада је у медијалној позицији – нарочито у положају између два вокала – сонант *в* у оба говора доста нестабилне артикулације – варирања најчешће иду од нешто пасивније артикулације до потпуног губљења – у црмничком говору (305, 308-309) је потпуно губљење много радикалније. Уз то, у паштровском говору нијесу ријетке ни варијанте са потпуном артикулацијом оба гласа. Такви се примјери у црмничком веома ријетко биљеже;

– Сонант *л*. Црмнички говор (272) не зна за појаву умекшавања гласа *л* у позицији испред вокала предњег реда; у Паштровићима је чак и свако *л* благо палатализовано. Ни у паштровском ни у црмничком, међутим, не долази до мијешања у дистрибуцији сонаната *љ* и *л* која је у говорима Зетске равнице доста присутна;

– Изговор плозива *к* и \bar{z} испред *ѡ* и *е* у црмничком говору (282-283), за разлику од паштровског, може бити и нешто палаталнији. Ова појава, међутим, има карактер факултативности;

– Губљење сугласника у сантхију. У нашем је говору много израженије;

– Звучни сугласници на крају ријечи. Као што смо већ, упоређујући паштровски говор са мрковићким, рекли у на-

шем говору, осим каткад сонант *в*, задржавају звучност; у црмничком (339) десоноризација није потпуна али је његов мукли дио нешто дужи него у просјечном књижевном изговору. Ова је тенденција подједнако примјетна и код сонанта *в*;

– Судбина неких консонантских група:

а) Група *џс*. Ни у једном ни у другом говору нема африкатизације *џс > џц*, као у говорима источноцрногорског дијалекта, а ипак се разликују: у паштровском говору остаје неизмијењена, у црмничком (373) се досљедно упроштава редуковањем првог сугласника из групе;

б) Група *мн*. Насупрот стабилности у паштровском говору имамо дисимилацију сугласника у црмничком (348) – *мн > вн*: *џивназија, џавно...*;

в) Алтернација *-шиј/-шић* код глагола од основа (-) *џусџи*. У Паштровићима су уопштени фонетски ликови са *-шиј-*, у Црмници (340) је обична паралелна употреба оба лика;

– Инструментал једнине именица I врсте на сугласник. Док паштровски говор углавном чува дистинкцију наставак *-ом* иза тврдих сугласника, *-ем* иза историјски палаталних и палаталних у црмничком (403-404) се и иза ове друге групе сугласника шири наставак *-ом*;

– Глаголи *виђу* и *вељу*. Говорној зони Паштровића потпуно су непознати, у Црмници (448) су у живој употреби;

– Глагол *јесџи*. За разлику од црмничког (455) гдје је глагол *јесџи* сачувао у презенту искључиво првобитне облике: *ијем, изијем, ијо* у нашем се говору чује и форма *једем, једеш...*

4.3. Однос паштровског говора према средњекатунско-љешанским

4.3.1. Сличности:

1. Акценатске прилике на краткој отвореној ултими ријечи. У начелу оба говора карактерише елиминисање типова *женџ* и *свџлџ* и преношење акцента на претходни слог у облику \sim или $\hat{\sim}$. Ипак, у *СК-Љ*, много више него у паштровском говору, биљежи се и присуство извјесних ријечи и неких категорија ријечи акцентског типа *свџлџ*;

– Замјеник дугога јата. Од свих сродних говора паштровском говору су најближи средњекатунско-љешански (104) – тамо је умјесто дугога јата двосложни рефлекс *ije/i'e* само што је, за разлику од паштровског, варијанта са пуним изговором гласа *ј* обичнија;

– Судбина неких вокалских група у финалној и медијалној позицији:

а) Поредбени везник или прилог *као* > *ки*. Као резултат сажимања које се наслања на везник *и* (*као и*) и у *СК-Љ* (124–125), мада много рјеђе, јавља се и лик *кѝ*. У овим је говорима, међутим, најчесталији, за разлику од паштровског, лик *кā*;

б) Скупина *-ао-* у унутрашњости ријечи. И у једном и у другом говору остаје неизмијењена;

в) Скупина *-ае-* (у Паштровићима *-ѡае*) у бројевима од 11–19. Ни у паштровском ни у средњекатунско-љешанским (125) ови се вокали не сажимају;

– Звучни сугласници на крају ријечи. Ни у *СК-Љ* говорима (102) звучни сугласници на крају ријечи не губе звучност. Само ову појаву прати и једна разлика: у *СК-Љ* наведена констатација важи и за сонант *в* на крају ријечи, у паштровском је, поред ликова са стабилним *в*, подједнако обично и беззвучавање;

– Сугласничка група *мн*. Стабилна је, и у паштровском и у *СК-Љ* (121); у црмничком, видјели смо, имамо дисимилацију *мн* > *вн*;

– Ограничење у дистрибуцији вокала *и* у императиву једнине и множине неких глагола консонантских основа (*бјеж/бјешије*, *муч*, *лесѝе*) карактерише оба говора, а ареал ових појава је и много шири;

– Глагол *јесѝи*. И паштровски и *СК-Љ* (173), за разлику од црмничког, имају паралелизам *ѝем/једем*;

– Речца *барем*. Редовно је у лику без крајњег *м* – за наш говор нијесмо сигурни да ли је у питању само губљење сугласника у сантхију – наши примјери су само такви – или је, као и у *СК-Љ* (211), дошло до престилизације *барем* > *баре* у свим

позицијама. Речца *бар* није у употреби – ни у паштровском ни у *СК-Љ*.

4.3.2. Разлике:

– Рефлекс некадашњег полугласника у јаком положају. *СК-Љ* говори не припадају тзв. полугласничкој зони црногорских говора – у овоме говору дошло је до потпуног изједначења етимолошког *a* са рефлексом полугласника (107–108);

– Вокалски систем. У *СК-Љ* говорима много је стабилнији изговор вокала – флукуације у изговору вокала, мада нијесу занемарљиве, мање су него у паштровском говору;

– Сонант *в*. Средњекатунско-љешанско *в* (117–118) је, и на почетку, средини и на крају ријечи, стабилније од паштровског. Судбином гласа *в* паштровски говор се налази на преласку између црмничког радикалнијег губљења и средњекатунско-љешанског стабилнијег изговора. Сонант *в* је у *СК-Љ* врло постојан глас у позицији пред безвучним консонантима – за разлику од паштровског говора. Оваквим приказом средњекатунско-љешанског *в* не истичемо његову стабилност у овом говору – то би био погрешан закључак: сонант *в* је такав само у односу на говор Паштровића, а иначе и тамо често има нешто пасивнију артикулацију која доводи до дјелимичне или потпуне редукције;

– Сонант *л* у позицији испред вокала *-е* и *-и*. У нашем је говору, констатовали смо, израженије палатално – али такав изговор никад не доводи до преласка *л > љ*; у *СК-Љ* (102), у овим позицијама, нема разлике између фонема *л* и *љ* – обје имају вриједност меког *л*;

– Однос *дрзак/дрска/дрско*, *низак/ниска/ниско*. За разлику од *СК-Љ*, у нашем говору немамо аналошко ширење резултата асимилације сугласника по звучности из облика гдје за то постоје услови на оне гдје за то нема фонетских услова. У *СК-Љ* према *дрска*, *ниска* обавезно је *дрсак*, *нисак* (129);

– Двосложна хипокористичка женска имена типа *Мара/Деса*, редовно су у *СК-Љ* говорима (142) – као и у Конавлима, а за разлику од паштровског – у лику са наставком *-е*;

– Колебања у роду неких именица: а) *кило*: у паштровском је то редовно именица средњег рода, у *СК-Љ* (140), осим средњег може бити и женског – *кило/кила*; б) *јесен*: у паштровском само женског рода, у *СК-Љ* (140) то је редовно именица мушког рода;

– Употреба неких прилога: а) *вазда/увијек*. Иако је и у нашем говору прилог *вазда* шире употребе ипак ни *увијек* није необично; у *СК-Љ* (182) облик *увијек* је нетипичан; б) *оње*. Умјесто разноврсних фонетских и прозодијских ликова прилога *ондје* у паштровском говору, *СК-Љ* говори (180) познају једино прилог *оње*, који је непознат паштровском говору; в) *близу*. *СК-Љ* говори (184) не познају књижевну форму – *увијек* је у лику *близо* који није потврђен у нашем говору;

– Формант *с'* у творби хипокристика. За разлику од паштровског говора у *СК-Љ* говорима (110) је веома продуктиван.

4.4. На основу упоређивања паштровског говора са староцрногорским говорним типом (ту имамо на уму оба говора – и црмнички и средњекатунско-љешанске) долазимо до закључка да међу њима постоје и крупне разлике, које су често и упадљивије него сличности – зато се ови говори и не могу сматрати истом дијалектолошком јединицом. Резултати ипак показују да су иновациона жаришта за многе особине паштровског говора у староцрногорском говорном типу. Заједнички развој је, међутим, због помињаних историјских разлога, прекидан – одређене особине савременог паштровског говора резултат су и самосталног развоја, а сасвим је сигурно да на његову структуру велики утицај има и страни језички елеменат – у првом реду романски. Ове претпоставке добиће или изгубити на значају описом сусједних приморских говора – онда ће бити јаснија слика о међусобној узајамности приморских говора коју, било да се ради о зетско-јужносанџачким или говорима херцеговачког типа, не треба потцијенити.

5. На овом мјесту, у најкраћим – али и најзначајнијим цртама – упоредили смо основну структуру паштровског говора

са сусједним и структурно блиским говорима – приморским и говорима залеђа. На тај начин покушали смо назначити и неке путеве формирања и еволуције овога говора. Препознавање разлика према овим говорима често је значило откривање специфичности нашега говора и његовог аутохтоног развоја – бар према садашњем стању науке о језику (сигурније оцјене, како смо већ истакли, биће могуће доносити тек после описе сусједних и сродних приморских говора – Грбља и Спича, у првом реду).

Све типичне црте, без локалних разлика, обухватају цјелокупно подручје паштровског говора: нема ничег у Бечићима, на западу Паштровића, што се не би могло чути и на крајњем истоку – у буљаричким селима на граници са Спичем. Паштровски говор можемо сматрати једним периферним говором зетско-јужносанџачког типа у који су, из говорних зона залеђа, теже продирали иновациони таласи. Зато у савременом паштровском говору постоји велики број дублета, разних мјешавина и факултативних варијанти у многим појединостима његове структуре: прозодијским, фонетско-фонолошким и морфолошким.

СОЊА ТОМОВИЋ-ШУНДИЋ

Никшић

Фикционалност и стварност у Борхесовој књижевности

Поред лавиринта, огледало је симбол који најчешће фигурира у Борхесовом тексту. Као што лавиринт има забрињавајуће значење, и огледало изазива амбивалентан однос и такође се може довести у непосредну везу са Алефом. Борхес нескривено изражава гнушање, презир и антипатију према Огледалу, јер оно умножава свијет и све феномене који се у њему јављају, људско лице са свим психичким и физичким особинама, идејама, или увјерењима. Слика у огледалу је највећи парадокс будући да је слика непостојећег свијета. Објективно дати свијет нема истину у себи, не постоји по-себи, па је његов одраз само чудесни подсјетник о каквој се великој превари ради. Илузије се удвостручују и тиме човјеково постојање постаје тема космичке гротеске.

Огледало удваја стварност. За здрав разум поступак је природан и не постоји ништа упитно у таквом процесу. Сасвим је нормално на изглед да лице које се огледа у садашњости стварно постоји а да је лик у огледалу његова имагинарна пројекција. Међутим, огледало региструје садашњост која већ у неком следећем моменту неће постојати. Огледало континуирано одсликава промјенљиви материјал дајући увијек нову слику. Питање истините пројекције постаје на тај начин посебно проблематично. Предвиђање свих могућих аспеката у будућности чини од огледала демонску справу-мјеру непо-

стојаности сваког могућег облика у времену. Промјенљивост је фантастична и сам процес огледања је фантастичан јер су оба феномена и оно што се огледа и његова представа у огледалу подједнако не-стварни. Шта је у једном огледалу а шта изван њега постаје нејасно јер граница два свијета фактички не постоји. Идентитет у времену је илузија као и његов одраз. Контуре лица у огледалу треба да верификују стварно непостојећи људски лик. Ризик подухвата застрашује могућим разобличавањем унутрашњих токова свијести, свођењем свих њених радњи на бесмислено тражење немогућег.

Огледало је доказ да ми не можемо да поставимо јасну границу између фикције и реалности. Настанак књижевности проистиче мијешањем разнородних планова имагинарног. Још Ниче је утврдио да постојећи привид умјетности има за циљ да оправда и омогући привид стварности. Привид умјетности је стварнији од чистог појмовног мишљења. Предмети фантастичне књижевности, рецимо Кентаур, реални су колико и било који предмет из објективног искуства. Илузорни простор и илузорно вријеме у оквиру огледала симболичка је представа илузије времена и простора у књижевном дјелу. У фантастичном свијету литературе просторно-временске координате имају не-стварно значење. Литерарни поступак је у суштини инвентивна игра, вријеме и простор њени елементи а резултат имагинарна умјетничка творевина.

Замисао о имагинарном у умјетности нарочито су потенцирали у естетици: Хартман, Ингарден и Сартр. Хартман говори о позадинском плану дјела, духовном слоју који реално не постоји. Ингарден упућује на метафизички квалитет умјетничког дјела. Сартр говори о имагинацији као родном мјесту умјетничког искуства. Хусерл је анализирао ефекте позоришне умјетности и исправно закључио да је позоришна илузија ван времена и фантастична творевина – квази-реалност. Указивање на духовну димензију умјетности и присуство духа у чулном материјалу значи да је оно што опажамо материјал умјетничког дјела, а оно што стварно видимо умјетничко дјело са свим његовим естетским квалитетима. Кад естетски по-

сматрамо, ми трансцендирамо реалност и конституишемо духовни садржај у свијести који реално не постоји. Тако видимо оно што не-видимо нити можемо видјети. Умјетност нас учи да ствари посматрамо на нов начин, да напустимо сваки-дашњу перцепцију и њене законе. Хартман уводи разлику између рецептивног и продуктивног опажања. Дифрен ће касније утврдити да је естетско искуство метафизичког карактера. Са открићем укуса у естетици лијепо се утемељује у људским способностима: разуму, осјећањима или имагинацији. Субјекат се уживљава у естетски предмет, тј. посматра себе у предмету. Хартман је јасно одредио да се позадински слојеви у умјетности појављују иреално, тј. само за нас. За искуство модерне епохе субјективност је конститутивна а то се рефлектује и на пољу политике кроз грађански индивидуализам. Борхес је сагласан са субјективним схватањем умјетности, јер је за њега књижевност искључиво фантастични пројекат. Уводећи фактор времена, писац је естетичком програму додао неопходну живост и практичну увјерљивост. Производи маште су стварни колико и било који догађај прошлости, садашњости или будућности. Древни антички мудраци, Сократ или Платон, познати су нам искључиво преко језичке предаје и у том смислу за нас су фантастични као и било која творевина фантастичне књижевности. За нашу садашњост свијет историјских збивања је стваран колико и свијет грчке митологије. Све минуло је привид у истој мјери и на исти начин као и творевине умјетникове уобразиље. Линију разграничења између свијета објекта и фиктивног одсликавања у имагинарној илузији није могуће јасно повући. Огледало је парадигма умјетничког стварања, слика умјетничког поступка. Створени привид предмета се осамостаљује, постаје свијет паралелног искуства као материја и анти-материја. Фиктивно не можемо да контролишемо, мијењамо или утичемо на његов тајанствени ток. Новонастали свијет има сопствене неповољне законе и логику. Огледало "вреба", хвата оностраност да би се појавила непозната оностраност омеђена његовим оквиром. Свијет се преузима да би се створила њему пара-

лелна стварност, која нема истину по-себи, али је истинита у односу на одсликани предмет и, штавише, постаје цијела истина јер преузима функцију цијеле истине.

Симбол огледала у Борхесовој прози је примјеран његовом схватању опажања и вриједности опажања за постојање свијета. Човјеково бивствовање је одређено категоријом опажајуће свијести која треба да потврди управо то постојање. Огледало региструје стварност – рефлектује феномене из реалности и из тога се може изводити закључак, за који не знамо да ли је тачан, да иза слике у огледалу постоји одсликана ствар. Слике огледала као не-предметне дају одраз нечег, што би требало реално да постоји. Поље реалности, која се види као рефлекс у огледалу, постало је за науку и умјетност нашег стољећа спорно питање, јер се не може једносмјерно одговорити да ли постоји стварност по-себи независна од посматрачеве интервенције. Феномен сна сличан је огледалу по функцији и намјени, само што умјесто спољашњег предмета, у акту снијевања, имамо посла са унутрашњим не-свјесним средиштем личности. Опажајно поље је проширено на феномен сна јер је снијевање унутрашње опажање себе и свијета, а онај који сања удахњује живот сањаном садржају. Спавач активно оживљава снијевани материјал. Сви догађаји и ликови у сну опажани су од сневачевог Ја и тиме озаконњени као постојећи. За Борхеса личност сањара не напушта тијело, као код Кастанеде. Умјетност сањања за Кастанеду је откривање паралелних свјетова, зато што лутајућа душа сањача кроз сан путује у непознате и мистичне предјеле. Борхес говори о луцидном сну коме човјек диктира садржај и токове кретања. У сну можемо исањати човјека демистификујући велику тајну постојања, као у причи "Сневач". Ја је свјесно тога да сања али и да је предмет сна. Свијест о будности Ја у сну омогућава да сањач испитује своје Ја као објективно искуство свијести. Јава сна је јаснија од јаве у будном стању јер механизам сањања дозвољава невјероватне могућности. То искуство не признаје физичке законе и постаје паралелан живот у коме не постоје вријеме или простор у уобичајеном

значању. Али, оригиналност Борхесове прозне поетике манифестује се у томе што се сну придаје значење не само привида, већ једине стварности. Успавани човјек не може се пробудити, јер је само буђење принципијелно немогуће. Док спавамо или сањамо свијет, ми смо и сами дио неког божанског интелекта, односно божанског сневача. Ланац снијевања се не може раскинути а да се не уништи егзистенција његових учесника чији живот директно зависи од постојања неке снијевајуће свијести. Сањати и стварати има слично значење, јер је сан опажање садржаја сна од неког Ја које опажајућем дарује егзистенцију. Човјек и свијет су ухваћени у мрежу спавања и снова, субјективних стања свијести и зато је свијет у свом средишту тајанствен и над-реалан. Огледамо се у огледалу сна и тај процес огледања јемчи аутентичност нашег постојања. Аргументи које добијамо путем сна јаснији су и луциднији од било каквог доказа науке, религије или филозофије о истини постојећег свијета. Митологија и умјетност имају предност над свим људским дјелатностима, јер су начелно конципиране као савладавање материјалног свијета и пут у неиспитано подручје сна и фантастике.

Борхеса необично оптерећује промјенљивост и нереалност људске судбине. Човјек је биће осуђено на смрт, а стално сања о бесмртности. Проток времена и временитост најбоље биљеже огледало. У пјесми "Творитељ" почетни стихови гласе: "Река смо коју си споменуо Хераклите / Време смо. Његов недодирљиви ток / непрестано огледало које се огледа / у другом огледалу а никог да их види"/. Стварност је промјена, промјена је стварност. Огледамо се у непрекидном акту огледања док су наши одрази такорећи лажне слике утварног свијета, импресија импресије, утисак стварности не-постојећег свијета. Индивидуално људско лице огледа се у другом, али је и само огледало другог. Велика егзистенцијална варка потхрањена је идејом да постоји нешто вјечно, макар док то нешто посматрамо као флуидни приказ у огледалу. Врхунска креација огледала, као у пјесми »Evernessе«, одраз је одраза,

оно што поуздано остаје након акта огледања¹. Сјенкине сјенке сјен је симбол живота, подсјетник да је та илузија вјечна и непромјенљива.

Прича »Tlen Ukbar Orbis Tertius« је парадигматична за Борхесово схватање функције огледала и акта огледања. У уводном дијелу писац луцидно закључује да је огледало опасна направа, јер огледала демаскирају привид наше егзистенције. У овој тачки Борхес је најближи становишту радикалног релативизма. Свијет је у непрекидном току, промјенама и кретању. Материјални свијет, енергија и информације незауостављиво круже, мијењају се, нестају и настају. Сви искази и судови о таквом свијету су чисто релативна тумачења и вредновања. Погледајмо како пажљиво Борхес развија тему о огледалу у причи посвећеној измишљеном Тлену. Отварајући причу писац сугерише умирујућу ситуацију у којој два пријатеља необавезно ћаскају о умјетности². Миран ток разговора нарушава се изненада, када се у игру уводи Огледало. Огледало није у непосредној вези са претходним разговором али његово физичко присуство у дну ходника скреће ток приче, тако да се наговјештава да таква справа не може бити реално присутна, а да не поремети постојећу равнотежу. Занимљиво је да се огледало као симбол не користи у другом сегменту приче посвећене фантастичном »трећем свијету», будући да је јасно одређена његова функција у искуству али не и у митолошкој перспективи Тлена. Писац намјерно само у уводном дијелу потенцира идеју да човјек према Огледалу не може бити равнодушан, јер феномен огледања разоткрива главне проблеме постојања. Аутентични догађај, разговор са пријатељем, мирни ток расправе одједном се прекида. Идеја да оно што говоримо, мислимо, осјећамо може имати нечег истинитог одједном се фасцинантно разара. Метафорика огледања разара илузију да има ичег трајног и истинитог у љул-

¹ »Безбројни одрази твог лика осташе у огледалима».

² Писац разговара са Адолфом Биој Касаресом. Стварно познанство и најдубље пријатељство Борхеса и аргентинског књижевника, као и дугогодишња сарадња, почиње 1930.

ском свијету. Као у миту о Нарцису, огледамо се у заводљивом акту, а лик који је створен поуздано свједочи да смо и сами привид. Лице које се огледа и лик који се појављује у илузионистичком медијуму подједнако су над-стварни. Борхес смишљено и поступно изводи своју главну замисао. Док разговара, огледало га прати, не оставља на миру ни за тренутак. Цијели универзум подређен је том свевидећем оку у чијем окулару, беспоговорно, неумитно и безвољно присуствује: "Са удаљеног дна ходника огледало нас је вребало ... Открили смо да у огледалима има нечег чудовишног. Један од укбарских Херезијарха је изјавио како су огледала и пареће огавни јер умножавају број људи". Нигдје као у овим ријечима писац није изразио очигледан мизантропски закључак. У антрополошкој равни размишљања човјек се одређује као биће недостојно репродукције. Људско биће нема нарочиту вриједност и зато је његово умножавање суштински промашај. Огледало је утолико свирепо што нам практично демонстрира могућност удвајања свијета који није онтолошки утемељен. Човјек је случајни производ историје и еволуције па је и рад на његовом усавршавању или физичком продужавању узалудан и у крајњој линији бесмислен. Огледало као и акт биолошког продужења врсте вишеструко су слични по томе што произвољно раде на опстанку бића које не заслужује опстанак. Такав закључак писац изводи и када говори о личној бесмртности. Вјечни живот се одбацује јер не доноси предност као што се тврди у религијским представама. Зато се мора умријети потпуно ментално и физички. Борхес опсезивно жели да оконча своје земаљско постојање и духом и тијелом. Какви су разлози навели писца на крајње песимистички закључак, можемо само да наслутимо. Вјероватно је да његово гнушање према личном идентитету у вјечности потиче од моралне и физичке несавршености човјека, што је брижљиво описано у "Историји бешчасћа". Међутим, такав закључак повезан је са метафизичким схватањима. Заступајући идеалистичку концепцију по којој не постоји ништа стварно, јер је све стварно постојеће само у зависности од

субјективног акта посматрања, Борхес се определијелио за субјективност која је конститутивна, а то значи да изван свијести и њених представа не постоји свијет ствари по себи. Искуство свјесног Ја, и оног што је изван наше свијести, и да ли ми икада имамо посла са нечим изван наших представа остаје отворено. Огледало је конкретан предмет у коме се показује мултиплицирање спиритуалног свијета. Саблазан материјализма потенцира се умногостручавањем простора и времена, а новостворене фигуре у фиктивном простору и времену вјеродостојне су колико и било која представа свијести уткана у нашем свјесном Ја.

Цијела прича »Tlen Ukbar Orbis Tertius« конципирана је тако да покаже испразност нашег здраворазумског увјерења у објективни свијет и Огледало као свевидеће космичко око – божански поглед *ad extra* на људско биће. У књижевној пројекцији Тлена доминантно мјесто заузима прича у причи о измишљеној земљи. Све је измишљено али писац књижевним средствима дочарава изглед аутентичног искуства. Употреба измишљених цитата и докумената, есејистички поступак, срачунато су употријебљени да би се фиктивно прогласило за стварно. Писац је креатор дјела у коме је све привидно, од теме до начина обраде дате теме. Читалац је заваран заводљивим лукавством текста који му нешто не-постојеће подмеће као постојеће. Техника писања књижевног дјела и рад умјетника слични су процесу огледања, јер је књижевност мјесто у коме се ствара оно несхватљиво имагинарно искуство, које није проста репродукција предмета већ дјело умјетникове слободе и уобразиље. Опсјенарско дјеловање умјетничког, ово загонетно нестварно искуство у стању је да се примаоцу сугерише не као привид, већ као стварност. Процес огледања такође је срачунат да нас увјерљиво наведе на оно што се наметљиво жели и позове на саучествовање у игри огледања. У тој игри ми нисмо равноправни партнери, јер не намећемо правило игре. Игра се зачиње изван нас, а ми смо само пасивни учесници у њеним опасним замкама. Непријатељско дејство огледала адсорбује цијело Ја. Такав акт одви-

ја се без пристанка, воље и могућности да човјек било шта промијени па је наш реалан утицај на сам процес занемарљив.

Оно што је за Борхеса посебно мистично у огледалима везано је за његове натприродне могућности. Додатно емотивно усмјерење појачано је чињеницом да се у огледалу врши вишедимензионално деформисање предмета, које не можемо да контролишемо. Огледало, загонетни непријатељ, пријетећи вреба да преузме стварност и трансформише је у имагинарно. Процесом огледања управља непозната сила, закон који влада неумитно и мимо човјекове воље. Огледало је штетно и постаје велика опасност за наше Ја, јер га одсликава различито од представе коју смо претходно створили у уобразиљи. У причи "Покривена огледала" Борхес искрено описује баласт удвостручавања, али и могућност искривљавања стварности: "Као дете упознао сам ужас сабласног удвостручавања и умножавања стварности, пред великим огледалима. Њихово непогрешиво и непрестано деловање, њихово прогањање мојих поступака, њихова космичка пантомима постајали су натприродни чим би пала ноћ. Једна од мојих упорних молби Богу и анђелу који ме чува била је да не сађам огледала. Знао да сам мотрио на њих са неспокојством. Понекад сам се плашио да не почну да се разликују од стварности, а понекад да у њима угледам свој лик који су изобличиле чудне несреће...". На изопаченост сопственог лица у огледалу не можемо ни најмање да утичемо и што је још погубније та могућност је увијек отворена јер је изопачујуће дејство огледала непрекидно. Неспокојство и страх од поступног увећања деформитета на нашем лицу појачава се увјерењем да над илузијом у огледалу немамо никакву моћ. Свијет који нас плаши из огледала самовољан је и слободан до те мјере да може да диригује стварним. Страх пред изобличавањем је оправдан јер огледало потенцијално садржи моћ да не одражава стварност према нашим замислима и пројектима. Поглед у дубинску перспективу огледала окован је необичним законима који владају актом гледања и перцепцијом у цјелини, зато се и прича "Покривена огледала" смишљено завршава необичним

догађајем. Испоставља се да јунакиња умјесто свог лика у огледалу види одраз пишчевог Ја. То нам открива Борхесов патолошки страх од лудила, изазван могућностима огледала³. У огледалу се не одвија поступак хармоничног обликовања Ја, већ поступак његовог разлагања и скрнављење унутрашње супстанце. Све промјене се региструју у прошлости и будућности, зато је таква слика непобитно катастрофална. Огледало је инструмент за конструисање волшебног свијета, а у таквом свијету све је у игри и све могућности су дозвољене. Невјероватно постоје вјероватно, иреално реално, попримајући облик конкретног материјалног предмета. Тако се успоставља самостална реалност, изван нашег Ја, обдарена мистериозним способностима за креирање мистериозних садржаја.

У причи "Маскирани бојадџија Хаким из Мерва" у једној од верзија пророкове космологије пише: "На почетку Хакиmove космологије стоји Бог утвара. То величанствено божанство нема порекло, имена нити лица, али је зато његов лик бацио 9 сенки које су прионуле на посао, населиле прво небо и завладале њиме. Земља на којој живимо јесте грешка, једна неуспела пародија. Огледало и очинства су достојни презира самим тим што је умножавају и потврђују. Гађење је основна врлина". Борхес на више мјеста истиче да је створени свијет обмана коју нам диктирају наша чула. Слично је тврдио филозоф Платон када је у питању постојање чулног свијета. Умјетност је недостојна дјелатност, јер подражава искуство које није чисто и апсолутно. Али, за Борхеса у позадини не постоји свијет вјечних суштина-идеја, већ само видљива васељена, а она је причин ума, интелекта и емоција. Пророк Хаким из Мерва, прекривен четвороструким велом од бијеле свиле, извезене драгуљима, симболизује велику мистерију. Бијела непрозирна копрена клизи преко свих представа свијести али и емпирије. Земља је царство духова као у Хамле-

³ "Недавно сам сазнао да је полудела и да су у њеној спаваћој соби огледала покривена, јер у њима види мој одраз умјесто присутног свога, дрхти, ћути и говори да је волшебно прогањам". (Покривена огледала).

товим ријечима: "А /ово привиђење / Могу вам рећи то је честит дух"/. Хамлетова привиђења су свједочанство мијешања реалног и фиктивног свијета, а при том је утварност један од најфасцинантнијих доживљаја наше свијести. Привиђења и обмане израњају скривени испод површине бијелих велова. С ону страну видљивог и схватљивости, лице васељене је бесмислена празнина. У том свјетлу треба схватити Борхесов песимистички закључак о постојећем свијету, који на емотивном плану изазива осјећање гађења. Огледало интензивира такво становиште и представља његов опипљиви доказ самим тим што умножене илузије излаже пред нашим очима. Чула и разум нуде нам евиденцију о закону космоса, огледало визуелно демонстрира да је таква евиденција лаж и да је принципијелно немогућа. У античком свијету, Платон је у алегорији о Пећини образложио онтолошки статус чулности иза које постоји истинска реалност идеалног подручја. Али за Борхеса не постоји претпостављени свијет вјечних суштата-идеја. У његовој визији немамо интелигибилно небо насељено вјечним идејама, апстрактни универзум који би осигурао аутентичност људском свијету.

Огледала узнемиравају јер умножавају свијет који не-постоји. Информације о спољашњем свијету само су подаци настали као резултат интервенције наших чула на емпиријском материјалу. Мноштво различитих утисака о промјенљивом објекту искуства је доказ његове неутемељености. Пресликавање у огледалу чак и када је вјерно оригиналу у суштини је заблуда, јер је почетна премиса погрешна. Вјештачки свијет огледала фигурира у потпуности као и реалност. Међутим, могуће је замијенити мјеста елемената у овом пресликавању, а да се ништа не изгуби од истинитости релације. Однос предмет-слика може се трансформисати у сваком моменту у однос слика-предмет. Извјештај који се добија у оба случаја је једнако лажан. Борхес признаје да је страх од огледала стекао већ у дјетињству. У првим годинама живота писац је уочио чудесну могућност огледала да меморише у фиктивном простору свијет који није ништа мање фиктиван

и безразложан. Огледало је средство које удвостручава и показује халуцинантно лице свих наших пројеката или идеја. Отпор према огледалима Борхес континуирано спроводи и у Алеф-искуству. Ни у једном од безброј огледала која је видио у Алефу писац није пожелио да се огледа. Бјекство од фиксирања сопственог идентитета, од једном за свагда утврђеног Ја, јасно је изражено. Лице човјеково је покривено маском као код глумаца у античком позоришту. Испод маске је притајено можда монструозно биће. У таквим околностима огледало је подршка за закључак о двојству стварности и људске природе. Из истих разлога умањује се значај изворном ауторству умјетничког дјела, генијалном умјетнику који самостално ствара неко изванредно дјело. Сви умјетници пишу једну једину књигу свијета, дописују и попуњавају празне странице јединственог већ написаног рукописа велике Вавилонске библиотеке, а тамо свака написана ријеч и реченица постоји априори у вјечној библиотеци свијета.

Феноменални свијет је појава у огледалу, том тајанственом одразу свијета, који је и сам имагинаран, у коме нема јасних граница између сна, сновиђења, маштарија и стварности. Човјек сања свијет и сањан је од неког, а притом се та илузија парадоксално биљежи у над-стварном искуству огледала. Зато се у причи "Кружне развалине" човјек дефинише као биће чија је прва дужност сан⁴. Натприродност сна има онтолошко али и функционално значење за човјеков живот, јер је сан могућност да се човјек наметне стварности као стваран. У јави сна и привидности утемељује се човјеково постојање. Снијевање је једино природно стање људске свијести а њен подухват је уобличавање неповезане и вртоглаве материје снова. Као што бог у-дахњује живот не-живој материји и снијевач удахњује живот својим представама. Процес сна кључан је за настанак човјека, јер су за Борхеса постанак и

⁴ Борхес у причи "Кружне развалине" развија и супротну тему о дејству не-санице. За човјека је катастрофа, помисао да заиста погледа поподневну свјетлост и да схвати да не сања. Проблем вјечитог бдења је саблазан од које се треба што прије ослободити и утонуту у сан.

сањање синоними. Врач у "Кружним развалинама" одсањао је (=створио) сина. Син је одбљесак сна властитог оца, ефекат његовог рада у току снијевања. Али је и Врач утвара одсањана у неком божанском сну⁵. У Борхесовој литератури гаси се разлика између сна и јаве, оригинала и привида, свијета и његовог одраза у огледалу. Пред неизбјежним и хладним огледалима се не можемо заклонити и правити невјешти. Вјештачки хоризонт отвара врхунску пародију не-постојаности људског универзума. У замјену за изгубљену сигурност истине добили смо њене поливалентне аспекте, јер је истина многострукост, разлика, темпоралност. Умножавање наших гледишта је бесконачан процес. Модерни нихилизам поучен је ничеанским открићем несталног Ја, промјенљиве стварности, недостатака ваљаних судова о свијету. Квази-реалност у којој бивствујемо настаје на реалној променљивости коју прописно одсликава огледало. Негација идентитета Ја, у простору и времену је у квалитативном и апсолутном смислу досљедно спроведена. Интерпретације и тумачења узимају се као једино мјеродавно искуство, јер истина не постоји изван нас. Борхес је из тих разлога увео метафорику огледала да би нагласио песимизам у откривању вјечних истина које не постоје. Илузије се граде једна преко друге, а тај бескрајни низ завршава се привидом у Огледалу које претендује да преузме функцију реалности и безуспјешно нас увјери да иза привида постоји реално постављена ствар. Огледало је зато показатељ онтолошке погрешке, парадигма увјерења о илузији објективног искуства.

Међутим, као и у питању нерешивости лавиринта Борхес проналази идеално рјешење. Антипатија према огледалу је јасно изражена када је у питању функција огледања, статус тако добијених слика и постојања репрезентованог предмета

⁵ "Поче да хода по ватреним језицима. Они му нису уједали тело, али су га миловали и плавили без врелине и без сагоревања". Главни јунак приче "Кружне развалине" је, такође, сјенка, сан неког другог човјека. Борхес тиме жели показати да изван сна не постоји ништа и да је цјелокупно поље људског живота само тлапија и сновиђење.

из реалности. Скептицизам у погледу реалитета проширен је на оба пола у процесу огледања: на оно што се огледа и његов пресликани образ у огледалу. Али, у Алефу огледало има нови смисао и представља оптималан опис оног што се дешава. Алеф се узима као огледало свијета, јер се свијет огледа у Алефу. Предмети се бесконачно умањују, увећавају, умногостручују, у цјелини постају доступни из сваког могућег аспекта. Истовремено се у Алеф-огледалу ређају различити микро и макро планови, урањају и израњају из његове бесконачне површине. Феномени унутар структуре огледају се један у другом. То је разлог да је Алеф јединствени организам у коме влада унапријед, одређена хармонија елемента. Све постоји истовремено и паралелно, а у исто вријеме се додирује, прожима, огледа у оном другом. У Алефу је свијет видљив, а то значи да се може видјети његово лице као у великом Огледалу, гдје слика није варка као у земаљском искуству огледала. Призор огледања у таквом огледалу завршава се исправним становиштем. Из недокучивог лавиринта свијета, његових бесмислених огледања постоји Аријаднина нит која води у Алеф, а на тој путањи искључиво се рјешава загонетка људске егзистенције. Алеф-модел обухвата цјеловито егзистенцијално поље; пророду, човјека и свијет који људско биће ствара: језик, књижевност, митологију, филозофију или религију. Лавиринт појединачно не садржи одговоре јер је средиште покретљиво, промјенљиво и нестално, али, лавиринти заједно имају смисао, укомпоновани у Алеф – моделу јер се ту не лута избезумљено без циља, као минотаур у "Астерионовом дому".

У причи "Бесмртник" наводи се нова семантичка нијанса у објашњењу феномена егзистенције. Људско постојање је непоновљиво и јединствено. У животу све се дешава једанпут, под призмом драгоцјене пролазности. Све се губи "међу неуморним огледалима", истиче Борхес, што упућује на идеју да је сваки догађај у искуству тренутан као његов одбљесак у огледалу. Огледало региструје уникатна зрачења из темеља постојања, преламајући их и у флуидном простору. У Алефу,

међутим, постоји кружни проток времена у коме земаљска огледала не функционишу на строго прописан начин. У кружном кретању феномени се смјењују, ишчезавају или се опет јављају блистајући вјечним сјајем. У вјечности огледало нема смисао који му обично приписујемо. Хармонија упоредних могућности која влада не може се одсликати јер у том свијету не постоје разлике између копије и оригинала или стварног и над-стварног. Надприродно искуство садржи све могуће варијанте, облике, боје и примјене у свим димензијама и вјечно.

За амбивалентан однос према огледалу, код Борхеса, постоји више разлога. У платоновском значењу огледало подражава стварности и тако дуплира привид постојања објективног свијета. У том смислу има сличну функцију као и умјетност код Платона. С друге стране, огледала представљају мрачну слику, која неумитно прати све космичке догађаје. За разлику од персоналног Бога у великим монотеистичким религијама, улога огледала је над-лично посматрање човјека и свијета. Такво схватање огледала у Борхесовим причама носи негативни набој, јер је ријеч о свевидећем свемирском оку, које помно и безразложно прати све догађаје. Регистравање предмета у огледалу има непријатно дејство на сам предмет који се огледа и на демистификацију његовог егзистенцијалног статуса. Огледала непогрешиво и злонамјерно биљеже постојеће, кобно га фиксирају суманутом енергијом огледања. Поступак је деструктиван и непријатељски. Однос огледаног и слике у огледалу је поражавајући за оно шта се огледа. Огледало се не оплемењује у акту огледања. Хладни извјештај у хладном амбијенту огледала говори у прилог чињеници да не постоји лични однос између двије истанце. Неспоразум је на врхунцу, слика у огледалу одражава привид стварности. Комуникација се одвија бешумно, безлично и узалудно. Сврха огледала није позната, изузев његово ужа-савајуће конструисање паралелног искуства. У том контексту ваљало би поставити питање односа имагинарно-стварно што нас доводи до нове важне димензије Борхесовог схватања

огледала. Космичко огледало и ефекти огледања претпостављају постојање оног шта се у тим ефектима може угледати. Али, писац имплицитно сугерише идеју да нема реалности која се огледа у огледалу, и да се ми налазимо у илузији виђених одбљесака и слика чији повод не пребива изван њих самих. Заточени у сфери одбљесака и слика вјерујемо да живимо у постојећем свијету.

Улога огледала се мијења, као и Борхесов однос према акту огледања у његовој књижевној филозофији и специфичном схватању историје књижевности. У књижевном дјелу симбол огледало и огледање заузима централно мјесто, јер у самом књижевном поступку метафорика огледања представља прожимање и дјеловање различитих књижевних традиција. Као код Лајбницових монада, књижевна дјела различитих цивилизација се узајамно додирују, огледају и међусобно рефлектују. Један књижевни текст је огледало претходних и само је ефекат у великом процесу књижевног огледања. Цијела умјетност је велико огледало – сабирно сочиво које уједињује разноврсне идеје. Језик је огледало свијета, његова истина по дужини и ширини у свим временима и координатама. Али, Борхес не заступа миметички концепт по коме би умјетност репродуковала ствари из реалности. Умјетност је мимесис само у смислу присвајања и подражавања већ створене писане традиције. Књижевни текстови логично се надовезују на претходне, користе, усвајају и мијењају познате теме, језик, књижевну процедуру. Динамика огледања која се одвија у умјетничком дјелу је фантастичнија од свега оног што се може замислити, подесна је да објасни и оправда свијет. Митотворачка уобразиља ствара замишљени свијет, који нам омогућује да јасно ”видимо” властиту ситуацију. Огледало умјетничког искуства је слика сваког посебног искуства, његова унутрашња истина. Огледање постаје синоним за рад умјетника јер су креације његове маште огледало свијета. Између фантастичних творевина и реалности не постоји разлика, будући да су продукти фантазије огледало умјетникове душе које тек омогућује да поставимо проблем разлико-

вања између стварног и над-стварног. Умјетност не подражава конкретне догађаје или личности, али слика што се тако ствара говори о том свијету више и многозначније. То је разлог због чега је књижевност за Борхеса у предности над осталим људским дјелатностима. Књижевност је фантастична и у томе лежи њена ванвремена могућност трансцендирања реалности. С друге стране, у Алефу, у утопијској визији огледала или не постоје или немају уобичајену функцију, јер су огледала-монаде уређене тако да једна другу одсликавају. Бесконачни низ монада-огледала нема центра, нити хијерархије, а међусобни утицаји су многоструки и необјашњиви са становишта свакидашњег искуства. Непостојање каузалних веза значи синхронизовано дејство свих феномена унутар система. Синхронијска раван обухвата цјеловитост на такав начин да у најмањем садржају постоје одсликани сви могући садржаји. Равномјерност и равнотежа су закон по коме сви дјелови хармонично постоје и огледају се један у другом. Док у реалности огледало изазива снажну емоцију страха јер визуелно искривљава облике и форме, у Алефу се догађа необичан процес. Рефлектовање на равној површини огледала је одраз суштине огледаног предмета. Тако се на равној површини огледала не биљеже деформисани привиди, маргиналне и случајне особине, већ сама бит представљена видљивим средствима.

Симбол огледала Борхес је употребио да би скренуо пажњу на неколико магистралних проблема. Огледало има егзистенцијално и метафизичко значење. У егзистенцијалном смислу огледало је параболо о вјечној покретљивости свијета, служи као крунски доказ да свијет у сваком моменту јесте и може бити имагиран ако се обухвати актом огледања. Предмет истовремено јесте и није. То значи да је у сваком моменту доступан евиденцији наших чула, али и да је слика самог себе у огледалу. Рад огледала је другачији од подражавања које је Платон приписао умјетничком стварању. Пројекција у огледалу није вјешта копија оригинала, прецизан извјештај о огледаном свијету. Огледало служи да се практично демон-

стрира не-стварност стварног. Стварно је истовремено реално бивствујуће и фантастично искуство. Одроз у огледалу је илузија која нас подсећа на све могуће илузије и ону највећу – повјерење у стабилност свијета. Огледало има посебно значење ако је ријеч о књижевној употреби термина. Процес умјетничког стварања пореди се са огледалом јер је књижевно огледање поступак одсликавања свијета. Пресликавање није механички одраз већ настојање да се створи самосвојни имагинарни свијет. Његова реалност је несумњива као и за било који предмет из реалности. У метафизичком смислу огледало има пресудну улогу у објашњавању суштине постојања. Огледало у Алефу представља цијело Алеф и оно што се одвија у његовој структури. Алеф је читав свемир сабран у видљивој бљештавој кугли. Све појаве, свјетлост, вријеме, вјечност, обухваћене су у том бескрајно малом свемирском огледалу. Узајамни однос дјелова у Алефу је функција акта огледања. Бескрајни поступак огледања је унутрашњи логосни принцип који влада Алефом и држи све на окупу у вјечној и непромјенљивој равнотежи.

Борхес припада писцима који збуњујућим обртима у својим причама, логиком конструисаних догађаја и умјетничком инвенцијом збуњује и очарава. За Борхеса умјетност није само саставни дио живота већ сам живот. Скептичан у погледу рационалности, за њега умјетност и поезија представљају апсолутну истину. Истина не пребива у појму, већ је истина оно што се открива у умјетничком дјелу, јер оно постаје отвор за најдубљи поглед у сопствену унутрашњост и душу свијета. С обзиром да је умјетност окренута могућем а не стварном, она постаје света приповијест о над-стварном, тако да митолошки садржаји и мит имају централно мјесто у Борхесовој имплицитној поезици. Употреба мита и поступак митологизације, неминовно упућују на имагинарну суштину умјетничког, али и на чињеницу да је ријеч о умјетничком приступу самој умјетности. Мит представља поглед унутра, огледало у коме се прелама велика умјетност. Плодови фантазије стварни су у истој мјери колико и информације добијене преко наших

чула. За Борхеса књижевност је језик, тајновити криптограм, конструисан да би се материјализовала инвентивна игра наше уобразиље. Књижевна игра, зачета у души умјетника, записано је већ унапријед у његовој стваралачкој имагинацији. У кружном кретању нема мјеста за апсолутну иновацију, "јер је све ново заборављено старо" и "нема ничег новог под сунцем". Стално враћање истог, као код Ничеа, за Борхеса значи прворазредну космичку игру али и стваралачко у умјетности. Умјетност, постајући све више привид, одваја се од реалних извора, тако да се за Умјетника може рећи да започиње универзални процес митологизације. Књижевност постаје вјештина састављања нових митова на темељу постојеће митологије. На тај начин установљава се континуитет у књижевној традицији, која постаје ванвремено памћење-отпор нестајању и заборавау.

МИОДАРКА ТЕПАВЧЕВИЋ

Никшић

О једном типу безличних реченица са логичким субјектом у акузативу

0.0. Обичне су и честе безличне реченице са глаголима који означавају *распoложeња, сiјања, осјећања* бића чија имена стоје у *даiиву* или *акузативу*. Имена носилаца тих стања и осјећања имају функцију психолошких, тј. логичких субјеката. Безлични облик њихових предиката употребљава се искључиво у облику 3. лица једнине средњег рода.

Овакве реченице могу бити безличне, са глаголским или именским предикатом, али и личне (субјекатско-предикатске). То су реченице које имају и граматички и логички субјекат, као у следећим примјерима:

Кад разумјех Србе витезове, *љуто ми се срце* увријеђе (Пј. 14, 67-68). Лијево *ми ухо* сад запоја (ГВ, 950). Мучаху се, да *им очи* прсну (ГВ, 1419). Мене се радује *срце и душа* (Писма, 31).

Именице у номинативу – *ухо, очи, срце, душа* представљају граматички субјекат и глаголи конгруирају с њима. Међутим, семантичко значење реченице формира се према логичком субјекту (*ми, им, мене*) и *очи, ухо, срце, душа* припадају логичком субјекту, тј. бићу као носиоцу информације.

Сличне су и реченице:

Како су *ме длани* засврбили (ГВ, 819). Грдно *нам се очи* сусретају (ГВ, 1026),

у којима налазимо субјекте (длани, очи) који се слажу са предикатима (*засврбили, сусрећују*) у роду, броју, лицу. Међутим, они су само формално субјекти, јер су носиоци стања, осјећања појмови с именом у дативу или акузативу.

1.0. Анализираћемо овом приликом тип бесубјекатских реченица у чијој се структури јавља допуна предиката у акузативу. Предикатом ових бесубјекатских реченица исказују се психолошка или физиолошка стања која се тичу појма. Агенс је тада у облику акузатива. Базу испитивања представљаће цјелокупна дјела Петра II Петровића Његоша.¹

1.1. Разликујемо неколико типова ових реченица у Његошевом језику. Ту класификацију можемо извршити с обзиром на то да ли субјекатска лексема (у акузативу) има функцију означавања расположења, стања или неке особине која се коме или чему приписује; служи за обиљежавање стања која су изазвана спољном фактором и сл.

1.2. У Његошевом језику честа је употреба безличних реченица у чијој се структури налази именица у функцији именског предиката и субјекат у облику акузатива. Она се најчешће јавља као "реченица-израз"² са именицом *сѝрах*:

Ја се бојим и *сѝрах ме је* љуто (ОС, 31, 208). *Сѝрах је мене* погинут хоћемо! (ОС, 53, 85). А бојим се и *сѝрах ме је* љуто (ОС, 64, 47). *Сѝрах је мене* и бојим се љуто (ОС, 79, 41). *Сѝрах ме*, Ђуро, е ћеш погинути (ОС, 103, 38). А *сѝрах нас је*, бојимо се љуто (ОС, 235, 89). Јербо *ме сѝрах било* (Писма, 18). Што *ме је сѝрах* и животу у ова велика народна возмушченија и болијести (Писма, 24). Него све *ме је сѝрах* да Вас не наиједим (Писма, 24).

Иако би се на први поглед могао стећи утисак да је именица *сѝрах* субјекат ових реченица, она то није јер је прилошки употребљена. То се види и по облику предиката који

¹ Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, Просвета – Београд, Обод – Цетиње, Свјетлост – Сарајево, књиге I–VI, Београд 1967.

² Живојин Станојчић, *Конструкције тѝра ме и сл.*, Граматика и језик, Титоград 1987, 155.

има облик 3. лица једнине средњег рода (јербо *ме сѣрах било*). Дакле, ове реченице су без граматичког, а само са психолошким, тј. логичким субјектом у акузативу.

1.3. Осим именице *страх*, налазимо примјере и са другим именицама – *срамоѿа, сѣид, жеља*, као у примјерима:

Ал' тѣ не смје на мејдан изисти,/но се препѧ, *срамоѿа ѿе била!* (Пј. 16, 139-140). *Сѣид ѿе буди* Србином се звати (Пј. 91, 238). *Нас је* трипут већа *жеља* (Св. IX, 304). Препадe се, *срамоѿа га било* (ОС, 319, 287). Јер доиста *нас није жеља* да с вама у немиру живимо (Писма, 46). Но овога не само што *није била жеља* да се међу нама мир учини (Писма, 92).

Прилошка функција ових именица (имају способност понашања као глаголске ријечи) омогућава приписивање одређених особина субјекту, који је у облику акузатива. То им даје обиљежје "устаљених израза"³ које омогућава њихову поновну репродукцију, тј. доводи до продуктивности.

1.4. Именице лексички невезане увијек за искључиво ова духовна стања (него и за друга стања) омогућавају да се безлична реченица јави и као "реченица-разбијени израз",⁴ намећући утисак необичног:

Та *невоља* како *ме бољела!* (ГВ, 490). Збори, оче, сви ћемо слушати колико *ѿе год воља* (ГВ, испред стиха 2253). Но ако *ѿе каил* миру, као што је мене (Писма, 98). Нека *их буде ѿуѡа!* (Писма, 174).

Код Његоша нијесу баш честе апстрактне именице у оваквој функцији, али се ипак јављају. Фактори који доводе до стварања оваквих израза су синтаксичко-семантичке природе (способност апстрактних именица да имају прилошку функцију у предикату), али и екстралингвистичке. Ту прије свега мислимо на: дијалекатску базу која у хибридном слоју са књишким указује на богатство и љепоту Његошевог књижевног израза; на пишчев контакт са старијим етапама развоја језика.

³ Живојин Станојчић, *Наведено дјело*, 155.

⁴ Живојин Станојчић, *Исѿо*, 155.

1.5. Бесубјекатске реченице за означавање *стања*, *расположења*, *осјећања* бића којима то стање припада јављају се са логичким субјектом у *акузативу*. Ове конструкције нијесу тако честе као са логичким субјектом у дативу, али се ипак налазе и такви примјери:

Живјет му је док је мене драго (ШМ, II, 297). Али се мене доста рано и данас чини (Писма, 47).

1.6. Код Његоша налазимо и примјере логичког субјекта у *акузативу* који служи за обиљежавање стања организма која су изазвана неким спољним фактором:⁵

Више свега што је мене занимало.../то је лице једно лика анђелскога (Пј. 157, 75-78). Није мене лако преваријти;/међу вам' је, наћи га хоћу/да ћу стати овдје три године (ШМ, II, 325-327). Ако мене дође до невоље/на крваво ово разбојште,/немој мене ватром преварити! (ОС, 110, 27-29). Што се мене тииче, ја не само што нијесам томе противан, него јошт и душевно желим (Писма, 167).

1.7. Евидентни су и примјери конструкције *стаићи* + *глаголска* (*ајстпракћна*) именица, са логичким субјектом у облику акузатива. Стање које се означава апстрактним именицама приписује се појму с именом у акузативу:

Стаде звека бедем и каицију (Пј. 99, 86). Стаде тиска јадне калуђере (ШМ, I, 527).

Ове конструкције су знатно чешће са логичким субјектом у *генитиву*, што илуструју примјери:

Стаде клејети мачах и њалошах,/стиа ломјава сабаљ' и миждраках,/стаде цика силнијех јунаках (Пј. 33, 686-688). Стоји јака многих рањениках (ОС, 69, 216). Стоји фиска њјешца и коњика,/стоји штиехтиа хртиа и сљедника (ОС, 96, 213-214). Стаде тиска жена и дјететиа (ОС, 163, 113). Стоји блека овац' за јањцима,/стоји мека јањац' за овцама,/века стоји коза за јарићи,/а јарића дрека за коза-

⁵ Овај тип бесубјекатских реченица професор Симић назива стативним. Види рад, Радоје Симић, *О титолошким проблемима њериферних структура словенске реченице*, Јужнословенски филолог, XXXII, Београд 1977, 43.

ма;/сѣоји рика крава за теладма,/а ѿелади мека за кравама/бука сѣоји мачванских волова (ОС, 287, 258-264). Сѣоји цика срѣскијех ѿушаках (ОС, 327, 170). Сѣоји цика ѿананих ѿушака,/сѣоји јаук рањених јунака.../јека сѣоји убојних ѿојова (ОС, 340, 592-596). Сѣаде јека равне Буковице (ОС, 419, 126). Сѣоји фиска хаѿах и ѿариѿах (ОС, 419, 132).

Ова конструкција се јавља и са субјектом у облику *номинаѿива* који представља стање означено апстрактном именицом:

Сѣоји јека, земља се пролама (Пј. 192, 505). *Сѣаде јека*, *клеѿеѿ* и *ломјава*,/сѣаде ѿиска, капе попадаше (ГВ, 1566-1567). *Писка сѣоји* до небесах, пушка грми (ШМ, III, 475). *Сѣаде јека* низ Утес планину (ОС, 148, 46).

У овим примјерима карактеристично је релативно слободно присуство апстрактних именица типа: *јека*, *ѿиска*, *блека*, *мека*, *века*, *рика*, *бука*, *клеѿеѿ*, *ломјава*, *цика*, *ѿуѿѿнавина*, *фиска*, *звека*, које не обиљежавају само унутрашња расположења, него и нека друга (*клеѿеѿ*, *ломјава*, *ѿуѿѿнавина*, *фиска*, *ѿиска*).

1.8. Реченице с психолошким субјектом у акузативу у Његошеву језику нијесу тако честе као са дативом (о реченицама са логичким субјектом у дативу говорићемо другом приликом), али нијесу необичне. Дакле, када је у питању нека психолошка појава која се тиче појма, агенс се може јавити и у облику акузатива. Оне указују на обухватање субјекта глаголским процесом. Разноврсност (семантичка и синтаксичка) реченица са логичким субјектом у акузативу указује на слојевитост и богатство Његошевог књижевноумјетничког израза.

ЈАНКО АНДРИЈАШЕВИЋ
Никшић

Хакслијева антиутопија *Мајмун и суштина*:
Белијалов¹ шапат

(Рад презентован на симпозијуму "Олдос Хаксли у 21. вијеку:
Врли нови свијетови", Сингапур, јануар 2001)

Хаксли је у својој књижевној каријери два пута направио излет у будућност – од којих су оба прилично мрачна. Оправдање за такав мрачан тон обилно је проналазио у свакидашњем свијету, над којим се надвијају многобројне пријетње, које се врло често остварују на најбруталнији начин, а пред којима смо често слијепи. Прво отиснуће у будућност је добро знани *Врли нови свијет* (*Brave New World*, 1932), написан управо на размеђу између два Хакслијева лична периода, обиљежена различитим филозофским концепцијама, витализмом и хедонизмом млађих година, и духовно-мистичним и етичким становиштима познијих деценија. Други је *Мајмун и суштина* (*Ape and Essence*, 1948), преплављен мрачним сликама људског лудила, које се могу доживјети као одједи другог свјетског рата, најбруталнијег у историји. Значајно мјесто у обје поменуте антиутопије заузима однос према Богу, који није теистички, а ни атеистички, већ, ако можемо тако рећи, антитеистички, или антирелигиозан. Красни нови свијет је протјерао Бога, свијет *Мајмуна и суштина* је на мјесто Бога довео ђавола, чиме је

¹ Белијал – вођа палих анђела, Томислав Гаврић, *Речник окулинизма*, Београд: Хорус, 1988., стр. 36.

Хаксли желио да укаже на све посљедице погрешно каналисане иманентне потребе за неким обликом духовности и задовољења потреба нематеријалне суштине у нама.

Хаксли се у антиутопији *Мајмун и суштина* запитао куда води пут савременог технолошког и научног развоја. Овај роман представља једну мрачну визију будућности, коју можемо узети као "наставак *Храброг новог свијета*."² Наслов је преузео из Шекспирове драме *Равном мјером* (*Measure for Measure*), наглашавајући њиме кобно разилажење између два аспекта човјекове егзистенције – физичког и физиолошког са једне стране, чије је наглашавање претворило људе у "антропидне мајмуне,"³ и духовног са друге, које је потпуно занемарено и заборављено, што је узрок свеопште деградације човјечанства.

Додирних тачака између *Мајмуна и суштине* и *Врлог новог свијета* има много: "преокупација сексом, поглед у будућност, искричави дијалози, изокренут облик традиционалних религиозних обреда, доста директног дидактизма и присуство стране особе из свијета ван антиутопијског окружења."⁴ Веома је лако, међутим, опазити и основне разлике између ова два дјела. Као прво, атмосфера у *Мајмуну и суштини* је много мрачнија, што је највјероватније посљедица историјских догађаја претходно поменутих, који су се одиграли у периоду између настанка ова два романа. Почетком тридесетих, односно у вријеме када је Хаксли написао *Врли нови свијет*, није се могао наслутити сав ужас који ће донијети други свјетски рат. Друга половина четрдесетих је, међутим, оставила иза себе такве страхоте, да је било логично запитати се постоји ли још икаква нада за човјечанство. "*Врли*

² »a sequel to *Brave New World*«, Kishore Gandhi, *The Search for Perennial Religion*, New Delhi: Arnold Heinemann, 1980., стр. 42.

³ "antrophoeid ape.", Kishore Gandhi, стр. 173.

⁴ "a preoccupation with sex, a look into the future, witty snatches of dialogue, a perverted form of traditional religious practices, considerable didacticism in expository form, and the presence of an alien figure from outside the dystopian setting.", *Critical Essays on Aldous Huxley*, уредник Jerome Meckier, New York: G.K. & Hall, 1996., стр. 196.

нови свијет је упозоравао на оно што се може догодити; *Мајмун и суштина* најављује шта ће се вјероватно догодити.”⁵

Друга разлика се огледа у судбини главних јунака на крају романа. Док у *Врлом новом свијету* господин Дивљак трагично завршава одузимајући себи живот, овдје имамо срећнији завршетак, јер доктор Пул (*Dr. Poole*) и његова партнерка Лула (*Loola*) успијевају да побјегну из тоталитарне и ропске средине и запуте се према новом свијету наде, у ком их очекује слобода. Символичност оваквог закључка *Мајмуна и суштинине* потиче из каснијих Хакслијевих увјерења да се добро и напредак могу остварити једино на плану личног усавршавања, који је уједно искључиви предуслов за социјални и сваки други прогрес, па писац стога донекле подређује проблеме ратовања, наоружања, национализма, ”животним наукама, интегративном образовању, индивидуалном развоју и визионарском искуству.”⁶ Доктор Пул и Лула успијевају да завире у сопствене резервоаре љубави и у њима пронађу енергију за борбу против суровости окружења и достизање личне среће.

Роман почиње на дан убиства Махатме Гандија. Кроз кратак сусрет двојице познаника запослених у једном великом филмском студију откривамо јаловост њихових живота и свијета у коме живе. Гандијево убиство је сасвим оправдано у том свијету ”интелигентних, активних, напредних, оних који вјерују у Ред и Савршенство, док је Ганди био реакционар који је вјеровао само у људе.”⁷ Његово убиство је ”пророчки симбол, упозорење свакоме ко би могао заговарати било коју другу политику осим рата за мир.”⁸ То је, даље, свијет

⁵ ”*Brave New World* warns about what could happen; *Ape and Essence* proclaims what probably will happen.”, *Dictionary of Literary Biography*, vol. 36, уредник Thomas F. Staley, Detroit: Gale Research, 1985., стр. 64.

⁶ ”life sciences, integrative education, individual development, and visionary experience.”, *Critical Essays on Aldous Huxley*, стр. 205.

⁷ ”The intelligent, the active, the forward-looking, the believers in Order and Perfection. Whereas Gandhi was a reactionary who believed only in people.”, Aldous Huxley, *Ape and Essence*, Chato & Windus, 1969., стр. 6.

⁸ ”a prophetic symbol, a warning to anyone who might advocate a policy other than war to achieve peace.”, *Critical Essays on Aldous Huxley*, стр. 197.

марксизма и фашизма, "субљудског масовног лудила национализма,"⁹ нехумане индустријализације и наоружавања на глобалном плану, док ни на индивидуалном слика није много боља: људи су преокупирани жељом за посједовањем, уљуљкани у "осјећање лажне сигурности,"¹⁰ посвећени баналностима савременог живота (старац од седамдесет и двије године предано гута најновији број стрипа о Флешу Гордону – "Флешу нерањивом, Флешу бесмртном"¹¹). Вјештачка цивилизација бесмисла је успјела да их начини својим робовима и онеспособи за разумијевање гласа разума, јер "уши имају али не чују."¹²

Двојица познаника из филмске индустрије проналазе примјерак сценарија који је испао са камиона, натовареног сличним материјалима намијењеним за спаљивање. Прелетјевши погледом преко рукописа, закључују да може бити занимљив, и остатак Хакслијевог романа је дослован препис наводног сценарија. Овакав књижевни поступак био је популаран код романописаца осамнаестог вијека. Он обезбјеђује привидно дистанцирање аутора од онога о чему пише, "а ако је овај оквирни поступак стар, врста рукописа ... не може бити модернија."¹³ Хаксли прибјегава таквом начину писања како би још једном експериментисао са формом, а облик филмског сценарија "је изванредан медијум за избацивање свега непотребног и убацивање, путем наратора, свега оног што треба да се каже."¹⁴

Радња сценарија је смјештена у будућност. Прве сцене приказују стање свијета после трећег свјетског рата, које је

⁹ "sub-human mass-madness of nationalism," Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 6.

¹⁰ "a sense of false security," Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 18.

¹¹ "Flash the invulnerable, Flash the immortal," Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 17.

¹² "Ears have they, neither do they hear," Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 23.

¹³ "If this framing device is old, the manuscript form ... could not be more modern," *Dictionary of Literary Biography*, стр. 64.

¹⁴ "an excellent medium for cutting out all that he actually does not need and for getting in, via the narrator, all he needs to say," *Dictionary of Literary Biography*, стр. 64.

толико очајно и безнадежно да завршава јединим могућим исходом – нуклеарном катастрофом. Отуђење човјека од "своје прозирне суштине"¹⁵ претворило га је у мајмунолико створење, које је завладало свијетом и уништило све цивилизацијске вриједности. То је само крај пута којим се модерно друштво запутило још у Хакслијево доба, и аутор не показује велико изненађење због тога. Он само говори чему неминуовно води пут отуђења и деструкције.

Надреалистичке сцене мајмуна који на ланцима воде научнике попут Фарадеја, Пастера или два Ајнштајна, изражавају Хакслијеву сумњу у правилну примјену научних достигнућа, о чему је писао и у претходним романима. Без дубоке етичке димензије, ови људи, чији су "прсти писали једначине и свирали музику Јохана Себастиана Баха,"¹⁶ доведени су у ситуацију да истим тим прстима притисну дугмад која ће уништити свијет. Њихова талентованост је у служби лоших господара допринијела мрачној пропасти цивилизације. Међутим, чак да се нуклеарна катастрофа и не догоди, има много других чинилаца који једнако могу довести до пустошења планете. "Сакагија – коњска болест, није уобичајена међу људима. Али, не брините, Наука је лако може учинити универзалном."¹⁷ Задатак сјајних младих доктора наука је "да се постарају да сви умру"¹⁸ у мукама. Осим што је медицина напустила Хипократов дух, а физика се ставила првенствено у службу наоружавања, и остале научне гране могу дати свој допринос "колективној шизофренији свијета"¹⁹: повећању радиоактивних гасова у атмосфери, ширењу болести јестивих биљака, недостатку воде за пиће и пољопривреду, паничној

¹⁵ "His glassy essence", Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 25.

¹⁶ "fingers, which have written equations and played the music of Johann Sebastian Bach," Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 33.

¹⁷ "Glanders – a disease of horses, not common among humans. But, never fear, Science can easily make it universal." Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 31.

¹⁸ "To see that *all* shall die" Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 31.

¹⁹ "the world's collective schizophrenia." Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 31.

психози становништва...²⁰ Примijeњену науку треба користити "не као циљ у ком су људска бића постала средство, већ као средство за стварање популације слободних индивидуа."²¹ Хаксли закључује да све док се "људска бића жртвују примijeњеној науци,"²² њена природа је у суштини демонска.

Белијалов шапат

Белијалов пригушени али упоран шапат тако гласно одјекује у овом нашем врлом новом свијету. Намјере су му врло вјешто маскиране разнобојним рекламним паноима, електронским бип-биповима и савременим ритмовима. Јасне и гласне ријечи вјере одјекују само у ријетким срцима, док је мимикрија Белијалових планова загосподарила стањем међу људима.

Многи сматрају *Мајмуна и суштину* сувише мрачним и песимистичним, сувише апокалиптичним да би се могао уклопити у обрасце реалности. Хаксли је, међутим, само распознао пријетећу катаклизму, скривену иза сјајних кутија у супермаркетима и најновијих техничких достигнућа. Он је описао зла која провирују иза сваког угла, па ипак није био ни параноик ни депресивац. На крају овог романа је преписао антидот, једини ефикасан лијек за неумољиве тешкоће *Kali-yuga*²³.

Белијалов вирус смо зарадили играјући се у прабини, попут дјецe. Онда смо ослијепили.²⁴ Дозволили смо му, прије

²⁰ видјети Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 35-36.

²¹ "not as the end to which human beings are to be made the means, but as the means to producing a race of free individuals," *Critical Essays on Aldous Huxley*, стр. 201.

²² "human beings are being sacrificed to applied science." *Critical Essays on Aldous Huxley*, стр. 202.

²³ *Kali-yuga* – садашње доба ведске историје (четврто и последње у циклусу од четири доба која се постепено деградирају) у коме постепено нестаје духовно знање и у коме због тога долази до деградације људске цивилизације, Sri Srimad A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada, *Наука о самосјознаји*, превод Александар Тодоровић, Љубљана: Хиндуистична скупност, 1987., стр. 214.

²⁴ Алузија на биографски податак из Хакслијевог живота, када је у шеснаестој години добио очну болест *keratitis punctata*, проузроковану вјероватно бактеријама са којима је дошао у додир на школском игралишту. Та болест је проузроковала сљепоило које је трајало годину и по, а до краја живота му је вид био врло лош. (прим. аут.)

свега, да нас растави од "прозирне суштине" и учини да заборавимо на њу, а затим нас је суочио са мајмуном у нама. Онда се повукао. Његова мисија је била окончана, а све остало на нама. Корак по корак, приближавамо се моделу описане заједнице постнуклеарног Лос Анђелеса.

Какво ли је то лукавство Белијал употријебио да нас учини својим слугама које му удовољавају? Која средства је користио? Ништа осим нас самих, наше науке, наше слободне воље, наше безбожности, наше стручне специјализованости. Студирамо и постајемо специјалисти – љекари, професори, хемичари – веома често престајући да будемо људи. Тада постајемо савршени и послушни сљедбеници Белијала: психотерапеути-пиромани, економисти који пјевају ритуалне пјесме призивајући пројектиле да што боље униште економију, пјевачи који дају глас Белијаловом шапату, и тако редом, без краја.

У шта су се људи претворили након што су се заразили вирусом белијализма? Имамо обећавајућу галерију "интелигентних, активних, напредних", оних који "заговарају рат ... да би постигли мир"²⁵, људи који су уљуљкани у привиде и лажи и хрле за празним сјенкама или, још горе, за уништењем. Ти су људи прикладни за захтјеве модерног доба, а недостаје им само пар ситница: "љубав, самилост и разумијевање"²⁶. И баш у том тренутку постају Белијалов плијен. Ипак, још увијек су несвјесни невоља које леже иза њихових активности јер им је свијест умртвљена слаткастим хипнопедијским²⁷ успаванкама које се тврдоглаво понављају на сваком кораку, сваког тренутка. Њихове уши су глуве за све до ритмичког пулсирања Белијалових вена.

²⁵ "advocate ... war to achieve peace", *Critical Essays on Aldous Huxley*, стр. 197.

²⁶ "love, compassion and understanding", Aldous Huxley, *Ends and Means*, New York: Harper & Brothers, 1937., стр. 348.

²⁷ хипнопедија – начин наметања одређених ставова путем понављања порука дједи која спавају – у јастуцима се налазе звучници који непрестано емитују поруке и оне постају чврсто прихваћени ставови, погледати Хакслијеву антиутопију *Врли нови свијеј* (прим. аут.)

Које смо то кораке предузели да бисмо се приближили садашњем стању у ком се налазимо? Који су то аспекти модерне цивилизације мутирала у чудовишне облике? Које смо праве вриједности занемарили на том истом путу? Многе:

Корак број један: Наука.

Бременита бесконачним могућностима, наука је залутала у беспуће само због једне чињенице: не контролише је суштина него мајмун. Употреба и правац њеног напретка налазе се у рукама мајмуна чији се суштински осјећај моралности растворио у кратковидом уживању у моћи, и који су, попут доктора Фауста, осуђени да скончају у паклу. Људи се поново третирају као гамад, као заморчићи, и жртвују се науци, али док год они представљају само средство за "више" циљеве, дух такве науке ће бити у суштини демонски.

Медицински факултети производе љекаре који сматрају да је бескорисно тражити енергију на пацијенте – више их занимају експерименти ради њих самих, као што је случај са доктором Обиспом у роману *Послије много љења* (*After Many a Summer*, 1939), или у својој професији проналазе савршен оквир за рјешавање сопствених комплекса инфериорности/супериорности. Неки љекари вјерују да у очима болесних представљају богове, па уживају у својој надмоћи, пресијецајући везу самилости са другим људским бићима. Уз такав став, лишен Хипократовог духа, сасвим је природно да људи постају пуки објекти, средства за "више" циљеве. А који је то циљ виши од самог човјека?

Умјесто биологије и психологије, физика је преузела доминацију у савременом свијету науке. Њена злоупотреба у условима запостављених духовних и етичких вриједности је више него очигледна, и само ћемо понављати добро познате чињенице ако се упустимо у набрајање примјера за то: нуклеарне катастрофе, наоружавање и његове посљедице, итд.

Међутим, наведене науке које је Хаксли ставио мало изнад осталих, тј. биологија и психологија, такође су узубљене у механизам неморалног злоупотребљавања потенцијала. Истраживања често скрећу у забрањена подручја мијешања

у елементарне принципе живота. То је представљало Хакслијеву бригу још од дана кад је написао *Кромово жутило* (*Crome Yellow*, 1928), да не говоримо о *Врлом новом свијету*. Колико су та страховања била оправдана најбоље се може видјети данас, у јеку генетских експеримената, клонирања, покушаја да се створи и контролише живот, покушаја да се у људске руке ставе Божије моћи. Дани који су пред нама још више ће показати да ли су Хакслијеве бригае биле претјеране.

Психологија је такође огољена од дубљих димензија, и примјењује се у масовним медијима да би се одржало и подржало колективно свјетско лудило. Људи почињу да постају дио масовне културе, почињу да губе индивидуалност и прихватају идентитет гомиле – постајући на тај начин подложни манипулацији, што се много пута доказало током историје. Научени да буду послушни сљедбеници медија, људи често постају плијен јефтиних пропагандних трикова. Страх им се увлачи у свијест и ломи моралну кичму у њима. Постоји код нас једна пјесма која каже: "А сада ме очи људске плаше више него вучије".²⁸

Корак број два: Национализам.

"Вертикалне пруге, хоризонталне пруге, кружићи и крстићи, орлови и чекићи..."²⁹ – ово су постала врховна божанства у свијету тако стриктно издијељеном на нације и државе, у свијету гдје "појединци морају убијати једни друге јер то захтијевају интереси Нације."³⁰ Чим постоји национализам, постоји и корак уназад од универзалних људских идеала, постоји оштар хируршки рез у ткиву човјечанства, братства, љубави. А сваки рез обилно крвари, крваре змије једнако као и јагњад, пејзажи крваре, генерације крваре, вријеме крвари. Сјећање крвари. Појединац често крвари иако је остао фи-

²⁸ Ђорђе Балашевић, "Севдалинка", *Деведесетље*, CD, P&C, 2000.

²⁹ "Vertical stripes, horizontal stripes, noughts and crosses, eagles and hammers" Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 29.

³⁰ "individuals must murder one another, because the interests of the Nation demand it", Aldous Huxley, *Eyeless in Gaza*, Harmondsworth: Penguin, 1962., стр. 293.

зички нетакнут, јер му крви различитих нација теку кроз вене. И шта треба да уради? Да се расклопи на националистичке компоненте? Да расијече срце на онолико комада колико има различитих нација којима припада? Да жуди за строгим разграничењем? Треба ли то да радимо? Или је јединство циљ коме треба тежити? Национализам засигурно не подржава јединство, искључиво је сепаратистички, одваја нас од оног што у суштини јесмо и даје нам име мржње и глупости. Поново Белијал – његов савршен начин да држи људе у ропству незнања, кривице, гријеха.

Корак број три: Секс.

Претјерано уживање у сексу је још један од начина узубљења у *самсару*³¹, точак рођења и смрти, који нас мрви живот за животом – јер секс коме се данас посвећујемо и који пропагирамо лишен је њежности, магије, било које интимности осим физичке. Почели смо да заговарамо секс свуда, у свако вријеме, са било ким. Он је тако изгубио духовну димензију о којој Кришна говори у Бхагавад Гити: "Ја сам сексуална жеља која се не противи исправном понашању".³² Ми смо тај чин огољели на пуки сношај, јер се секс промовише гдје год се окренете – у рекламама, филмовима, музици. Краткотрајна тјелесна задовољства су далеко надмашила све њихове последице: нежељене трудноће, уништене бракове, губитак осјећаја за морал, посматрање било жена, било мушкараца као пуких сексуалних објеката, неутољива жудња за још. Све то троши енергију додијељену за дубље реализације које су циљ живота – и неће бити чудно ако таква пракса једног дана

³¹ *самсара* – санскритски појам (од *сам* – СР: тећи са) који означава циклус рођења и смрти. Символизује је точак. Дела прошлих живота урањају живе у проток егзистенција без почетка и краја, све док их коначно не избави Нирвана. Самсара се поистовећује са Нирваном утолико што ова два појма означавају зависну природу, али први у облику свести, док други евоцира дух чистоте и свест о апсолутноме. Вечни ток бивања бића, вечно враћање кроз реинкарнације које се протеже кроз безбројне *калпе* све док се не постигне избављење. – Томислав Гаврић, стр. 180.

³² "I am that desire which does not run counter to proper conduct", *The Bhagavad Gita*. Trans. W. J. Johnson. Oxford: Oxford University Press, 1994., 7.11, стр. 33.

доведе до још дегенеративнијих навика и сексуалних поремећаја, попут смијешних правила о апстиненцији а потом уживању у масовним оргијама, уз изопачен пород, што се дешава у антиутопијском свијету *Мајмуна и сушћине*, или праксе *Врлог новог свијета*, или неке још увијек незамисливе навике.

Корак број четири: Месо.

У антиутопијском Лос Анђелесу будућности има једна оваква сцена: "Са шипке окачене између два зарђала стуба уличне расвјете виси леш тек закланог вола. Стојећи у облаци мува, један човјек ножем вади утробу."³³ У данашњем Лос Анђелесу, као и у било ком другом граду, овакве сцене се не могу видјети на главним трговима, али су оближње продавнице пуне лијепих и шарених кутија напуњених насиљем, страхом, дјеловима тијела животиња, сапатника на планети, који су толико јефтине да "чак и сиромашни могу приуштити тровање потпуним скептицизмом и очајем."³⁴ Једном отровани, људи ће изгубити цивилизовани укус, а регресија од сјајних редова полица у супермаркетима до призора волова и оваца који испуштају очајничке крике док их вуку на клање неће дуго потрајати. Јер "једина активност коју ће преузети је демонска"³⁵, и није ограничена само на животиње. Инспирација је, очигледно, у Белијалу који жуди за тим да посматра спектакл касапљења и агоније човјечанства. Корак по корак, ето нас – на позорници врлог новог свијета пред очима пристрасних посматрача.

Има још много корака које предузимамо на путу ка свијету страховите сјутрашњице. Вјероватно смо несвјесни многих од њих, док на другој страни многе игноришемо, вјероватно зато што нам је тренутно тако лакше. И тако стварамо

³³ "From a bar slung between two rusty lamp-posts hangs the carcass of a newly slaughtered ox. Standing in a cloud of flies, a man with a knife is cleaning out the entrails", Aldous Huxley, *Ape and Essence*, стр. 66.

³⁴ "even the poor can afford to poison themselves into complete scepticism and despair", Aldous Huxley, *Eyeless in Gaza*, стр. 359.

³⁵ "the only activity they'll undertake is diabolic", Aldous Huxley, *Eyeless in Gaza*, стр. 360.

модерни живот, који карактерише "повлачење од милости"³⁶, "очигледна бесмисленост"³⁷ и мрачне перспективе. Подручја позитивности су још увијек ендемична и представљају вриједности које треба глобализовати, она су једини лијек за све наведене погрешне кораке. Хаксли је сматрао да позитивност лежи у "повратку религији,"³⁸ што аутоматски укључује повратак моралној одговорности и наглашеном индивидуализму. Кораци и активности треба да се предузимају онако "како то свијет тражи"³⁹, али да имају циљ, не да буду пуко ваљање у блату, а ако их зачинимо религиозним и етичким састојцима, то ће бити као да ставимо цифру "један" испред бескрајног низа нула. Број тек онда добија значење и тежину.

Уопштено говорећи, модерни свијет обитава у прилично мрачној атмосфери, кад говоримо о суштинским људским потребама и духовној свјесности. Бијег је, међутим, могућ, као што можемо видјети на крају романа *Мајмун и суштина*, када Лула и доктор Пул бјеже из стравичне заједнице обожаваца Белијала у могућност доживљаја слободе, љубави, самоспознаје, што се може достићи само у унутрашњим пејзажима, "на сопственој Пали"⁴⁰, без обзира на хаос око нас. Тек тада и пејзажи могу израсти из нас самих и озеленити свијет.

³⁶ "regression from charity", Aldous Huxley, *Ends and Means*, стр. 160.

³⁷ "apparent pointlessness", Aldous Huxley, *Ends and Means*, стр. 140.

³⁸ "a return to religion", Aldous Huxley, *Ends and Means*, стр. 2.

³⁹ "as the world requires", William Langland, "Piers Plowman", M. H. Abrams, ed., *The Norton Anthology of English Literature*, Fifth Edition, Volume I, New York: Norton & Company, 1986., стр. 291.

⁴⁰ "on their private Pala", Aldous Huxley, Island, London: Flamingo, 1994., стр. 268. Пала – утопијско острво описано у посљедњем Хакслијевом роману (прим. аут.)

СОЊА НЕНЕЗИЋ
Никшић

Придјевске сложенице са глаголским управним чланом

0. Придјевске сложенице су углавном детерминативне. Према управном члану могу се подијелити на: 1) сложенице са придјевским управним чланом 2) сложенице са именичким управним чланом и 3) сложенице са глаголским управним чланом. У овом раду анализираћемо трећу групу сложеница, и то са синтаксичко-семантичког и творбено-морфолошког гледишта. Примјере смо ексцерпирани из *Речника српскохрватскога књижевног језика Мајнице српске I-VI*¹. Ексцерпирани смо ендоцентричне придјевске сложенице са глаголским управним чланом у циљу приказивања бројности и семантичке и творбене разноликости придјева ендоцентричног типа.

Према синтаксичком односу саставних дјелова, придјевске сложенице настале од глаголских синтагми могу бити и одредбене и допунске. Ако зависни члан означава који од пратилачких елемената радње означене управним чланом, говоримо о одредбеним сложеницама какве су: *охолорек, милојојан, лакокрејшан, дугојрајан, крајкосежан, многоречив, доброзвучан...*, а ако зависни члан допуњује управни ради се о допунским сложеницама какве су: *цинконосан, њисмо-*

¹ *Речник српскохрватскога књижевног језика*, МС и МХ, Нови Сад – Загреб 1967. и 1969. (А– оградити) и МС, Нови Сад 1971, 1973. и 1976. (оградње – Ш) (у даљем тексту РМС). И семантичке описе анализираних примјера преузели смо из РМС.

носан, ѿправдољубив, ѿлодоѿворан, славодобииан, боѿбобо-
јажљив, бриѿморан...

1. Синтаксичко-семантичка анализа

1.1. У придјевским сложеницама насталим од одредбених глаголских синтагми зависни, одредбени члан одређује управни члан по начину и мјери, односно количини. Нијесмо забилежили ниједну придјевску сложеницу у којој је радња означена глаголским дијелом одређена по мјесту или времену, једино према мјери времена. Ова врста сложеница осредње је продуктивна, ексцерпирано је 60 сложеница.

Придјевске сложенице настале од глаголских синтагми казују да се појам уз чије име стоје одликује особином вршења радње означене другим сложеничким дијелом на начин како је то одређено првим сложеничким дијелом. Те особине могу бити пожељне: доброзвучан (који добро, ѿријатино звучи), милозвучан (који мило, ѿријатино звучи, звони), лакокреиан (који се лако креће), брзородан (који брзо роди, досиева), милојојан (који лејо, мило ѿева), милозборан (који лејо, мило збори, ѿговори), слаијкоречив (исѿ. милорек)..., и чешће непожељне: лудоѿуб (који лудо ѿуби, на коме се лудо ѿуби), кривоуман (који умује, мисли криво, ѿѿрешино), лакосрд (који се зачас расрди), лаковјеран (који брзо ѿверује, неоѿрезан, несмоѿрен, наиван), криворек (који криво, лажно ѿговори), охолорек (који охоло ѿговори), ѿразнозук (који неѿресиано и бескорисно зуји, зуче), ѿразноѿговорљив (који мноѿо и несадржајно ѿговори), лудосмијаси (који се неиздрживо, лудачки смеје)...

Већина прилога за начин не јавља се у својим основним значењима, па се зато у семантичким описима дају детаљнија објашњења, што не значи да су значења тих сложеница мање прозирна, напротив, ти прилози и не могу имати друкчија значења у споју са појединим глаголима, тј. у одређеној колокацији. Тако у сложеници *лакосрд* прилог *лако* има значење *зачас* а у *лакокреиан* – без *ѿешкоћа*, прилог *криво* у

криворек значи *лажно* а у *кривоуман* – *погрешно*, прилог *слајко* у *слајкоречив* значи *мило* итд.

Семантички описи неколиких сложеница садрже копулу као, па оне значе да појам уз чије име стоје врши радњу као појам означен зависним чланом: *злајоблисџ* (који блисџа као *злајо*), *муњомејан* (који меје, односи, унишџава као *муња*), *џромојресан* (који јушџи, одјекује и јресе као *џром*).

Као мотивна ријеч за први сложенички дио најчешће се јавља прилог *брзо*, чак у десет примјера, *мило* у четири примјера, *јраво*, *лако*, *криво*, *лијејо* у по три, *лудо* и *јразно* у по два, а остали у по једном примјеру.

Глаголи који су мотивисали други сложенички дио могу се разврстати у неколико семантичких група: а) аудитивни глаголи: *ређи* (*охолорек*, *криворек*...), *збориџи* (*милозборан*), *јојџи* (*милојојан*), *џовориџи* (*јразноџоворљив*), *звучаџи* (*сухозвучан*), б) глаголи кретања: *ходаџи* (*брзоходан*), *јрчаџи* (*брзојрк*), *јеђи* (*љејојек*), *лејјеји* (*брзолејан*), *крејџи се* (*лакокрејан*), в) глаголи који означавају емоционална стања: *смијџи се* (*лудосмијасџ*), *срдиџи се* (*лакосрд*), *вјеровџи* (*лаковјеран*), г) глаголи који означавају неку умну активност: *мислиџи* (*сјоромислен*, *брзомислен*, *једномислен*), *умоваџи* (*кривоуман*). Осталих глагола значења су појединачна.

Као мотивна ријеч за други сложенички дио најфреквентнији је глагол *ређи*, налазимо га у једанаест примјера, мада у семантичком опису сложеница са глаголом *ређи* долази глагол несвршеног вида *џовориџи*, вјероватно из разлога што придјевска сложеница означава особину која није привремена, па ће се описати помоћу глагола несвршеног вида. Иначе, други сложенички дио претежно је мотивисан глаголима несвршеног вида: *џубиџи* (*лудоџубан*), *збориџи* (*милозборан*), *звучаџи* (*доброзвучан*), *носиџи* (*којљоносан*), *ходаџи* (*брзоходан*), *мислиџи* (*сјоромислен*) итд. Други сложенички дио мотивисан је глаголом *звучаџи* у четири сложенице, *мислиџи* у три, а *јеђи* и *умоваџи* у по двије сложенице.

Придјевске сложенице са глаголским управним чланом могу казивати да појам уз чије име стоје има за особину обављање неке радње, означене управним дијелом у оној мјери или количини која је прецизирана зависним дијелом. Такве сложенице, међутим, нијесу продуктивне, ексцерпирано је свега десет примјера.

За означавање већих количина резервисани су прилози: *мно̄го* (*мно̄горечив*, *мно̄городан*), *дӯго* (*дӯго̄ӣрајан*), *далеко* (*далекосежан*) а мањих: *мало* (*мало̄ӣрајан*), *крајко* (*крајкосежан*, *крајко̄ӣрајан*), *слабо* (*слаборечив*). Ови прилози се у оваквим значењима јављају као антоними: *мно̄го* / *слабо* (*мно̄горечив* / *слаборечив*), *дӯго* / *мало* (*дӯго̄ӣрајан*, *мало̄ӣрајан*), *далеко* / *крајко* (*далекосежан* / *крајкосежан*). У одређивању глагола *ӣрајати* зависни члан означава мјеру времена, а тако је и у примјеру: *вјеко̄ӣрајан*.

Други сложенички дио мотивисан је глаголом *ӣрајати* код четири сложенице а глаголима *сезати* и *рећи* у по двије.

Међу забиљеженим одредбеним сложеницама са глаголским управним чланом има кованица: *брзоморан*, *брзорезни*, *брзо̄ӣтек*, *милозборан*, *охолорек*, *сӣороходан*, индивидуализама: *зло̄ледан*, *лудосмијасӣ*, необичних: *ӣеӣшкoмислен*, *лудо̄љуб*, и пјесничких ријечи: *љейо̄ӣтек*.

1.2. Од допунских глаголских синтагми настају придјевске сложенице код којих се први зависни члан односи према управном као објекат према предикату: *ӣобједоносан*, *власӣољубив*, *осветӣољубив*, *ӣисмоносан*, *зајмодаван*, *власӣохлејан*..., или ређе као средство: *грозоморан*, *брӣгоморан*, *руко̄ӣљив*.

Код сложеница које настају од одредбених глаголских синтагми прво имамо зависни па управни члан, како је најчешће и у синтагмама од којих настају. Међутим, код сложеница које настају од допунских глаголских синтагми имамо прво зависни па управни члан, али такав ред није уобичајен у синтагмама од којих настају. У сложеницама: *зла̄ӣоносан*, *живо̄ӣодаван*, *душоморан*, *ӣобједоносан*, *ко̄њогојан*, *облаколoман*... у првом дијелу је објекат а у другом предикат, али у

семантичким описима редослед је обрнут: *који садржи*, *који носи у себи злато*; *који даје животи*, *животићворан*; *који мори душу*; *који носи или је донео победу*, *победан*; *који узгаја коње*; *који ломи облаке*... Једине сложенице које у том смислу чине изузетак су сложенице *гризодушан* – *који гризе душу*, *нагриза савести*; *који подсећа на нешто неугодно или изазива што такво* и *вијоглав* – *који вије главом*. Вјероватно је због те своје изузетности прва обиљежена као кованица.

Придјевске сложенице настале од допунских глаголских синтагми врло су продуктивне. Регистровани смо 135 примјера. Казују да се појам уз чије име стоје одликује вршењем неке радње на одређеном објекту или одређеним средством као особиним.

Други сложенички дио најчешће је мотивисан глаголом *носити*, чак у 34 примјера. Међутим, да тај глагол нема исту семантичку реализацију у свим примјерима показују и њихови семантички описи: *корисноносан* – *који (до)носи користи*, *користиан*; *побједоносан* – *који носи или је донео победу*, *победан*; *цвјетоносан* – *који има на себи цвиће*, *који обилује цвићем*; *каучуконосан* – *који даје каучук*; *медоносан* – *који у себи садржи меда*; *који сивара мед*; *водоносан* – *који је јун воде*, *обиман водом*; *шучоносан* – *који носи у себи шучу*, *који је јун шуче*, *града*, *градоносан*².

Према томе глагол *носити* у сложеницама реализује следећа значења:

а) имати у себи, тј. садржати у већој мјери оно што значи именица у првом дијелу: *златоносан*, *кварцоносан*, *цинконосан*, *градоносан*, *шучоносан*, *кмионосан*, *водоносан*, *громононосан*, *уљоносан*, *црвоносан*. Примјери показују да у функцији допуне глагола *носити* у овом значењу имамо претежно градивне именице;

б) доносити собом нешто, најчешће вриједно и пожељно: *срећоносан*, *сиасоносан*, *бодоносан*, *камитоносан*, *побједоносан*, *корисноносан*, *живитоносан*, *мироносан*, *свјетлоносан*, а

² Указује се и на синонимију: *шучоносан* / *градоносан*.

ређе нешто непожељно: *шїейїносан*, *смрїїносан*. Као допуне глагола *носїїи* у овом значењу долазе претежно апстрактне именице;

в) рађати, стварати: *їлодоносан*, *жїїїносан*, *медоносан*, *каучуконосан*. Напоменућемо да се у семантичком опису лексеме *жїїїносан* у РМС упућује на лексему *жїїїородан*;

г) преносити с једног мјеста на друго, носити са собом: *коїљоносан*, *їисмоносан*, *сїеґоносан*, *бродоносан*. Као допуне јављају се именице са значењем предмета, односно заједничке именице;

д) имати на себи, некад и у већој мјери, оно што значи именица у првом сложеничком дијелу: *цвјеїїносан*, *їуїїносан*, *миїїроносан*.

Глагол *љубиїи* у значењу *вољеїи* мотивисао је други дио у двадесет придјевских сложеница. Такво значење глагола *љубиїи* говори о старини придјевских сложеница чији је други дио мотивисан њиме.³ Међутим, то његово значење је лако препознатљиво у сложеницама, што је и био разлог да сложенице с њим уврстимо у ендоцентричне. Значење таквих сложеница је тим прије прозирно што у служби објекта имамо најчешће апстрактне именице: *исїїинољубив*, *їправдољубив*, *слободољубив*, *редољубив*, *доброљубив*, *освєїїољубив*, *славољубив*, *власїїољубив*... Поред апстрактних у истој служби срећемо и друге именице: *домољубив*, *књиґољубив*, *човјекољубив*, *їлеменољубив*, *среброљубив* и једну замјеницу: *себељубив*. Ове сложенице се могу подијелити у двије групе, с обзиром на то да ли се њима појму уз чије име стоје приписује каква пожељна особина, као: *исїїинољубив*, *домољубив*, *слободољубив*, *доброљубив*, *човјекољубив*, *їправдољубив*, *редољубив*, или пак каква непожељна: *освєїїољубив*, *среброљубив*, *власїїољубив*, *славољубив*, *себељубив*... То је могуће јер глагол *љубиїи* у овим сложеницама реализује

³ Занимљиво је да кад су у питању придјевске сложенице настале од одредбених придјевских и именичких синтагми, РМС редовно биљежи као посебну одредницу први сложенички дио ако мотивише више сложеница. То би се могло препоручити и за глаголе *носїїи* и *љубиїи*, односно придјеве *носан* и *љубив*.

значање *вољети* у већој мјери. Нпр., *вољети себе* је нормално, али кад кажемо за неког да је *себељубив* то значи да он воли себе изнад свих других, преко мјере, чак. То је семантички додатак који зависи од комплексног значења мотивних ријечи, а долази до изражаја при творби нових ријечи.

Према фреквентности јављања у сложеницама долазе следећи глаголи: *творити* (у седам примјера), *ломити* (у пет примјера), *морити*, *хлеити*, *давати* (у по четири примјера), *родити* (у три примјера), *дати*, *зубити*, (у по два примјера), *мислити*, *намити*, *иточити*, *добити*, *гојити*, *жељети*, *муити*, *чинити*, *давити*, *дијелити*, *држати* (у по једном примјеру).

Претежно сви ови глаголи траже објекатску допуну у акузативу без предлога јер су прави прелазни глаголи, али има и таквих који траже допуну у неком другом падежу: *богобојан*, *богобојажљив* (генитив без предлога), *вајробрани* (генитив са предлогом *од*), *душобрижан* (акузатив са предлогом *за*, мада би могао бити и локатив с предлогом *о*), *богохулан* (акузатив без предлога или са предлогом *на*), *средошежан* (датив без предлога), *иобједохлејан*, *славохлејан*, *власнохлејан* (инструментал са предлогом *за*). Свега четири сложенице су настале од глаголских синтагми у којима глагол тражи допуну средства у инструменталу: *грозоморан*, *бригоморан*, *рукојив*, *вијолав*...

Најбројнија група сложеница мотивисана је глаголима који означавају разна емоционална стања: *љубити* (*иравдољубив* и остале које смо већ наводили), *жељети* (*зложелан*), *хлеити* (*иобједохлејан*, *власнохлејан*...), *слушити* (*злослушан*), *шежити* (*средошежан*), *бојати се* (*богобојан*), *бринути* (*душобрижан*), *хулити* (*богохулан*).

Од именица које су мотивисале први сложенички дио најфреквентније су: *бог* (у пет примјера), *живот* и *душа* (по четири примјера), *зло* и *илад* (по три примјера), *мир*, *ред*, *иобједа* и *вода* (по два примјера) а остале су заступљене у по једном примјеру.

Бројне сложеница овог типа оквалификоване су као ко-
ванице: *бриџморан*, *бродоносан*, *вододржљив*, *џризодушан*,
џромоносан, *џромойресан*, *злойамџан*, *мукодаван*, *џлемено-*
љубив, *џлодоџубан*, *рукойџљив*, *џросџоройворан*, *џуџоро-*
дан, као неологизми: *дуџоморан*, као индивидуализми: *зло-*
жељан, као необичне: *црвоносан*, *облаколоман*, *џобједохле-*
џан, *родоносан*, као пјесничке: *койљоносан*, *коњоџојан*, *жи-*
водајни, као пјесничке необичне: *злайљонос*, као застарјеле:
законойворан, *џраволуб*, *џраволубан*, као религиозне: *боџо-*
хулан, *миройљочан*, *миройљочив*, као покрајинске: *крвомуџан*,
и као русизми: *себељубив*, *славолубан*. Дакле, допунске сло-
женице са глаголским управним дијелом имају доста инхиби-
тивно обиљежених примјера.

2. Творбено-морфолошка анализа. – За придјевске сло-
женице настале од глаголских синтагми успоставили смо два
творбена типа: (I) прилог + глагол (основа) + суфикс и (II)
именица (основа) + спојни вокал + глагол (основа) + суфикс.

2.1. По творбеном типу **прилог + глагол (основа) + су-**
фикс граде се одредбене придјевске сложенице са глагол-
ским управним чланом. Као што се из творбеног типа види,
ради се о истовременом дјеловању композиције и деривације,
тј. о начину који се означава као комбинована творба.

Овај творбени тип садржи три елемента. Као први сло-
женички члан јављају се прилози који су доследно придјев-
ског поријекла: *охоло* (*охоло-рек*), *лудо* (*лудо-џуб*), *криво*
(*криво-рек*), *лако* (*лако-креџан*), *мило* (*мило-џојан*), *крајко*
(*крајко-сежан*), *мноџо* (*мноџо-родан*), *дуџо* (*дуџо-џирајан*)...
Они су углавном двосложни с изузетком ријетких тросложних
као што су *охоло* и *далеко*. Спојни вокал не издвајамо из
разлога што се у свим регистрованим сложеницама прилози
завршавају вокалом *о*.

Као други сложенички дио фигурира глаголска основа.
Из семантичких описа: *лудоџуб* (*који лудо џуби*), *лаковјеран*
(*који лако вјерује*), *брзоморан* (*који брзо мори*)... произилази

да је то презентска основа уобличена неким од придјевских суфикса. Та основа је, у ствари, најчешће узета од оних глагола чије се основе, презентска и инфинитивна, поклапају: *роди-ићи* и *роди-мо* (*брзород-ан*), *зуби-ићи* и *зуби-мо* (*лудо-зуб-ан*), *говори-ићи* и *говори-мо* (*иразноговор-љив*), *хода-ићи* и *хода-мо* (*брзоход-ан*), *мисли-ићи* и *мисли-мо* (*брзомисл-ен*), *блисиа-ићи* и *блисиа-мо* (*злаиоблисї*), или и кад се не поклапају у последњем вокалу то нам обично није битно јер се узима основа без крајњег вокала: *звуча-ићи* и *звучи-мо* (*доброзвуч-ан*), *иоја-ићи* и *иоје-мо* (*милоиој-ан*), *збори-ићи* и *збори-мо* (*милозбор-ан*), *смија-ићи се* и *смије-мо се* (*лудосмиј-асї*)... Код појединих глагола има и већих скраћења од једног вокала: *вјерова-ићи* и *вјерује-мо* (*лаковјер-ан*), *умова-ићи* и *умује-мо* (*кривоум-ан*). Пошто се ради о глаголима изведеним од именица, помислили смо да се не ради о образовањима од именичких синтагми. Међутим, описи не гласе *који је лаке вјере* и *који је крива ума* већ *који брзо*, *иовјерује*, *неипрезан*, *несмоирен*, *наиван* и *који умује*, *мисли криво*, *иогрешно*. Код глагола с инфинитивом на *-ћи* имамо посебну ситуацију: *рек-ох* и *рече-мо* / *рекне-мо* (*криворек*). Основа у сложеници поклапа се са аористном основом, али може то бити и скраћени облик друге наведене презентске основе а и прве, гдје одбијањем крајњег вокала нестаје услов за фонетску промјену, па имамо њено одсуство. Једино се за примјер сложенице *лакокреиан* може устврдити да има глаголску основу добијену од инфинитивне: *креиа-ићи се* и *креће-мо се*.

Од суфикса који се додају глаголској основи подједнако су фреквентни суфикс *-ан/-ни*: *брзоморан*, *брзоходан*, *милозборан*, *брзолеиан*, *милоиојан*, *лаковјеран*, *кривоуман*, *сухозвучан*, *малоипрајан*, *крайкосежан*... и суфикс *-Ø*: *охолорек*, *брзоишрк*, *љеиошек*, *лакосрд*, *брзолеи*, *лудогуб*, *иразнозук*, *криворек*... Мање фреквентни су суфикси: *-ив/-љив*: *красноречив*, *слаиикоречив*, *иразноговорљив*, *-ен*: *брзомислен*, *сиоромислен*, *-асї*: *лудосмијасї*.

И у оквиру овог типа срећемо дублетне примјере захваљујући суфиксима који не реализују своја специјална значе-

ња већ само оно опште придјевско: *лејорек / лејоречан / лејоречив, брзолеј / брзолејан, брзолов / брзолован*.

2.2. По творбеном типу именица (основа) + спојни вокал + глагол (основа) + суфикс граде се придјевске сложенице од допунских глаголских синтагми и ријетко од одредбених. Овај творбени тип веома је чест и продуктиван у творби придјевских сложеница.

Први сложенички дио јесте творбена основа узета од именице, нпр.: *брӣ-о-моран, вай̄р-о-брани, вод-о-носан, књӣг-о-љубив*... Творбене основа, добијена од именица које се у номинативу јединине завршавају на -Ø, поклапа се са тим основним обликом: *г̄ром-о-носан, брод-о-носан, бра̄ӣ-о-љубив, бо̄г-о-мољан, власӣ-о-хлејан, корисӣ-о-носан, крв-о-мӯшан*... Међутим, кад имамо у виду синтагме од којих су настале, знамо да то није облик номинатива већ акузатива, и то пун облик кад су у питању именице мушког рода прве врсте које означавају неживо (*миро̄ӣворан –који ӣвори мир*) а окрњен ако означавају живо (*бра̄ӣ-о-љубив –који љуби бра̄ӣа*). Творбене основе именица мушког рода на -Ø (занимљиво је да именице мушког рода на -а никад не мотивишу неки од дјелова сложенице) скоро су увијек једносложне, мада има и изузетака: *човек-о-љубив, живоӣ-о-даван, закон-о-даван, каучук-о-носан, облак-о-ломан, ӣросӣор-о-ӣворан*. Оне најчешће представљају једнину, мада има и примјера у којима представљају множину: *бод-о-носан (који носи бодове), брод-о-носан (који носи бродове), вук-о-дав (који дави вукове), г̄ром-о-носан (који носи г̄ромове), коњ-о-гојан (који г̄аји коње), облак-о-ломан (који ломе облаке), цвјеӣ-о-носан (који носи цвјеӣове), ӣуӣ-о-носан (који обилује ӣуӣољцима)*. У последњем примјеру имамо окрњену основу именице *ӣуӣољак / ӣуӣољци*. Као што се из примјера види, у питању је најчешће множина оних именица које између граматичке основе и наставка имају инфикс -ов- који не учествује у творбеним основама тих именица потребних за стварање сложеница. Творбена основа узета, дакле, од именица на -Ø завршава се консонантом иза ког слиједи спојни вокал.

Код сложеница које основу за први дио узимају од именица средњег рода, могло би се у први мах закључити да се ради о слагању без учешћа спојног вокала јер се спојни вокал и граматички наставак поклапају: *сребро-љубан*, *зла̄ио-нос*, *зло-ѡамѡан*, *добро-љубив*, *вино-родан*, *жӣио-носан*, да није сложеница: *ко̄љоносан* и *ѡлеменољубив*, које би према том тумачењу морале гласити *ко̄ље-носан* и *ѡлеме-љубив*. Али, код тих сложеница издваја се спојни вокал *о* : *ко̄љ-о-носан*, *ѡлемен-о-љубив*, као и код именица мушког и женског рода, те и у оним сложеницама које имају основу од именица средњег рода на *-о* издвајамо спојни вокал: *сребр-о-љубан*, *зла̄и-о-нос*, *зл-о-ѡамѡан*, *добр-о-љубив*, *вин-о-родан*, *жӣи-о-носан*.

Успут се наметнуло питање: Зашто сложеница *ѡлеменољубив* има у првом сложеничком дијелу основу именице *ѡлеме* проширену инфиксом *-ен-* кад се у акузативу она не проширује? Прво се може претпоставити да се ради о множини дате именице, *ѡлемена*, међутим, видјели смо да инфикси не улазе у творбену основу првог сложеничког дијела ни кад су у питању именице мушког рода. Друга претпоставка нам је прихватљивија: код овог творбеног модела имамо спојни вокал *о*, а спојни вокал *е* иначе долази само иза предњонепчаних консонаната и то врло ријетко, што значи да поменута сложеница не би могла гласити **ѡлемељубив* већ **ѡлемољубив*, а такав њен облик не би био разумљив. Вјероватно је зато, у циљу веће прозирности, за прву творбену основу сложенице узета граматичка основа са проширењем.

Творбена основа од именица женског рода на *-а* махом је једносложна (узета од двосложних именица): *брӣ-о-моран*, *бур-о-носан*, *вод-о-дјелни*, *ѡор-о-ломан*, *душ-о-брижан*, *жен-о-љубив*, *киш-о-носан*, *слав-о-љубив*... а ређе двосложна (узета од тросложних): *кама̄и-о-носан*, *осве̄и-о-љубив*, *слобод-о-љубив*, *исѡин-о-љубив*. И код неких од њих творбена основа представља множину: *вод-о-дјелни* (који раздваја воде), *ѡор-о-ломан* (који ѡролама ѡоре), *жен-о-љубив* (који ѡуби жене) итд. У сложеници *средоѡежан* творбена основа *сред-* је корјен данашње ријечи *средина*.

И иза творбених основа узетих од именица женског рода долази спојни вокал *о*. Према томе, закључујемо да у овом творбеном типу учествује спојни вокал *о* без изузетка, чак и после предњонепчаних консонаната: *коњ-о-гојан*, *кољ-о-носан*, *срећ-о-носан*.

Други сложенички дио представља творбена основа добијена од глагола. Према семантичком опису у питању је презентска основа, мада окрњена: *сѣгѣносан* (који носи *сѣгѣ*), *мироѣворан* (који *ѣвори мир*), *вукодав* (који *дави вукове*)..., често се поклапа са окрњеном инфинитивном: *ѣвор-и-ѣи* и *ѣвор-и-мо*, *љуб-и-ѣи* и *љуб-и-мо*, *нос-и-ѣи* и *нос-и-мо*, *губ-и-ѣи* и *губ-и-мо*, *лом-и-ѣи* и *лом-и-мо*, *ѣеж-и-ѣи* и *ѣеж-и-мо*, *хлеј-и-ѣи* и *хлеј-и-мо*, *род-и-ѣи* и *род-и-мо*, *мор-и-ѣи* и *мор-и-мо*, *мол-и-ѣи* и *мол-и-мо*, *чин-и-ѣи* и *чин-и-мо*..., ради се, дакле, о глаголима VI Стевановићеве врсте. Додуше, има их неколико и I врсте: *ѣрес-ох* и *ѣрес-е-мо*, *гриз-ох* и *гриз-е-мо*, *меј-ох* и *меј-е-мо* итд.

Имамо неколика глагола, боље рећи неколике глаголске основе које привлаче посебну пажњу: *живодајни*, *живоѣодајан*, *живоѣодаван*, *зајмодаван*. Наиме, исти глагол, глагол *даваѣи*, у прва два примјера наступа у виду окрњене презентске основе а у друга два у виду окрњене инфинитивне основе.

И у сложеници *душобрижан* није посве јасно откуд глаголска основа *бриж-* кад глагол у инфинитиву гласи *бринуѣи* а мијења се *бринем*, *бринеш*, *брине*... Посегнули смо за именичким поријеклом те основе али нам семантички опис *који брине за сѣас душе* није дао за право. Наиме, гласио би онда **који има бригу за душу*, а тако нико не би описао ову сложену. Онда смо у *РМС* пронашли глаголе *бригаѣи се* и *брижиѣи*, додуше овај други је инхибиран одредницом покр.(ајински). И од једног и од другог могла се узети окрњена презентска основа, само што би у случају основе *бриг-* долазило и до алтернације *г:ж*.

Глаголске основе потичу углавном од глагола несвршеног вида: *љубиѣи*, *носиѣи*, *лониѣи*, *ѣвориѣи*, *ѣежиѣи*, *хулиѣи*, *гојиѣи*, *муѣиѣи*, *мислиѣи*... Свршеног вида су *рећи* и

родийи, а у семантичком опису се дају њихови еквиваленти несвршеног вида *говорији* и *рађаји*.

Глаголска основа се уобличава придјевским суфиксима у придјев који најчешће ван сложенице не постоји: *-носан*, *-хлеџан*, *-љуб*, *-љубан*, *-љубив*, *-џубан*, *-бојан*, *-моран*, *-дав*, *-чин*, *-џресан*, *-дајан*, *-блиси*, *-џамџан*, *-меџан*, *-џочив*, итд. Ако и постоји, није му исто значење као у сложеници: *злаџамџив* и *џамџив*, *браколман* и *ломан*, *боџобојажљив* и *бојажљив*, *крвомуџан* и *муџан* итд.

Далеко најфреквентнији, јавља се у преко пола примјера, јесте суфикс *-ан/-ни*: *бакроносан*, *боџовјеран*, *боџомоџан*, *боџохулан*, *браколман*, *бриџморан*, *винородан*, *вододјелни*, *џромџресан*, *доброџворан*, *душоџубан*, *живодајан*, *злаџамџан*, *коџоџојан*, *крвомуџан*, *муџомеџан*, *средоџежан*, *славодобџан*... Подједнако су заступљени суфикс *-ив/-љив*: *боџобојажљив*, *боџољубив*, *вододржљив*, *злаџамџив*, *злаџамџљив*... и суфикс *-џ*: *власџољуб*, *вукодав*, *доброчин*, *злаџоблиси*, *злаџонос*, *злослуџ*, *ваџробрани*... Суфикс *-ен* среће се само у једном примјеру: *зломислен*, гдје се додаје на основу глагола *мислији*, а та основа је, такође, у претходном творбеном типу тражила исти суфикс. Основи *мол-* слиједи суфикс *-јан*.

Неке сложенице имају више ликова захваљујући различитим суфиксима: *џравољуб* / *џравољубан* / *џравдољубив*, *злаџамџан* / *злаџамџив* / *злаџамџљив*, *власџољуб* / *власџољубив*, *злослуџ* / *злослуџан*, *злаџонос* / *злаџоносан*... Глаголска основа *љуб-* увијек добија суфикс *-ив*, а понекад и који од друга два суфикса: *-џ* или *-ан*. Суфикс *-ив/-љив* добијају још глаголске основе: *бојаж-*, *држ-*, *џоч-*, *џамџ-*, али све оне осим основе *држ-* добијају и суфикс *-ан*. Основа *нос-* увијек добија суфикс *-ан*, а уз то два пута и суфикс *-џ*, никад суфикс *-ив/-љив*. Само суфикс *-ан/-ни* добијају следеће основе: *вјер-*, *хул-*, *лом-*, *род-*, *хлеџ-*, *мор-*, *дјел-*, *џрес-*, *џвор-*, *бриж-*, *џуб-*, *дај-*, *жељ-*, *џој-*, *муџ-*, *меџ-*, *џеж-*. Тај суфикс уобличава и једину сложеницу овог типа којој је глаголска основа у првом дијелу а именичка у другом: *џризодуџан*. Само суфикс

-ив/-љив добијају глаголске основе: *држ-*, *йий-*. И основе које добијају само суфикс -Ø су ријетке: *бран-*, *дав-*, *чин-*, *блисџ-*.

3. На основу спроведене анализе можемо закључити:

1. Придјевске сложенице са глаголским управним чланом настају и од одредбених (*лакокреџан*) и од допунских синтагми (*злаџоносан*), с тим што су ове друге продуктивније.
2. Одредбени члан ових сложеница одређује управни по начину и мјери, а допунски члан стоји према управном као објекат према предикату, ређе као средство.
3. У складу с тим установили смо и два творбена типа код ових сложеница: (I) прилог + глагол (основа) + суфикс и (II) именица (основа) + спојни вокал + глагол (основа) + суфикс.

САЊА ШУБАРИЋ
Никшић

Презент са императивним значењем у документима Црногорског сената

Модална употреба глаголских облика, посебно презент-та, има широку примјену у језику; таква употреба произилази из чињенице да је лични став говорног лица (којим се дефинише модус) увијек присутан у језику¹.

Познато је да презент модално употребљен може да ис-каже готово сва значења која се исказују модалним глагол-ским облицима – императивом и потенцијалом². Међутим, овај факат везује се обично за перифрастичне конструкције *да+ѿрезенӣ* и *нека+ѿрезенӣ*.

Осим *Грамаѿике* Т. Маретића³, домаћа нормативна линг-вистичка литература не наглашава самосталну употребу пре-зента (дакле, без везника *да* и *нека*) с императивним значењем. Тачније, изузимањем конструкција *да+ѿрезенӣ* и *нека+ѿре-*

¹ В. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Научна књига, Београд 1979, 590.

² В. С. Танасић, *Презенӣ у модалној конструицији, Презенӣ у савременом српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Нова серија књ. XII, Београд 1996, 165-172.

³ Тумачећи императивна значења презент-а без везника Т. Маретић наводи примјере: *namisli, da s vojskom bježi kroz Turke, pa ko prođe prođe* (t.j. *da prođe, neka prođe*), *a ko ostane, nek ostane*. В. Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1931², 528. Ми у нашој грађи нијесмо забиљежили примјере ове врсте.

зенӣ, углавном се третирају императивна значења исказана конструкцијама састављеним од облика презента појединих модалних глагола непотпуног значења (*морайи, моћи, смје-йи, йребайи, имаји*) и његове допуне у облику инфинитива (тј. презента и везника *да*)⁴.

1.0. У овом раду анализираћемо, дакле, императивна значења самостално употребљеног презента, као и императивна значења облика презента од глагола непотпуног значења (тј. придјевских израза непотпуног значења) који је допуњен обликом инфинитива, или пак презентом с везником *да*. Анализа се заснива на грађи ексцерпираној из Зборника докумената Црногорског сената (1857-1879)⁵.

Прије тумачења сакупљене грађе потребно је нагласити да је употреба презента, као самосталног облика, и већ помениutih презентских конструкција с глаголима непотпуног значења (или придјевским изразима непотпуног значења) обична појава у језичком материјалу какав је наш⁶.

⁴ В. Т. Batistić, *O nekim pitanjima u vezi sa analizom glagola morati i moći*, ЈФ, XXXIX, Beograd 1983, 99-111; С. Танасић, *O императиву у савременом српскохрватском језику*, Књижевни језик, 13/1, 1984, 21-22; М. Ivić, *Problematika srpskohrvatskog infinitiva*, Зборник за филологију и лингвистику XV/2, МС, Нови Сад 1972, 115-138.

⁵ *Зборник докумената Црногорског сената (1857-1879)*, ЦИД – Подгорица и Обод-Цетиње 1997.

У овом Зборнику су презентована 532 документа. Публикована документа свједоче о разноврсној дјелатности Црногорског сената. Приређивачевим избором у Зборнику су заступљени различити предмети Сената – наредбе, молбе, пресуде, жалбе, уговори, саслушања, комисијски прегледи, обавјештења...

⁶ Н. Висковић пишући о језику права задржава се на његовој синтакси, а у оквиру ње на употреби времена у том језику. Он констатује предност презента у односу на футур у изрицању правних норми, иако би "s obzirom na regulativnu funkciju pravnih normi i uopće na upravljenost normativnih i drugih jezičnih pravnih radnji na buduće međuljudske odnose (što je racionalna osnova načela "lex retro non agit"), trebalo očekivati da se pravne odredbe općih normi izriču u futuru ..." Ову предност презента Висковић објашњава његовом способношћу да обавља безвременску функцију, као и његовом морфолошком немаркираношћу. Као занимљив коментар, којим иначе Висковић завршава своје тумачење употребе презента у правном говору, цитирамо: "I kao što je prezent u pravnim aktima starijih vremena izražavao običajnu pozadinu vlasti i prava i prirodnopravne ideologije, tako u naše vrijeme izražava pravni poredak koji zakonima prvenstveno konzervira i opravdava postojeće odnose nejednakosti i dominacije". В. N. Visković, *Jezik prava*, Naprijed, Zagreb 1989, 91.

1.1. Полазећи од нормативног и ненормативног комуницирања као главног модалитета правне комуникације – а зависно од тога да ли су правне поруке норме или други прескриптивни и дескриптивни ставови⁷, покушали смо да нашу језичку грађу разврстамо у том смислу.

Дакле, врста "правне поруке"⁸ и њом одређена релација субјеката комуникације одредила је најприје репартицију наших забиљежених примјера на *нормативне и прескриптивне исказе (ставове)*.

У даљој селекцији грађе, а с циљем што потпунијег тумачења, класификацију нормативних исказа коју даје Н. Висковић у својој књизи *Језик права*⁹, ми смо проширили и на прескриптивне ставове, што значи да смо после одвајања нормативних исказа од прескриптивних уопште, унутар и једне и друге врсте извршили подјелу на:

1. исказе обликоване *позитивно-императивно* ("наређујуће");
2. исказе обликоване *негативно-императивно* ("забрањујуће");
3. исказе обликоване *пермисивно*¹⁰ ("овлашћујуће").

Поводом истакнутих значењских одредница исказа – "наређујући", "забрањујући" и "овлашћујући", наглашавамо

⁷ Правне поруке у савременом праву, с обзиром на њихове значењске садржаје, дијеле се на правне норме, друге прескриптивне ставове и индикативне ставове.

"Osnovne pravne poruke su pravne norme, kao sredstva prinude društvene kontrole kojima se postavljaju najspecifičnija pravna značenja (kvalifikacije) obaveze, ovlaštenja, delikta i sankcije za ponašanje pravnih subjekata u apstraktno i konkretno određenim pravnim odnosima."

"Preskriptivni stav je poruka koja označava da netko treba nešto činiti ili ne činiti, jer je to vrijedno ili bezvrijedno, a ima moć da neposredno utječe (kao informacija koja je vrednovanje, traženje i možda prijetnja) na stavove i ponašanja primalaca poruke."

"Indikativni stav je poruka koja označava da neki predmet jest ili nije u sadašnjosti, prošlosti ili budućnosti, a ima moć da posredno utječe (kao informacija koja je opis i objašnjenje) na stavove i ponašanje primalaca poruke". В. Н. Висковић, *Језик права*, 23, 117.

⁸ Синтагма преузета из књиге *Језик права*, Н. Висковића.

⁹ В. Н. Висковић, *наведено дјело*, 78-79.

¹⁰ Прилог *пермисивно* не једначи ове исказе са зависним пермисивним/концесивним/допусним реченицама; наима, употребљен је, просто, у значењу латинске ријечи *permissio* – дозвола, допуштање, одобрење.

да наш материјал показује семантичке варијације истакнутог основног императивног значења у њима, што ће у наставку рада бити и илустровано примјерима.

1.1.1. Нормативни искази обликовани позитивно-императивно ("наређујући")

1.1.1.1. Најприје наводимо примјере позитивно-императивно обликованих нормативних исказа у којима је преносилац императивног садржаја *облик ѡпрезентѡ уѡѡѡребљен самостѡално*.

Основно, доминантно значење ове врсте исказа, и поред поменутих семантичких варијација, јесте *наређење*:

А гора *осѡаје* на више поменуте границе ... 74; Који се год Црногорац нађе да је споменути установљени Законик преступио ... таквоме *се* цијела главница *одузима* у Државну касу. 289; Од ових т. 16 *ѡриѡадају* Арсу тал. 8 ½ и 1 грош ... 321; Остали Херцеговачки народ који је с' ону страну Билеће, Кључа, Метохије, Сућеске и Таре *осѡае* ће се и сада налази до друге наредбе. 492.

Наредбе, ѡресуда, налоѡ јесу "правне поруке" из којих су ексцерпирани дати примјери, па та чињеница и експлицира *наређење* као семантички садржај облика презента.

И у реченицама:

Немогне ли се наћи нико да се закуне, онда *осѡаје* гора за Вилотијевиће и Пејовиће ... 315-316; Будули вишина да не издижу онда *осѡаје* на оне биљеге куда су их пољаци оставили. 321,

– семантички садржај презента јесте *наређење*. Међутим, наредбени тон императивног исказа умањен је кондиционалним значењем погодбене зависне реченице која је у њиховом саставку¹¹.

Садржај исказан обликом презента другачије је семантички обојен у реченицама:

И овај контрат *важи* од 20. јануара 1874. до 20. јануара 1875. 222; Што се тиче позлата и фарбе и израде све *је ѡмену-*

¹¹ Н. Висковић, као устаљени општи конектор у правном изражавању, поред осталих, наводи и *онда*. В. N. Visković, *наведено дјело*, 87.

ѿоѡ Василије. 318; На свршетак све израде тал. 300, а остаток тал. 200 *осѿају* од последњег израде па за годину у случају ако би се и најмања ствар познала и неби била уредна као што је погођено ... 318;

У овим случајевима презентом је означена *обавеза*, *дужносћ*, која није наметнута од стране једног субјекта другом, већ је резултат њиховог договора (субјекти комуникационе ситуације, конкретним поводом, "уговарају" међусобни однос – дакле, имамо *уѡвор* као "правну поруку").

Од претходне три реченице одвојили смо следеће:

Контрат руја за ову годину учињен је са Г. Стијепом Грегловићем. И то сваке 60 литара чистог ситног и зеленог руја *ѿлаћа*, у Будву, Котор и Кастио по 6 ½ цва... .. А на Блато тј. на Сињац, под Сељане и Ријека *ѿлаћа* по 5 ½ цв. 407; Контрат руја *важи* од данас до Марча идућег. 407.

Дати примјери су, такође, нормативни искази своје врсте; њима један од учесника комуникационе ситуације обавјештава неко треће лице, тј. више лица (лице / лицâ која нијесу учествовала у истој комуникационој ситуацији) о договору / споразуму / уговору, постигнутом са другим субјектом, при чему се рачуна на поштовање истог и од лица која се обавјештавају (ријеч је о уговору који је сачињен између Сената и извјесног г. Стијепа Грегловића, па Сенат о њему обавјештава старјешине Ријечке Нахије и Бјелопавлића).

1.1.1.2. Слиједе примјери нормативних исказа који су обликовани позитивно-императивно, а у којима је носилац императивног садржаја одређена *ѿрезенијска консѿрукција сасѿтављена од ѿрезенија одређеноѡ ѡлаѡла неѿоѿијуноѡ значења (или модалноѡ израза) и облика инфиниѿива* који, у ствари, допуњава "непотпуност" претходног глагола (израза).

1.1.1.2.1. Употребу конструкције *ѿрезениј ѡлаѡла мораѿи*¹² + *инфиниѿив* у императивном значењу илуструју примјери:

¹² Т. Батистић говорећи о употреби глагола *мораѿи* и *моћи* у функцији императива, односно у функцији исказивања императивних значења, истиче мању значењску разуђеност глагола *мораѿи* у односу на глагол *моћи*, и тиме

Сва *риба мора биџи* лијепо уређена и осушена за трговину. 82; Све наредбе које су до сада издаване *морају се* точно *исџуњавати* док неби која новом била оповргнута. 232; Колиба свака *мора имаџи* 5 лаката ширине и 8 дужине. 370; На Блато Г. Греговић није обавезан куповат га но га *мора* народ *носиџи* на море. 407; Тај списак *мора садржавати* име и презиме домаћина фамилије ... 472.

У наведеним примјерима значење истакнуте конструкције, на први поглед, једначи се са значењем перифрастичне конструкције *да+џрезениџ*, тј. *нека+џрезениџ*. Ипак, замјена употребљене презентске конструкције перифрастичним конструкцијама *да/нека+џрезениџ* доказује јачу императивну категориичност презентске конструкције у аутентичним примјерима. На примјер:

Сва *риба да буде* (*нека буде*) лијепо уређена и осушена за трговину.

Све наредбе које су до сада издаване *да се исџуњавају* (*нека се исџуњавају*) док неби која новом била оповргнута.

1.1.1.2.2. Међу забиљеженим примјерима ове врсте јесу и они у којима је императивни садржај исказан *обликом џрезениџа глагола имаџи* и *обликом инфинитива*:

Исти Никола *има* наредбу *џџџребиџи* сва средства тј. страх и новчану помоћ. 462; К Никола *има џреџледаџи* Грможур и *видџеџи* јели чистина и реда ... 462; Зликовци *имају* свагда *сџџџџџи* на Грможур ... 463.

Глагол *имаџи* има значење безлично употребљеног глагола *џребаџи*; употребљен је у облику презента и означава *обавезу, дужносџ* која се "именује" обликом инфинитива, а како дати искази представљају конкретне задатке које субјекат са ауторитетом (Сенат) даје лицу које му је у дрштвеном погледу подређено (капетан), непобитан је императивни – наређујући карактер ових исказа. У првом примјеру, можемо

условљену ужу употребу првог глагола. Поводом тога она подсећа на Маретићеву тврдњу да се глагол *морати* појавио тек у XVI вијеку, с тим што је у XVII био слабо проширен; за разлику од глагола *морати*, глагол *моћи* постојао је још у старословенском језику, и од тада је имао континуирану употребу. В. Т. Batišić, *наведено дјело*, 107.

рећи да именица "наредба" има функцију интензификатора значењског садржаја истакнуте конструкције, па самим тим и цијелог израза.

1.1.1.2.3. *Облик ѿрезенӣа глагола ѿребайи дойӯнен инфини-тшвом, односно ѿрезенӣом с везником да* носилац је императивног значења у реченицама:

Биљет *ѿреба давайи* на особите потребе. 348; Друга животиња која нема сијена њу *ѿреба раздијелиши* по народу ... 353; ... само *ѿреба* како онај који дигне тако и онај који остане *да ѿђе* домаћин фамилије у Билећу а биљет до садањи од тайна собом *ѿнесе*, и *да се ѿријави* тамошњој власти ... 472.

Прве двије реченице су евидентно реченице са сложеним безличним предикатом¹³. Ипак, обезличавањем датог глагола повратном речцом *се* умјесто *инфинишива* – у другом дијелу сложеног предиката могао би *се* употребити и *облик ѿрезенӣа с везником да*. У трећој реченици одређеност лица на које се односи садржина допунског глагола чини искључивом употребу истог глагола у *облику ѿрезенӣа с везником да*.

Иначе, утисак је да сама семантика глагола *ѿребайи* ублажава императивност конкретних израза. Осјећају блаже императивности у прве двије реченице доприноси и чињеница да и поред тога што је познат (именован) адресат "правне поруке", пошиљалац користи безличну форму за исказивање одређених садржаја¹⁴.

1.1.1.2.4. У забиљеженим примјерима који имају форму позитивно-императивно обликованих исказа, императивни садржај исказан је и *ѿридјевским изразом нейошшуро̄ значења – дужан је и обликом инфинишива, као његовом дойуном*:

Кужаће они коме се нареди и сваки је *дужан* чиновник *ѿслушайи*, а особито на овој години око сиромаша. 226; На

¹³ В. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 94, 603, 763, 764.

¹⁴ Н. Висковић истиче безличност говора – када су говорници службене особе, као једно од главних обиљежја правничког стила у разним историјским, културним и националним традицијама. В. Н. Visković, *наведено дјело*, 110.

Мали Госпођиндан сваки Командир дужан је њоднијетии извјештај ... 327.

Обликом инфинитива у датим реченицама прецизира се стање означено презентом, односно облик инфинитива "именује" оно што је "дужност" конкретних лица. Као семантичко-синтаксичка опозиција инфинитива у другом дијелу сложеног предиката датих реченица могао би да стоји и облик презента, који би се за први дио предиката везао везником да.

1.1.1.2.5. Императивни садржај у нашој грађи исказан је и обликом *презентиа глагола нейотийуног значења – обавезајии се и његовом дојуном у облику инфинитива:*

Обавезује се давајии виш по 22 литра за једну цванцику ... 194; *Више потписати поменути Василије обавезује се опћини Ријечке Цркве израдијии* Темпло Свете цркве ... 318; *Са којим се обавезује г. Вуко Вулетић, Капетану Вароши Цетиња Г. Нику Станкову Мартиновићу на Цетињски Варош по установљеној цијени леб њродавајии* од једнаке врсте ... 222; *Ја ниже својеручно с крстом потписати обавезујем се* правитељствујућем Сенату Црногорском *оградити и изгорити* двије клачине од по девет лаката за које уговорисмо следеће: ... 90.

Интензитет императивних садржаја у овим исказима одређен је, превентивно, врстом правног акта. Садржај исказан истакнутом конструкцијом је факат постигнут споразумом / погодбом / договором¹⁵ одређених субјеката, па се императивност конкретних исказа може оквалификовати као "споразумна обавеза"¹⁶.

¹⁵ Контра(к)т – лексема којом се означава "уговор" као правни акт Сената.

¹⁶ Дати примјери су синтаксички интересантни с обзиром на могућност различитог тумачења улоге субјекта у њима. У посљедњој реченици прецизиран је субјекат који је уједно и објекат своје свјесне, вољне активности. У осталим примјерима, уколико бисмо занемарили чињеницу да су дати садржаји "споразумна обавеза", при чему семантика придјева "споразумна" подразумијева вољно учешће двају субјеката у конкретизовању истих садржаја, улогу субјекта могли бисмо различито тумачити. Тако, тумачење презентског облика као безличне конструкције имплицирало би и вршиоца радње који се не именује (друго лице/лица – као субјекат, обавезују извјесним садржајем одређено лице – као

1.1.2. Прескриптивни искази обликовани позитивно-императивно ("наређујући")

1.1.2.1. И ову врсту исказа илустроваћемо прво примјерима у којима је носилац императивног садржаја *облик ѡрезениѡ самосѡјално уѡѡѡребљен*:

Давати се наредба како ово писмо примиш *обзнаниш* сваког у твоју капетанију ... 56; Од њих *узимаш* и цркви *дадеш*, а тако исто и овугодишњи приход ... 69; Зато добро пази сваку и најмању ствар овдје забиљежену точно *извршиш*, иначе *ѡодлијежеш* реченом строго војничком закону. 136.

Сасвим евидентно, у конкретним синтаксичким ситуацијама данашње језичко осјећање налаже употребу облика императива, односно конструкције *да+ѡрезениѡ*. Врста "правне поруке", ауторитет говорног лица и позиција адресата одређују семантички садржај исказан обликом презента као *наређење* (Сенат одређеним капетанима, тј. командирима поставља непосредна, конкретна наређења – њихова реализација тиче се, односно захтијева се и очекује се од самих адресата). У трећој реченици императивни садржај облика презента – "извршиш" одређен је и обликом презента зависне реченице која слиједи – "подлијежеш", па његово доминантно значење *наредбе* инволвира и значење *уѡзоренења, скреѡања ѡажње, ѡријеѡње* (то су, дакле, примарна значења презентског облика зависне реченице).

Имамо још један забиљежени примјер прескриптивног, позитивно-императивно обликованог исказа у коме је преносилац императивног садржаја *облик ѡрезениѡ самосѡјално уѡѡѡребљен*:

У ово вријеме *кажеш* сад ће си што учинио и коме? 261.

Оно што је овај примјер одвојило од непосредно претходних јесте могућност вишезначног тумачења садржаја исказа

објекат). По другом тумачењу, исти примјери би били пасивне реченице у којима је речца *се*, у ствари, ознака објекта у субјекту (одређено лице самостално – као субјекат, обавезује себе – као објекат, на вршење, тј. извршење извјесних радњи). В. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 569-571.

заног обликом презента, а која је условљена комуникационом ситуацијом саслушања; исказана императивност може бити и *зайовијесї*, и *захїјев*, и *їодсїицај*.

1.1.2.2. Код ове врсте прескриптивних исказа забиљежили смо сљедеће конструкције којима се преноси императивни садржај:

- *консїрукцију сасїављену од їрезенїа глагола мораїи и инфинїїва,*
- *консїрукцију сасїављену од їрезенїа глагола їребаїи и инфинїїва, односно їрезенїа и везника да и*
- *консїрукцију сасїављену од їрезенїа глагола имаїи и инфинїїва.*

1.1.2.2.1. Прву истакнуту конструкцију имамо у реченицама:

А за ствари кое су се нашле на Чигића кад је погинуо оне се и сад налазе у Капетана Пекића кое им *се морају* у руке *їредаїи*. 55¹⁷; ... опет *мораи* сваког пред Котор за брашно *їовесїи*. 393; Ово *морайе* по сваки начин *изнаћ* иначе ће те ми Ви све намирити. 320.

Први примјер је прескриптивни исказ који друштвено надређени субјекат (Сенат) упућује службеном лицу (капетан), као дио ширег упутства о предузимању и реализацији извјесних радњи, а са конкретним поводом (сузбијање пограничних крађа на граници између Црногораца и Турака). На исти начин може се тумачити и семантички садржај истакнуте конструкције у другом примјеру. Императивност трећег датог исказа, поред примарних фактора (врста "правне поруке", ауторитет говорног лица, тј. позиција адресата) одређује и конкретна синтаксичка ситуација; наиме, његову императивност одређује и "пријетећи" садржај зависне реченице која слиједи¹⁸, као и значење дотичне предлошко-акузативне синтагме ("по сваки начин").

¹⁷ И поред тога што у функцији везника прве и друге реченице стоји односна замјеница ("*кое*"), можемо рећи да у овом случају имамо напоредне, независне реченице.

¹⁸ Зависна реченица коју имамо у наведеној сложеној реченици може се третирати као својеврсна посљедична реченица – реченица којом се казује посљедица неизвршења радње исказане главним дијелом сложене реченице.

1.1.2.2.2. Облик *ѳрезентија глагола ѳребати* дојуњен инфинитивом преноси императивни садржај у реченицама:

Војводи Машу Андравићу и Капетану Цеклинском *ѳреба ѳисаѳи* ... 138;

Попиши свакоје чељаде и коњче из твоје Капетаније како Црногорско тако и Херцеговачко које може од 15 до 20 ока жита с мора донијети јер га *ѳреба* одмах *изнијети*. 392;

Пошто више поменуто брашно *ѳреба* из најбрже *изнијети*, зато по сваки начин свакоје је чељаде из твог баталиона које може носити од 15 до 20 ока једном ријечи свак ко може нека буде у суботу приће зоре пред Котор ... 393.

Први наведени примјер представља безличну реченицу у којој је сложеним безличним предикатом исказан императивни садржај као *наређење*. Како адресат истакнутог императивног садржаја није именован, употреба безличне форме у овом случају је разумљива и оправдана¹⁹.

У сљедећим реченицама примарни императивни садржај исказан је главним дијеловима датих сложених реченица, а императивност исказана истакнутим конструкцијама у њиховим зависним (узрочним) дијеловима је у другом плану. Тако, занемаривањем ауторитета говорног лица, као главног индикатора императивности у конкретним комуникационим ситуацијама, садржај означен истакнутим конструкцијама – у зависним реченицама, свео би се само на констатацију – констатацију која је у функцији императивности главних реченица.

У императивном значењу забиљежили смо и облик *ѳрезентија глагола ѳребати* који је дојуњен обликом *ѳрезентија* с везником да:

Али *ѳреба да речеѳе* Бекици да кућу стави у ред. 291.

Наведени примјер синтаксички је интересантан јер је императивност изражена и главном и споредном реченицом. Овим прескриптивним исказом дата је и директна и посредна

¹⁹ Међу нормативним, позитивно-императивно обликованим исказима забиљежили смо случајеве употребе безличне форме и у ситуацијама када је адресат одређеног садржаја именован и када се реализација захтијева и очекује управо од њега.

заповијест – дата је директна заповијест саговорнику да пренесе заповијест трећем лицу²⁰.

Исту презентску конструкцију имамо и у реченицама:

Максима, *ѿреба ти да се владаш лијепо ...* 254; Тришко тебе *ѿреба да најприје јавиш* да те Књаз потврђује за главара, затим *да узмеш све послове племенске у руке, да си сѿроѡ, да си ѿрав, да си јунак, да Српски мислиш и дишеш.* 284.

И у овим ситуацијама извјестан је ауторитет говорног лица у односу на саговорника, а самим тим и императивност истакнутих садржаја. Међутим, наш утисак је да у првој реченици облик замјенице *ѿи* има значење облика датива, односно да у другој реченици облик замјенице *ѿебе* има значење, такође, облика датива те замјенице, па сходно томе истакнути садржај добија нову семантичку нијансу. Употреба истакнутих облика замјенице *ѿи* (по нама у значењу облика датива) умањује императивни тон, а појачава импресију датих исказа као добронамјерних упута и савјета, који су у интересу адресата.

1.1.2.2.3. Императивно значење облика *ѿрезениѿа глагола имаѿи доѿуњеноѡ инфиниѿивом* у прескриптивним исказима који су позитивно-императивно обликовани потврђују два наша примјера:

Да смо ви на знање на ову те ви пишемо, *имаѿе исѿунииѿ,* да дође сваки домаћин у понедионик ... 24;

У први понедељак увече сваки од горе назначених домаћина *има биѿи на Грахово.* 494.

У првом наведеном прескриптивном ставу истакнута конструкција представља *дирекѿну заѿовијесѿи*;

у другом примјеру иста конструкција означава *ѿосредну заѿовијесѿи* – директни адресат треба да прослиједи заповијест надређеног субјекта трећем лицу, тј. лицима, и да се заложи за њену реализацију (Сенат преноси заповијест књаза Николе извјесном капетану, који ту заповијест треба да прослиједи домаћинима фамилија које су унутар његове капетаније).

²⁰ В. Р. Симић, *Глаголска времена у зависним реченицама (II)*, Наш језик, Књига XV, св. 3–4, Београд 1966, 145–147.

Поводом посљедњег примјера наводимо и примјер у којем се исти садржај преноси другом конструкцијом – конструкцијом *да+ћрезенић*:

У први уторник увече сваки од горе назначених старешина поменутих фамилија *да буде на Грахово*. 492.

Иако су нијансе у питању, наш утисак је да конструкција *има+инфинићив* исказује јачу императивну категоричност. У том смислу, можда је интересантно нагласити сљедеће:

у првом наведеном примјеру Сенат (тј. логично, један представник у име цијелог Сената) преносећи заповијест себи надређеног субјекта (књаза Николе) подређеном службеном лицу (извјесном капетану као носиоцу локалне власти) користи конструкцију којом се исказује јача императивност – конструкцију *има+инфинићив*;

у другом наведеном исказу сâм књаз Никола, као носилац највише државне власти, у директној заповијести извјесном начелнику (такође, као носиоцу локалне власти, али веће власти у односу на власт племенских капетана) употребљава конструкцију која оставља утисак мање императивне категоричности – конструкцију *да+ћрезенић*.

Дакле, истакнута употреба наведених конструкција може се тумачити као случајан синтаксички избор, без изнијансиране семантичке позадине, а може бити и одраз реалне друштвене дистанцираности прескриптора и адресата, тако да мањој друштвеној дистанцираности одговара и мање категорична императивна форма (*да+ћрезенић*), а већој друштвеној дистанцираности – императивна форма, донекле, јачег интензитета (*има+инфинићив*).

1.1.3. Нормативни искази обликовани негативно-императивно ("забрањујући")

Значењску одредницу ове врсте исказа – "забрањујући" објашњава и чињеница из теорије да се обавеза на нечињење редовно назива "забрањено"²¹.

²¹ В. Н. Visković, наведено дјело, 85.

1.1.3.1. Сљедећи нормативни искази из наше грађе потврђују употребу *самосјалног облика ѡрезениа у одричној форми* којим се преноси императивни садржај:

... и контрат по истој цијени да држи за годину изузимајући рат или болест, онда контрат *не важи* више. 194; Више *није доушћено* и то макар било по једну годину или по 1 мјесеца како се они нагоде. 245; За оне који су узимали, вуну, жито, дуван, вино, ракију итд. таква се добит *не уважава* јер то спада до данас као остала друга трговина. 289.

У прва два примјера негативним презентом означава се прекид постојећег стања (то значење првенствено је прецизирано семантиком временске одредбе истакнутог облика – ”*више*”), с тим што је у првом случају ријеч о апстрактном прекиду – прекид се везује за будуће вријеме јер је ријеч о нормативној погодби двају субјеката која се тиче њихових будућих међусобних односа. У другом примјеру одричним презентом означава се прекид стварног, конкретног стања, а на ту конкретност упућује цјелокупни текстовни садржај.

Императивност садржаја презентских облика, а приори је одређена нормативношћу исказне цјелине. У првом случају императивност је маркирана усаглашавањем двају субјеката о будућим међусобним обавезама (уговор између Сената и извјесног трговца о набавци сточне хране), док је у другом случају ауторитет говорног лица фактор који одређује императивни интензитет (Сенат овим нормативним исказом упућује извјесног капетана на регулисање постојећих имовинских односа).

За разлику од претходних, у трећем примјеру обликом презентиса исказује се садржај који треба да предуприједи одређено стање. Овим нормативним исказом ограничава се вриједност претходно изречене норме датог акта – односно, садржај ове норме прецизира садржај норме која јој претходи у конкретном документу. Свакако, ауторитет нормодавца наглашава императивну интензију датог исказа.

1.1.3.2. Забиљежили смо и одређене презентске конструкције у одричној форми које преносе императивне садржаје.

1.1.3.2.1. Императивни садржај ”забрањујућих” исказа наше грађе преноси се и *одричним обликом ѡрезениа модалног*

*глагола смјетии*²² и његовом синтаксичком дојуном у облику инфинитива:

Објавите народу, да ко има посла може слободно одити у Турске градове и то с' оружјем *несмије улазити*. 436; Ниједна нижа власт у расправљање више поменутих питања *не смије се упуштајти*. 455; Зликовци имају свагда стојати на Грможур а нипошто *несмију* на крај *излазити* ма за који узрок било. 463; А такав ако би желио са зликовцем састати се чувар га *не смије упуштајти* ... 463.

Извјесно је да у овим исказима одрични облик глагола *смјетии* интердицира радње означене обликом инфинитива; односно, његова семантичка интерпретација у датим примјерима гласи: "није допуштено"²³.

Свакако, императивност остварена истакнутом конструкцијом у наведеним примјерима има већу категоричност од оне која се преноси одричним императивним перифрастичним формама – *да/нека+одрични ѡрезениј*. У прилог овоме наводимо трансформисану форму једног од датих примјера:

Ниједна нижа власт у расправљање више поменутих питања *да се не упушта* (*нека се не упушта*).

Поводом тврдњи неких лингвиста да замјена инфинитива који је у функцији допуне појединих глагола зависном реченицом *да+ѡрезениј* (односно обратно) изазива промјену у значењу, наглашавамо да се семантички садржај наших наведених исказа не би измјенио ни употребом конструкције *да+ѡрезениј* у функцији допуне глагола *смјетии*²⁴.

²² Глагол *смјетии* је један од глагола који немају облик императива у српском језику, а та чињеница објашњава се његовом семантиком која није погодна за употребу у овом облику. В. С. Танасић, *О императиву у савременом српскохрватском језику*, 21.

²³ Аналогно дјвема извјесним семантичким интерпретацијама глагола *смјетии*: "некоме је допуштено" и "неко се усуђује" (в. М. Ивић, *Problematika srpsko-hrvatskog infinitiva*, 125) и одрични облик истог глагола семантички се двојачко интерпретира: "некоме није допуштено" и "неко се не усуђује".

²⁴ И М. Ивић констатује да нема довољно потврда у регистрованим примјерима да одређено значење глагола *смјетии* "бива сигнализовано управо граматичким карактером зависне допуне". В. М. Ивић, *наведено дјело*, 125.

1.1.3.2.2. И конструиција састављена од одричног облика *презентиа глагола моћи*²⁵ и облика *инфинитива* преноси императивност нормативних (негативно-императивних) исказа наше грађе:

... него вода да иде куден (је) одила прије док Црква *не може забраниши*. 34; А гора остаје на више поменуте границе и *не може* један другоме ни најмању ствар *обратиши*. 74.

Императивни садржај ових исказа може се оквалификовати као "обавеза на нечињење" којом се нормира извјесно стање, тако да се један субјекат мора суздржати од одређених радњи према другом субјекту²⁶.

Сама семантика глагола *моћи* доприноси утиску мање категоричности императивних садржаја наведених исказа, у односу на примјере из претходног става (са глаголом *смјешши*). Међутим, како норме ове врсте подразумијевају једнаку категоричност, може се претпоставити да при употреби једне или друге истакнуте конструкције нормодавац и није био вођен њиховом семантичком изнијансираношћу.

1.1.4. Прескриптивни искази обликовани негативно-императивно ("забрањујући")

Свега два примјера из наше грађе преносе прескриптиван негативно-императиван став говорног лица:

Не треба их именоватиши, ако видите морете му и то писмо дати. 208;

А тако исто сниким у преговор *долазитиши не смијеш* без што ти се од стране власти неби наредило. 311.

Императивност садржаја који преноси конструкција *не треба+инфинитив* у првом примјеру одређена је искључиво ауторитетом субјекта који преноси прескриптиван став (Се-

²⁵ Т. Батистић каже да се исказима са негираним обликом глагола *моћи* у императивном значењу укида *дозвола*, а ствара *забрана* (наведено дјело, 107). Међутим, чињеница је да се императивност овог глагола не своди само на то значење. Наиме, изрицање забране не имплицира увијек постојање претходне дозволе.

²⁶ В. Н. Visković, наведено дјело, 80.

нат). Занемаривањем тог фактора дати садржај изједначио би се са обичном констатацијом²⁷.

1.1.5. Нормативни искази обликовани пермисивно²⁸ (”овлашћујући”²⁹)

1.1.5.1. С обзиром на уобичајено теоријско тумачење правног овлашћења, разумљиво је што су међу нашим забиљеженим нормативним исказима ове врсте најбројнији они у којим је носилац основног пермисивног значења *конструкција састављена од облика презентиа глагола моћи* (као глагола допуштања – дозволе³⁰) *и облика инфинитива*:

... а кад дође на макамењат онда је Миљанићи могу од свакога *забраниши*. 208; На примјер ако су 2 је, 5 или 10 кућа купили само један дио, онда тизи куповци могу *иасиши* и

²⁷ *Констатација* као врста исказа припада групи индикативних ставова. Значењски су јој блиски *изјава* и *образложење* – такође као врсте индикативних ставова. Индикативни став је порука која на ставове и понашање прималаца поруке најчешће утиче као информација која је опис и објашњење. Јасно је да овој врсти језичких ставова није својствена императивност, тако да и остају изван наше анализе. Ипак, у прилог датом тумачењу индикативних ставова наводимо неколика примјера ове врсте, регистрована у нашој грађи:

А ко служи тај *не може господар биши* него на заповијед *слушайши*. 228; ... и ви рекли до доласка Попа Филипа *нема глобе* ... 369-370; *Морају се* ближе тавну *смјесийши*. 413.

Битно је нагласити да наведени искази (први као констатација која је дио извјештаја, други као опис који је дио образложења, трећи као констатација која је дио обавјештења) јесу ставови лица која су друштвено подређена адресатима тих исказа.

²⁸ Н. Висковић у својој књизи *Језик љрава* преноси тврдњу Х. Канторовича да ”свако правно правило, не искључујући ни пермисивно, може бити изречено у облику заповијести”. В. *наведено дјело*, 81.

²⁹ Објашњавајући нормативне квалификације и њихове модалитете Н. Висковић каже да *љравна обавеза* ограничава слободу и извуђује понашање људи, док *љравно овлашћење* проширује слободу и заштиђује. Односно, *љравна обавеза* је негативна правна квалификација која намећући одређена понашања значи губитак у животним могућностима, док је *љравно овлашћење* позитивна квалификација која даје одређене моћи и значи добитак у животним могућностима. В. *истио*, 79.

³⁰ Поред овог значења глагол *моћи* има и друга значења: значење способности или могућности, као и значење вјероватноће, сигурности, извјесности у односу на ово о чему је ријеч у глаголској допуни. В. Т. *Batistić, наведено дјело*, 108.

шорити на они дио те је само по једна кућа. 245; У случају ако би се у вашој Капетанији какав изванредан случај догодио те се бисте бојали рђавих посљедица, за такве догађаје *може* писмено *јавити* на Цетиње. 384; Исто тако и Турци *могу* на наше пазаре *долазити* ... 436;

Фрешку рибу, само *могу* ловци *продавати* бременима и то на Ријеку ... 81; Само кад би ко донио цванцику или вишу суму новца на овој куповици и не понесе виша или зоби колико вриједи новац, онда Јован *може* новац по ... *примити*. 194³¹; Али варошани *могу* за себе гдје хоће и колико им треба *куити*. 194.

Сви наведени примјери јесу искази којима се даје *овлашћење на чињење*. Њима се, у ствари, даје "моћ" неком субјекту да обавља одређену радњу.

У првој групи примјера субјекат који нормом даје овлашћење друштвено је надређен у односу на субјекат који се овлашћује.

У другој групи примјера друштвена дистанцираност субјеката је потиснута у други план јер је ријеч о споразумним/уговорним/погодбеним исказима, којима се нормирају одређена овлашћења субјеката споразумне комуникације.

1.1.5.2. *Овлашћење на чињење* представља и нормативни исказ:

Пошто је началник одговоран у сваком погледу за повјерено му началство *има право најстрожије контроле* ... 455,

– у коме је носилац пермисивног значења *презент глагола имати доуњен именовано-примјерском синтагмом*, којом је, заправо, именована радња чије се чињење дозвољава.

1.1.5.3. У једном забиљеженом примјеру пермисивно значење преноси *модални примјерски израз доуњен инфинитивом*:

Како Црногорац тако и Зећанин који би дошао на бродове гдје се лови ... или на Ријеку Црнојевића *слободан је куити* и сваку *продавати* фрешке рибе колико му год за своју кућу потребује. 82.

³¹ Примјер аутентично пренијет из *Зборника*.

1.1.5.4. Регистровали смо и нормативне пермисивне исказе у негативној форми:

Кад неби капетан га измјерио на 24 уре контрације *не осџају одговорни* ... 222; На Блато Г. Греговић *није обавезан куйоваи* га ... 407.

Овим исказима се даје *овлашћење на нечињење*. У првом примјеру пермисивни садржај главног дијела сложене реченице ослобађа датог стања одређени субјекат, а то ослобађање условљено је садржајем зависног дијела те сложене реченице. Други дати исказ је споразумна норма којом се одређеном субјекту даје "моћ" на необављање означене радње.

1.1.6. Прескриптивни искази обликовани пермисивно ("овлашћујући")

Прескриптивне ставове обликоване пермисивно потврђују искази:

... а стари дирек *осџаје* за вас. 216; А до сада што су пољаци узели *њихово је*. 321;

Не треба их именовати, ако видите *морџе* му и то писмо *даиш* што пишу Новљани Кривошијанима и то ако видите. 208; И Фемићи *могу* слободно оне четири пушке господаре те су дате четворици из Фемића *даиш* Турцима. 352.

У прва два примјера носилац пермисивног значења је *облик љрезенџа самосџално уџоџребљен*. Њима се даје *овлашћење на џосједовање*. Ови искази приближавају се констатацији, али ауторитет говорног лица (Сенат) интендира *њихову прескриптивност* (Значењска интерпретација ових прескриптивних ставова гласи: ... а стари дирек *нека осџане вама/да осџане вама*; А до сада што су пољаци узели *нека буде њихово/да буде њихово*).

У другој групи примјера овог става пермисивни садржај исказан је *обликом љрезенџа глагола моћи и обликом инфинитива*. Прескриптивност првог од њих умањена је корелативитетом садржаја главне и зависне реченице – наиме, пермисивни садржај главне реченице условљен је садржајем зависне реченице.

1.2. Како смо тумачећи употребу презента, тј. презентских конструкција с императивним значењем, унутар забиљежене грађе најприје извршили диференцијацију на нормативне и прескриптивне исказе, а затим на исказе обликоване позитивно-императивно, исказе обликоване негативно-императивно и исказе обликоване пермисивно, можемо констатовати:

– међу позитивно-императивним исказима бројнији су нормативни;

– анализа негативно-императивних исказа је показала да су ови искази, у односу на позитивно-императивне исказе, мање фреквентни у коришћеном језичком материјалу; унутар њих самих фреквентнији су нормативни, односно прескриптивни искази су сасвим ријетки;

– и међу пермисивно обликованим исказима извјесна је већа заступљеност нормативних исказа у односу на прескриптивне.

Поводом анализираних нормативних исказа истичемо – с обзиром на регулативну функцију одређених норми подразумејева се и њихова апсолутна категоричност, па самим тим реално је и очекивање да се при исказивању такве категоричности користе језичка средства једнаке вриједности; ипак, анализирана грађа показује различит инвентар језичких средстава која се користе с истим циљем (преношење императивности), а самим тим и варијације у оствареном исказном "учинку".

АЛЕКСАНДРА БАТАКОВИЋ

Никшић

Европски тренд у развоју језика

- А бијаше на цијелој земљи један језик и једнаке ријечи.*
2. *А кад оџидоше од истџока, нађоше равницу у земљи Сенарској, и населеше се ондје.*
 3. *Па рекоше међу собом: хајде да љравимо љлоче и да их у ваџри добро љечемо. И бјеху им оџеке мјесџо камена и смола земљана мјесџо креча.*
 4. *Послије рекоше: хајде да сазидамо ѓрад и кулу, којој ће врх биџи до неба, да сџечемо себи име, да се не бисмо расијали џо земљи.*
 5. *А Госџодин сиђе да види ѓрад и кулу, шџџо зидаху синови човјечји.*
 6. *И рече Госџодин: ѓле, народ један, и један језик у свијех, и џо џочеше радџиџи; и неће им смеџаџи нишџа да не ураде шџџо су наумили.*
 7. *Хајде да сиђемо, и да им џоменџемо језик, да не разумију један друђођа шџџо ѓворе.*
 8. *Тако их Госџодин расу оданде џо свој земљи, џе не сазидаше ѓрад.*
 9. *За џо се џрозва Бабел, јер ондје џоменџе Госџодин језик цијеле земље, и оданде их расу Госџодин џо свој земљи.¹*

Ако проучимо карту Европе и погледамо њено становништво и језике, у оквиру граница појединих држава, наилазимо на огромну мозаик – загонетку. Та загонетка има неколико нивоа, а као први ниво јављају се локалне лингвистичке форме, на којима се надограђују други нивои: регионалне

¹ Свето писмо, Прва књига Мојсијева – која се зове постање, Глава 11: 1-9, стр. 8.

форме, националне форме, и на крају креолски језик (*lingua francas*) на наднационалном нивоу, а све то чини једну веома комплексну и промјенљиву мрежу језика. Ово је ситуација која се јавља у свим дјеловима свијета и која може бити потврђена на ма којем дијелу људске територије. Нема једнојезичних земаља и судбина човјечанства је таква да буде суочена не са једним већ са неколико језика.

Према *Стайнстичком извјештају о свјетским језицима* из 1985. године (Décsy 1986-8) постоји око 3.000 језика у свијету (овај број је двоструко већи у Гримес (1988), јер се узима у обзир број језика на које је преведена Библија како би била доступна свим заједницама на свијету). Од пет континената, Европа је у лингвистичком погледу најсиромашнија: Африка има преко 1.000 језика, Океанија преко 700, Азија мало мање од 700, Америка преко 500, и Европа 117 језика.

Европа обухвата 45 земаља, након уједињења Демократске и Савезне Републике Њемачке и након колапса Чехословачке, Совјетског Савеза и Југославије.² Петнаест земаља су већ чланице Европске заједнице, али ускоро ће доћи до проширења. На листи чекања се већ налазе Чешка, Мађарска, Пољска и Словенија и са њиховим приступањем Европској заједници очигледно је да ће доћи и до повећања броја језика који се користе унутар ЕЗ.

Европска заједница са средиштем у Бриселу већ је суочена са најсложенијим лингвистичким проблемом. Тренутно цјелокупни систем функционише на једанаест различитих језика: данском, холандском, енглеском, финском, француском, њемачком, грчком, италијанском, португалском, шпанском и шведском. Постоји један ниво на којем су сви ови

² Албанија, Андора, Аустрија, Бјелорусија, Белгија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Хрватска, Чешка, Данска, Естонија, Финска, Француска, Њемачка, Грчка, Мађарска, Исланд, Република Ирска, Италија, европски Казахстан, Летонија, Лихтенштајн, Литванија, Луксембург, Македонија, Малта, Молдавија, Монако, Холандија, Норвешка, Пољска, Португалија, Румунија, европска Русија, Сан Марино, Словачка, Словенија, Шпанија, Шведска, Швајцарска, европска Турска, Украјина, Уједињено Краљевство, Ватикан и Југославија.

језици једнаки, а то је њихова присутност у текстовима и званичним одредбама намијењеним земљама чланицама. Заинтересоване стране у свакој земљи чланици морају да разумију одредбе Заједнице. На овом нивоу нијесу могући компромиси. Ипак, на незваничном састанку званичника и посланика земаља чланица, јавља се потреба за креолским језиком. Због недостатка средстава за симултано превођење, систем неизбјежно тежи усвајању доминантног језика.

На званичним састанцима Савјета министара у Бриселу користи се свих 11 језика, иако дански и грчки представљају потешкоћу из разлога што нема довољно преводилаца чији матерњи језик је дански, а који говоре народни грчки (језик који је проглашен службеним након пада војне хунте). Због тога је често потребно да се превођење са грчког на дански врши уз посредовање трећег језика, нпр. еглеског или француског; енглески или француски преводилац раде преводе грчког језика на енглески или француски, а затим их дански преводилац преводи на дански. Када министри наставе своје дискусије, на незваничним састанцима, они са собом воде своје преводиоце и уобичајено се користе 3 језика – енглески, француски и њемачки.

У канцеларијама Европске заједнице, прије учлањења Велике Британије, само два језика су кориштена као *lingua franca* – француски и њемачки. Од уласка Велике Британије у Европску заједницу, користе се енглески и француски. И у писаној и у говорној форми француски језик је у предности – 60% докумената написано је на француском, 30% на енглеском и 10% на другим језицима.³

Готово 1/3 буџета Заједнице троши се на писане и усмене преводе. Толики број језика значи велики број језичких комбинација. Очигледно је да је дошло вријеме изналажењу неког рјешења како би се смањили трошкови превођења. По-

³ Незванични податак Преводилачког Центра. Насупрот томе, у Уједињеним нацијама 80% докумената је на енглеском, 12% на француском и 8% на другим језицима.

већањем броја земаља чланица Европске заједнице доћи ће до употребе још већег броја језика, а самим тим и до повећања постојећих трошкова. Разноврсност језика представља пријетњу уједињењу, а истовремено и предност европског идентитета, због непроцјењивог наслеђа. Европски идентитет чине групе различитих језика, култура и цивилизација.

Сада ћемо размотрити језике земаља које ће једног дана постати чланице Европске Заједнице. Иако су ове земље на појединим пољима сиромашније од садашњих чланица Европске заједнице, неизбјежно је да ће временом, уласком у Европску заједницу, постати равноправне са осталима.

Осврнимо се на језике попут албанског, летонског, литванског, ирско-гелског, провансалског, и многе друге.

Албански чини јединствену групу индоевропске породице и говори га око 6 милиона људи у Албанији, околним балканским земљама и у Италији. Историја језика је неразјашњена, па није могуће јасно приказати везу са осталим индоевропским групама језика. То је дјелимично због великог броја позајмљених ријечи које су се стопиле са албанским језиком, а дјелимично и због незнатног броја писаних остатака, који датирају из XV вијека, а који су религиозног карактера.

Главне језике балтичке групе, летонски и литвански, говори око 4 милиона људи из балтичких земаља. Оба језика имају књижевне облике и велики број дијалеката.

Распадом СФРЈ дошло је до расформирања вјештачке језичке креације тј. српскохрватског језика, који је био важан чинилац овог јединства. Иако су српски и хрватски, у стварности, блиско повезани дијалекти јужнословенских језика, сваки је раздвајањем добио одређене разлике. Разлика је још више наглашена чињеницом да Хрвати користе латинично, а Срби ћирилично писмо.

Погледајмо и ирско-гелски језик. До почетка прошлог вијека језик је био присутан само у појединим дјеловима југозападне Ирске. Након тога, националним препородом гелски постаје централна тачка националне и културне идентификације. Гелски, тј. ирски постаје саставни дио наставних плано-

ва и програма школа и универзитета. Знање ирског језика је постало предуслов при добијању посла.

Слична је ситуација и са провансалским језиком који се говори у јужној Француској, а говори га 1/4 француског становништва. Велики је број дјела написан на овом језику, укључујући ту и дјела трубадура. Језик се проширио и на сјеверне регије, што је довело до повезивања стандардног књижевног дијалекта са локалним дијалектима. У циљу очувања регионалног наслеђа и културе, француска Влада је 1993. године изгласала учење провансалског и других регионалних језика у школама.

У Шпанији постоје три регије у којима се не говори шпански – Галиција, на сјеверозападу, у којој се говори галицијски, провинција Баскија, на сјеверу, у којој се говори баскијски и Каталонија, дуж источне обале, гдје се говори каталонски (већ предложен Европској заједници на европском колеџу у Бружу 1978. – Coulmas 1991.)

Још увијек постоји нада да би Европа могла постати федерација малих нација а не једна велика држава. Свака од ових нација може да буде идентификована на основу свог језика који представља дио њене баштине. Европа коју би сачињавале мале нације по свој прилици очувала би све те језике. Тако би први задатак педагога био да промовишу, у школским системима, добро познавање матерњег језика а затим да обезбиједу учење других језика Заједнице, проширивањем избора страних језика који се уче у школама. Тако би се страни језици за велики број Европљана сматрали као оруђе које може да се употребљава са мање или више спретности, али које не би требало да изазива осјећања несигурности и понижености код оних који том вјештином слабије владају.

Ипак, могуће је предвидјети да сви они европски језици који се несумњиво могу сматрати "великим", из перспективе цијелог свијета, могу опстати, упркос свим предвиђањима. Иако језици попут хрватског и финског нијесу нарочито заступљени у научним публикацијама, увијек ће бити довољно говорника тих језика који ће жељети да читају дневне новине

на свом матерњем језику; довољно научника нестрпљивих да међусобно разговарају на хрватском или финском када није су затрпани стручном терминологијом; довољно пјесника за које језик представља изражајно средство и који ће га због тога преправљати и развијати. Све је то лијепо, али одређена нота скептицизма би требало да постоји; на хоризонту се јавља тзв. "црна рупа" политике језика. Што је мање људи који говоре одређени језик, скупље је објављивање на том језику. Било која књига написана на енглеском, уколико је исправно пласирана, има шансу да буде продата широм свијета. Пошто је објављивање књига на "малим" језицима јако скупо, издавачи у тим земљама неизбежно ће се запитати да ли би било паметније да се дјела објављују директно на једном од "интернационалних" језика или на једном од "великих" језика. Ниво познавања матерњег језика пашће тако још ниже, сурови круг ће се смањити још више и сиромашни језици ће у сваком погледу бити одвучени у црну рупу.

Сви језици могу у одређеном тренутку представљати баријеру у међународној комуникацији и до сада су предлагане различите методе како би се тај проблем смањило или у потпуности елиминисао. Једно од могућих рјешења лежи у усменом и писменом превођењу, које ће у будућности доживјети велику промјену, тако што ће преводилац бити замијењен компјутерским програмом. Друго би било стварање међународног језика или поједностављивање једног од постојећих језика за међународну употребу. Треће рјешење би било промовисање једног постојећег језика на ниво свјетског језика – нешто што се очигледно тренутно дешава са енглеским језиком. Четврто рјешење би било подстицање пораста мултилингвализма код појединаца и у друштву, и то природним путем, тј. директним контактом са језиком или путем промовисања специјалних образовних поступака у учењу језика.

Када су људи суочени са језичком баријером, обично нађу неког да за њих уради усмени или писмени превод. Ријеч превођење подразумијева пребацивање значења ријечи једног језика у одговарајућу ријеч другог језика, без обзира да ли се

ради о усменом превођењу, писменом превођењу или језику знакова. У одређеним професионалним контекстима прави се разлика између оних који раде усмене преводе или преводе језиком знакова (*interpreters* = интерпретатори) и оних који раде писмене преводе (*translators* = преводиоци).

Веома често се каже да нема сложенијег задатка од превођења у што је лако повјеровати када се узму у обзир све варијабле. Преводиоци не само да морају добро да познају језик на којем је текст написан већ морају познавати и поље обухваћено текстом, као и друштвене, културне или емоционалне конотације које треба да буду пренесене на циљни језик. Поред овога, морају познавати и колоквијални језик, савремене изразе, итд.

Интерпретација је данас опште позната због њене примјене у међународном политичком животу. Присуство интерпретатора уочава се на телевизијским снимцима са састанака министара – говорника различитих језика. Исто тако, на великим конференцијама употреба слушалица доказује нам присуство интерпретатора. Процедура, позната као консекутивно превођење, вјековима је стара. Код ове технике преводилац саслуша једну логичку цјелину говора и затим је преведе, док говорник ћути. Све чешће овај вид превођења бива замијењен симултаним превођењем.

Идеја о коришћењу уређаја за превођење присутна је од 30-тих година прошлог вијека, али се прави услов за његов развој јавио тек у годинама након II свјетског рата. Ипак, први резултати нијесу били охрабрујући. Показало се да је овај систем веома лимитиран. Преводи су били груби, пуни грешака и захтијевали су корекције од стране преводилаца, тако да се овај начин показао скупљим од превођења самог преводиоца. Рани уређаји за превођење су само тражили еквивалентне термине у језику на који су преводили.

Након великих интелектуалних и технолошких успјеха, 70-тих година, на подручју лингвистике и рачунара, идеја о употреби уређаја за превођење све је више присутна. Засигурно, машине неће у потпуности замијенити преводиоце у

скорој будућности. Њихово присуство, међутим, није занемарљиво јер се њиховом примјеном обрађује више материјала. Брз развој технологије омогућава кориштење организоване банке података, као и различиту опрему која помаже преводиоцима у њиховом раду.

У средишту свјетске језичке разноликости, велики број међународних језика је био предложен као средство за рјешавање проблема, изазваних језичком баријером. Понекад се постојећи језици користе да би испунили овај задатак. Енглески и француски, такозване језике широке комуникације, говори велики број људи, као матерњи и као други страни језик. Велики је број оних који сматрају да би свако требало да зна један од ова два језика. Веома често су улагани напори да се створи вјештачки језик који би се учио свуда у свијету.

Неколико стотина вјештачких језика је већ створено, а и даље се ради на стварању нових. Жеља за универзалним језиком постоји још од давнина, али је идеја почела да цвјета тек у XVII вијеку, када су свјетска открића изнијела на свјетлост многе нове језике. Након ових открића, латински је постао универзално средство комуникације. Било како, сви ови измишљени системи, иако једноставни и логични, постајали су све компликованији у процесу свог развоја.

У посљедњем кварталу XIX вијека дошло је до још једног налета ентузијазма због неколико предложених вјештачких језика, који су се утркивали за подршку јавности. Од краја XIX вијека огромна количина времена, енергије, новца и генијалности била је утошена на иновирање и ширење предложених вјештачких језика. С почетка XX вијека њихове присталице су у њима видјеле кључ за узајамно разумијевање у свијету, јасно размишљање и мирну коегзистенцију.

Један број вјештачких језика је уживао период популарности, а затим поново изашао из употребе. Вјештачки језик, есперанто, имао је релативно велик успјех због своје граматике, "лаког" изговора и вокабулара заснованог на латинском, античком грчком као и на романским и германским

језицима. Поред свега тога, за говорнике – припаднике других породица језика, есперанто, није био толико једноставан за учење.

Ипак, радикално рјешење би управо могао бити есперанто. Усвајање есперанта за заједнички други језик Европе знатно би смањило тренутне језичке пермутације, које доприносе огромним годишњим трошковима Европске заједнице за усмене и писмене преводе. Оно што је још значајније, не би само европска елита била у ситуацији да комуницира, као што је то тренутно ситуација, већ би то био начин да се успостави дијалог међу свим људима – говорницима различитих језика.

Јасно је да на путу усвајања есперанта као језика опште комуникације у Европи леже многобројне препреке. И без предрасуда политичара, ту се јављају и питања трошкова, нарочито по питању обуке предавача који би овај језик уводили у различите институције Европске заједнице и у школе.

Есперанто тек треба да достигне званични статус међународног језика. Предлог достављен Уједињеним нацијама 1966. године потписало је скоро милион људи из 74 земље, али он ипак није био усвојен.

Још један језик који је предложен за међународну употребу јесте LOGLAN (скраћеница за *logical language* = логичан језик), тј. лабораторијски креиран језик, који се сматрао, ослобођеним од културе и који омогућава људима да искажу своје мисли јасно и недвосмислено. Има мали гласовни систем и пар граматичких правила, а његов вокабулар је заснован на ријечима из осам најраспрострањенијих језика у свијету, укључујући ту и хинду, јапански, кинески, као и руски и друге индоевропске језике. Идеја у вези с овим језиком први пут је зачета 50-тих година прошлог вијека и његова рана верзија је била описана у часопису *Scientific American*, јуна 1960. године. Од тада, логлан је наставио да се развија и шири. Један од циљева његовог развоја био је да се граматика ослободи нејасности, и тај циљ је и постигнут у значајној мјери јер у овом језику се неће јавити нејасноће попут »ice cream« (сладолед)

против »*I scream*« (вриштим). Границе међу ријечима у логлану су увијек јасне.

Вокабулар логлана сада обухвата преко десет хиљада ријечи, и постоје алгоритми (процедуре корак по корак) за прављење нових, или комбиновањем постојећих ријечи у логлан-у или позајмљивањем ријечи из неутралних језика, датих у Међународном научном рјечнику. Овакав рјечник логлан-а је изабран како би што више био неутралан у културном погледу.

Језичка баријера је такође била нападнута предлозима о поједностављивању структура природних језика, тако што би се смањила комплексност граматике или величина вокабулара. Сви језици западне Европе су били модификовани на овај начин али најзначајнији приступ био је познат као Основни енглески. Чини га 850 ријечи које покривају свакодневне потребе. Овај систем је био јако подржан 40-тих година али и критикован. Данас је он углавном од историјског значаја.

Све и када би савршен међународни језик био измишљен и усвојен, то не би значило да ће се и смањити проблем у међународном комуницирању. Замишљени процеси који повезују језике са идејама које људи њима изражавају још увијек нијесу разумљиви. Чак и када би сви учили есперанто или логлан и користили их у свакодневном животу, сигурно је да би дошло до процеса измјена језика. Свијет би тако добио дијалекте есперанта или неког другог међународног језика, што би довело до још већих разлика. Тако би и француски и енглески, у различитим дјеловима свијета, постали потпуно различити.

Све ово што је до сада било речено указује на то да ће се тешко доћи до једног функционалног рјешења мултилингвалитета, јер су језици, једноставно речено, симболи суверенитета и ниједна нација неће развојем Европе пристати да га се одрекне. Не постоји ни готов модел који би водио Европу дуж ове мултилингвалне стазе. Централизован приступ, заснован на правно чуваном доминантном језику, сигурно није прави одговор.

Модел примјенљивог мултилингвализма значи да више језика може бити његовано: језици земаља и регија у нашем сусједству као и други језици који се тренутно уче у школама. Радно тржиште ће у будућности бити интернационално и примјена учења језика ће олакшати преласке граница и разумијевање међу регијама које ће без сумње постати неопходно. Истовремено би се школе могле ослободити појмова језика "већина" и "мањина"; ни један од језика не би требало да буде инфериоран или супериоран у односу на други.

Када се два говорника различитих језика нађу у ситуацији да разговарају користећи том приликом трећи језик, они се у већини ситуација чудно осјећају, сем ако нијесу изузетни лингвисти. Обје стране морају да мијењају концепте у једном страном систему који морају добро да познају и њихове мисли су често испрекидане потребом да исправно употријебе граматичке конструкције; а да и не помињемо проблеме са изговором. Савршеност их потом доводи до једног зида, комуникација се одвија на монотон начин а садржај постаје и превише поједностављен. Што више, слушаоци добијају лимитирану и нејасну верзију оригинала.

Као што смо могли видјети, модел *lingua francas* би широм свијета довео до прибјегавања једном интернационалном језику – енглеском. Овај ниво још увијек није достигнут, иако се и у најзабитијим мјестима свијета људи служе минималним знањем енглеског језика. Ипак, минимална комуникација је проблем цијелог свијета, а не рјешење.

Енглески модел би представљао двоструку предност за земље у којима је енглески службени језик: с једне стране, они ће се наћи у сретној ситуацији фудбалског клуба који све утакмице игра на домаћем терену, а с друге стране, они су једини од европских земаља у позицији да понуде широки спектар језичких програма, с обзиром на то да они не морају да инвестирају ни вријеме, ни новац у *lingua francas*.

Алтернативни сценарио, претходно приказан, био би модел помоћу којег би велики број Европљана био у могућности да говори свој матерњи језик, а ипак, да их разумију и сви

становници других земаља. На овај начин би људи макар могли да говоре и да буду саслушани, да пишу и читају »originaire« без сурогат комуникације у облику *lingua francas*. Тиме би се смањило и погрешно тумачење међу културама.

Предвиђени развој електронске комуникације ће омогућити да само додиром дугмета добијемо приступ изворима информација, забаву, као и успостављање личних контаката са колегама и пријатељима. То су само продужеци већ постојећих уређаја, чија је вриједност већ изведена из тренутних трендова. Али шта ће се десити када они постану дио свакодневнице? Већ знамо да су неки аспекти језика и културе веома отпорни на промјене, као и неке заједнице – нарочито оне у забитим дјеловима, или оне са интензивном мрежом локалне комуникације. Али, да ли ће у годинама технике постојати удаљени крајеви? Велики градови су одувијек били центри иноваторских утицаја. Какви ће се примјери комуникације развити, какви облици билингвализма, или мултилингвализма? На који начин ће се вршити преводи? Да ли је хегемонија једног универзалног, природног или вјештачког језика неопходна за интренационалну комуникацију?

Питања се нагомилавају. Можда би требало кренути од оних проблема који могу бити дефинисани а њихова рјешења идентификована и имплементирана. Ова питања су нарочито велики притисак за земље чланице Европске заједнице. Ипак, било би несмотрено претпоставити да су само чланице Европске заједнице те које би требало да се баве овим проблемом.

L I T E R A T U R A

- Coulmas, Florian (1991) *A Language Policy for the Europe*, Mouton de Gruyter
Crystal, David (1997) *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge University Press

- Hoffman, Charlotte (1996) *Language, Culture and Communication in Contemporary Europe*, Multilingual Matters LTD, Clevedon-Philadelphia-Adelaide
- Language learning in Europe: the challenge of diversity* (1989), Council of Europe, Strasbourg
- Laponce, J A (1987) *Language and their Territories*, University of Toronto, Toronto
- M.M. Parry, W.V. Davies and R.A.M. Temple (1994) *The Changing Voice of Europe*, University of Wales
- Moys, Alan (1998) *Where are we going with languages*, Nuffield Foundation
- Shelley, Monica (1993) *Aspects of European Cultural Diversity*, Routledge, London and New York
- Свешто писмо*, Књиге Старог завјета, (превод Ђ. Даничић), у Загребу, Издање Библијског друштва
- www.encyclopedia.com

IN MEMORIAM

НОВО ВУКОВИЋ
(1937–2002)

МИЛАДИН ВУКОВИЋ

Ријеч на сахрани*

С тугом смо на Филозофском факултету у Никшићу примили вијест да је преминуо академик Ново Вуковић, познати универзитетски професор који је аутентичном снагом личности зрачио и оплемењивао све оне с којима је долазио у додир. Дужност ми је да одам пошту преминулом професору Вуковићу и опростим се од њега у име његових колега, бројних генерација студената које је васпитавао и образовао, у име Филозофског факултета чијем је раду и развоју дао изузетан допринос.

Овај болни тренутак и велики губитак не само за Филозофски факултет и Универзитет Црне Горе него и за нашу укупну просвјету, науку и културу јесте повод да се с пијететом и особитом захвалношћу присјетимо једног значајног животног пута, дјела које нагони на размишљање и респект, да се подсјетимо на ову самосвојну и несвакидашњу личност и њено јединствено и професионално дјеловање.

Ново Вуковић је рођен 1937. године у Меруљи, у подножју Дурмитора, изнад Вражје површи, наспрам Вражјег језера, у митском амбијенту величанственог планинског пејзажа, узвишеног и живописног простора, прозирности и тајанствености атмосфере и бескрајног плаветнила неба. Он се васпитавао и формирао у породици у којој се гајио култ чојства, патриотизма, јунаштва и књиге, којим се као парадигмом живјело. Основну школу је завршио у родном мјесту, а нижу и вишу реалну гимназију у Пљевљима као један од најбољих ученика у генерацији. Дипломирао је југословенску и општу књижевност на Филолошком факултету у Београду. На истом Факултету магистрирао је тезом о књижевном дје-

* Жабљак, 27. фебруар 2002. године

лу С. М. Љубише и одбранио докторску дисертацију о фантастичном и чудесном у књижевности за дјецу и омладину и стекао научни степен доктора књижевних наука.

Свој професионални ангажман Ново Вуковић је почео као професор основне и средње школе у Никшићу. Затим, као педагог по вокацији и врсни књижевни зналац, он је постао професор више школе на Педагошкој академији. На темељу околности да је објавио низ запажених научних радова који имају значај за развој науке о књижевности, као и укупног свог рада и његове највише вриједности, свог наставничког, педагошког и јавног дјеловања, он је изабран за ванредног, па у првој половини осамдесетих година за редовног професора универзитета и у тим звањима предавао на II и III степену студија низ књижевних дисциплина. Уз то, као гостујући професор и предавач лектор држао је наставу на више страних универзитета, поред осталих у Кракову, Нансију, Паризу, Прагу, Њујорку. Професору Вуковићу биле су у педагошкој пракси стране опште формуле схоластичке норме, доцирања. Он је наставу изводио уз пуну одговорност, улажући све своје знање и ангажујући своју најдубљу савјест. Зато је код студената изазивао поштовање, повјерење, љубав и приврженост, што га је чинило особеним међу колегама.

Права основа те наставне активности, њене компетентности, креативности и квалитета, била је научна дјелатност професора Вуковића, њена модерна методолошка усмјереност, његово широко и прецизно познавање књижевног текста и поуздани увиди у научну литературу.

Резултат те дјелатности је импозантан научни опус, који чине 8 књига и преко 200 радова, огледа, расправа, чланака и прилога из широког спектра књижевних дисциплина, од историје и теорије књижевности, преко књижевне критике, до методологије проучавања књижевности. Њима је професор Вуковић посветио своје изванредне стваралачке способности, својеврсну интелектуалну радозналост и снажну истраживачку страст. При том, настојећи да се равномјерно бави књижевноисторијском и теоријском проблематиком, он се

залагао за синтезу традиционалних и модерних аналитичких процедура у циљу остваривања интегралног метода у приступу књижевном дјелу.

Вриједност и резултате тих научних опредјељења и сазнања верификовала је научна критика, стручна и научна јавност. Ти радови, нарочито они који се тичу тумачења књижевног дјела С. М. Љубише, књижевности за дјецу и омладину, интерпретације књижевних остварења низа наших савремених писаца, пропитивања путева стилистичке идеје, оцијењени су као релевантни, незаобилазни и инспиративни, како по дубини свога аналитичког захвата, тако и по оригиналности приступа књижевном феномену. Као такви, они свог аутора издижу на веома истакнуто мјесто међу нашим књижевним стручњацима и ауторитетима и трајно штите његово име од зборава.

Захваљујући репутацији угледног научника и познатог универзитетског професора, Ново Вуковић је почетком деведесетих година изабран за члана Црногорске академије наука и умјетности, секретара Одјелења умјетности и директора Његошевог института. Незаобилазан је и врло значајан његов ангажман у раду Филозофског факултета у Никшићу и Универзитета Црне Горе, гдје је био на функцијама предсједника Савјета, руководиоца Одсјека, главног и одговорног уредника часописа за књижевност и језик "Ријеч", члана Извршног одбора и Научно-наставног вијећа Универзитета. Раду, развоју и угледу Факултета дао је изузетан допринос, уграђујући у њега најкреативније способности свог бића.

Ново Вуковић је активно и запажено партиципирао и у сфери културног и јавног живота Црне Горе и Југославије као предсједник Управе Црногорског удружења за славистику, члан Југословенског и Међународног славистичког комитета, члан Управе Друштва књижевника Црне Горе, уредник и приређивач низа књижевних едиција, стручних издања и публикација, члан и предсједник многих, поред осталих, жирија за Његошеву награду, Награду АВНОЈ-а, Тринаестојулску награду, награде Стјепан Митров Љубиша и Мирослављево јеванђеље.

За дугогодишњи, веома успешни и плодносни рад, за постигнуте резултате од изузетне вриједности у науци и васпитно-образовном дјеловању, професор Вуковић је добио низ значајних и вриједних друштвених признања: Награду "Октоих", Септембарску награду ослобођења Никшића, награде "Марко Миљанов", "Вук Филиповић", Повељу Универзитета Црне Горе, Плакету Змајевих дечијих игара.

Професор Ново Вуковић је био личност пуног моралног интегритета, достојан свог позвања аутономног интелектуалца, аутентично, стамено и спокојно привржен високим етичким нормама, онако како је то само он знао и умιο. Такав је био и у вријеме опаке болести, која је трагично погодила и уништила сукус његове виталности. Није нашао спаса и спокоја, ни у медицинском знању, ни у људској мудрости. Личном храброшћу и самопрегорном бригом и великим пожртвовањем супруге Радмиле стоички се одупирао ударима зле коби.

Сви ми с којима је дијелио своје духовно и умно богатство гајимо осјећање истинског пијетета према његовој непосредности, људској топлини, спремности да подстакне и на адекватан начин помогне, према његовој отмености, осјећању мјере, суптилном смислу за хумор и личном шарму, којима је освајао своју околину. Меланхолични и резигнирани, данас слутимо да Филозофски факултет више неће бити оно што је био с угледним и заслужним професором Новом Вуковићем. Његов лични печат на многим пословима дуго неће изблиједити. То убједљиво потврђује његова скорашња, надахнута, мудра и до реторске перфекције доведена бесједа изговорена у поводу обиљежавања 150-годишњице смрти Петра II Петровића Његоша.

Ожалошћена породицо Вуковић, ваш губитак је велики и ненадокнадив. Неумитно сте изгубили узорног супруга, примјерног оца, пожртвованог брата, брижног стрица, поузданог рођака и братственика, па су бескрајни ваша туга и ваш бол. Смрт је однијела крхко тијело. Нека вам Новова личност, његово јединствено људско и професионално дје-

ловање, које су створили његов етос, његово душевно, морално и духовно биће, буду утјеха у вашој неизмјерној жалости. Не умире и не заборавља се онај који живи у љубави, сјећању, у примјеру, у својим дјелима и идејама.

Данас се Новова племенита душа у хладној блиједоликој свјетлости смрти придружује сјенима мајке Гроздане, оца Божја, сестре Данице, браће Драга и Милутина и синовице Вере.

Професора Нова Вуковића сјећаће се с дубоким поштовањем и великом захвалношћу наставници, сарадници и ненаставно особље Филозофског факултета у Никшићу и бројне генерације студената и просвјетних радника које је васпитавао и образовао.

Нека је вјечна слава и хвала професору Нову Вуковићу!

Живко Бурковић

Ријеч на комеморативној сједници Научно-наставног вијећа Филозофског факултета*

Ожалошћена породицо Вуковић, уважени учесници
комеморативног скупа, колегинице и колеге,

Суочени смо са болном и неопозивом истином да је из наших редова заувјек отишао академик и професор Ново Вуковић, угледни члан нашег колектива, освједочени интелектуалац и стваралац, човјек изузетних вриједности и широке популарности.

Још прије неколико година Нова је напала подмукла и опака болест, али је он снагом воље, а уз помоћ своје неуморне супруге Раде, пријатеља, познаника и љекара, успио да је победи и одагна и да се врати својим редовним обавезама и пословима са истим ентузијазмом као што је и раније чинио: држао је наставу на другом и трећем степену студија, обављао испите, учествовао у раду стручних органа и тијела, уређивао часопис "Ријеч", а као редовни члан ЦАНУ радио је на многим пословима и пројектима те институције, будући да је био секретар Одјељења умјетности, руководилац Његошевог института и уредник "Гласника" и других издања Академије. У међувремену је приредио за штампу и објавио три књиге, учествовао на научним и промотивним скуповима, оглашавао се есејима и приказима, налазио времена да се посвети својој породици и да нађе одушка у друштву са својим пријатељима.

И када смо се увјерили у Новово трајно оздрављење, болест је опет узела маха, и упркос свим настојањима, прекра-

* Филозофски факултет, Никшић, 5. март 2002.

тила му живот 25. фебруара 2002. Напунила су се срца болом и тугом не само његових најближих него и свих његових искрених пријатеља и сарадника. Тугу је пратио и неизбјежни осјећај празнине и великог губитка.

Последњи пут Ново се вратио свом завичају да ту трајно почива. Сахрањен је како и доликује, уз мноштво народа и уз присуство највиших достојанственика цркве, науке, универзитета. Било је и масовно присуство чланова нашег радног колектива на челу са деканом Мишом Вуковићем, који је одржао садржајан импресиван и обухватан опроштајни говор.

Ових дана одржавају се комеморативни скупови по институцијама и удружењима у којима је Ново радио или са којима је сарађивао. На овим скуповима фактички се поставља једно једино питање: **КО ЈЕ ЗАПРАВО НОВО ВУКОВИЋ?!** Поуздан и адекватан одговор немогуће је сада дати, а неизвјесно је да ли ће то бити могуће и убудуће, јер се ради о личности која нам је толико блиска и непосредна, а његов рад и дјело извјесни и евидентни, али у исто вријеме и о личности и дјелу такве фасцинантне, неухватљиве и самосвојне особености да је скоро немогуће помирити те диспарантности и ваљано и посигурно их рационално прочитати.

Зато је тешко из мноштва података и чињеница његове животне, радне и стваралачке биографије направити селекцију и одабрати оне који ће на најбољи начин дати одговор на постављено питање. Енигма почиње од Нововог рођења па до завршетка студија књижевности у Београду.

Рођен у честитој породици Божа и Гроздане Вуковић, упућен у живот ка традиционалним вриједностима човјекољубља и правдољубља, он ће кроз период школовања од родног мјеста, преко Пљеваља до Београда не само показати натпросјечне резултате у учењу него ће се убрзано оформити као зрела и изузетна личност. И када се појавио овдје у Никшићу и започео каријеру професора, већ је имао искуство без искуства, умјешност без стицане умјешности. Показане вриједности и способности, које је добио, како би рекао Андрић, и даром и маром, није релативизовао и зауста-

вио, већ их је такорећи из дана у дан надограђивао и развијао и по ширини и по дубини. Јер, како је стасавала и развијала се ова наша институција од Учитељске школе, преко Педагошке академије, Наставничког факултета, и најзад, до Филозофског факултета, упоредо с њом растао је и развијао се као стручњак и научник и Ново Вуковић.

Он је у овај Факултет уградио не само најбоље године живота и рада него је на особен начин доприносио његовом угледу и афирмацији широм наше земље, а онда и у иностранству, јер се његова одмјерена и мудра ријеч пажљиво слушала и памтила једнако у Кракову, Прагу, на Харварду, у Нансију, на Сорбони, као и у Београду, Подгорици и Никшићу. Код Нова као предавача и педагога, у наступима, ма каквог повода и карактера били, исијавала је нека господствена достојанственост и одважност, заправо једна самосвојна култура вишега реда, која је привлачила и одушевљавала, а која се није могла имитирати и посвојити. Тим својим особинама и особеностима, он је, поред несебичног практичног ангажмана, највише подизао углед Факултета, који је био без традиције и реномеа какве имају факултети развијених средина и земаља. Извјесно је да ће те Новове особине највише памтити генерације и генерације ђака и студената којима је предавао.

Као заузврат ономе што је он пружио своме Факултету, Факултет је код Нова покренуо и усмјерио његове велике стваралачке потенцијале и могућности. Још док је радио на Педагошкој академији, магистрирао је и докторирао и тако отворио себи несметан пут ка стицању универзитетских звања до редовног професора. Ново се, међутим, није задовољио само ускостручним напредовањем и доказивањем.

Наиме, када је далеке 1967. године магистрирао на књижевном дјелу Стефана Митрова Љубише, он је себи отворио широко поље истраживања дјела писца, о коме је касније објавио двије књиге, више есеја, приредио у ЦАНУ критичко издање "Причања Вука Дојчевића". Овим својим проучавањима поставио је књижевно-критичку магистралу о овоме

писпу, коју више нико не може мимоићи и заобићи. На научном скупу о Љубиши, који је, каква коинциденција, почео онога дана када је Ново сахрањен, већина нас учесника почели смо своја саопштења о Нову, па тек онда о Љубиши. Разговор о ова два ствараоца неминовно ће се повезивати и убудуће.

Предмети које је ново предавао на овом факултету – ”Дјечја књижевност” и ”Стилистика” – такође су били плодотворни подстицај за његов истраживачки рад. Докторирао је на тему фантастике у дјечјој књижевности и објавио двије књиге из ове области, од којих је друга – ”Увод у књижевност за дјецу и омладину” и универзитетски уџбеник, први ове врсте у нашој земљи. Проучавајући ову књижевност, он је обавио пионирски посао, повезујући нашу научну мисао са модерним европским, прије свега француским, промишљањима и приступима овој књижевности. А што се тиче стилистике, он је успио да у књизи ”Путеви стилистичке идеје” направи јединствену симбиозу школа и идеја о овој дисциплини од најстаријих времена до данас.

Ријетки су професори који за своје предмете обезбиједи овакве релевантне уџбенике и да ти уџбеници излазе из оквира ускофакултетских потреба и постају тражени од најширег читалачког аудиторијума исто као и од стручњака уских специјалности.

Поред назначеног и истакнутог, Ново Вуковић је био истраживач широких дисперзивних интересовања; тако се у двије књиге огледа представио као бриљантан есејист о најистакнутијим писцима модерне и постмодерне књижевности, као што су Пекић, Павић, Бећковић, никад не запостављајући ранији књижевни контекст, од народне поезије, преко романтичара и реалиста, а посебно не запостављајући црногорски књижевни контекст, од Љубише и Његоша до Риста Ратковића, Михаила Лалића, Чеда Вуковића, те до млађих писаца, попут Виде Огњеновић, Мира Вуксановића и других.

Његова истраживачка страст за феноменом умјетничког прелазила је границе умјетности ријечи и досезала, истина

спорадично, до ликовних умјетности и филма, те до древне и заводљиве игре – шаха.

У току читавог свог педагошког и истраживачког рада, Ново Вуковић није изневјерио струку и науку. У више наврата нуђени су му уносни положаји и звања у институцијама у којима је радио али и ван њих, а он је то редовно одбијао, не због тога што те функције није могао успјешно обављати, него смо увјерења да се држао оног древног наука – да се треба истрајно и до краја посветити служењу једног бога, у овом случају бога струке и науке. И он је у томе, као уосталом и у свему, био досљедан. То је прихватила и најшира културна, књижевна и просвјетна јавност, па су све његове награде, признања и ангажовања проистицали из постигнутих резултата у струци и науци. Поменућемо најважније награде: Награда ослобођења Никшића "18. септембар", "Октоих", Повеља Универзитета Црне Горе, награде "Марко Миљанов", "Вук Филиповић", Плакета Змајевих дечјих игара, те његов ангажман у жиријима за престижне награде, попут Његошеве, Љубишине, Мирослављевог јеванђеља и др. Заслужује да поменемо и његов дугогодишњи рад у славистичким друштвима Црне Горе и Југославије и у Међународном славистичком комитету. И Новов избор у ЦАНУ, прво за ванредног а потом и за редовног члана, извршен је на основу научних и стваралачких референци, те улоге и значаја његовог ангажмана и његовог дјела у књижевном и културном миљеу Црне Горе.

Па ипак, Ново није робовао ни струци ни науци, већ је тај одговорни и огромни рад на најбољи начин усклађивао са слободним временом, посвећеним својој породици и своме друштву, у коме је бриљирао као козер и ненадмашни интерпретатор оригиналне досјетке и свјежег вица. Људи су га вољели и радо слушали, а он је великодушно, без злоће и пакости причао о људским слабостима, не штедећи при том ни себе ни своје најближе и најоданије пријатеље и другове. Чак и они који су му опонирали, негдје дубоко у души, морали су га цијенити, па макар ни себи то не признавали.

Смрћу Нова Вуковића наш Факултет, посебно Катедра за књижевност, биће задуго у ненадокнадивом губитку. Али, будући да су наши млади кадрови прошли кроз благотворни утицај свога професора Нова, очекивати је да ће им то бити велика инспирација за тражење сопственог пута и у педагошком и у научном раду.

Ново Вуковић као реалан и објективан човјек, респектовао је пролазност живота и од њега узео оно што је највредније и најбоље и поклонио нама, његовим савременицима, и будућом генерацијама.

Слава Нову Вуковићу!

БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ

Живот и дјело академика Нова Вуковића

(Комеморативно слово на сједници
одржаној 6. марта 2002. године у ЦАНУ у Подгорици)

Ожалошћена породице Вуковић,
Поштоваоци живота и дјела академика Нова Вуковића,

1.

Неумољива смрт отргнула је из наших редова академика Нова Вуковића двадесетак дана након изласка из штампе његове књиге "Висови" коју је по обичају тихо и нечујно припремао.

Отишао је из црногорске и југословенске науке свима добро познат и у науци признат универзитетски професор и академик Ново Вуковић.

Умјесто да ми се пружи прилика да поводом изласка из штампе његове књиге узем ријеч и говорим о њој – пала ми је у дио нимало пријатна дужност да се данас опростим од академика Нова Вуковића у име ЦАНУ, његових колега и пријатеља.

Чиним то са дужним пијететом према омиљеној личности, али и са зебњом да ће моја ријеч бити недостатна да проникне у његов живот и дјело, да ће моја реченица бити празна и храпава пред реченицом овог изванредног стилисте и познаваоца југо-свјетске књижевности.

2.

Изгубили смо неочекивано једног заслужног стручњака иза којег у науци о књижевности у Црној Гори остаје осјетна празнина која се тешко може попунити.

Напустио је 25. фебруара своју породицу, своје другове, своју науку у Београду гдје је тешко болестан пошао на ли-

јечење. Отишао је са дубоком надом и увјерењем у оздрављење. Био је одлучан и спреман да се бори са опаком болешћу. На жалост, није успио. Смрт је однијела вриједног и угледног професора.

Вијест да их је Ново Вуковић прерано и заувјек напустио болно је потресла његове колеге и пријатеље.

За њим је остала богата библиографија од 10 књига и преко 200 научних и стручних радова, међу којима знатан број објављених у иностранству, а и неизбрисив траг организатора рада у науци о књижевности у Црној Гори гдје је провео цио свој чедрдесетогодишњи радни вијек и гдје је у ЦАНУ више година дјеловао у својству предсједника Одбора за књижевност, секретара Одјељења умјетности и управника Његошева института. Приредио је и неколико десетина књига наших и страних писаца.

3.

Животни пут академика Нова Вуковића почео је од дурмиторског села Меруља, гдје се родио 1937. године у познатој и угледној породици Божа Вуковића и води преко Пљеваља гдје је учио и завршио гимназију и Београда гдје је на Филолошком факултету дипломирао на Катедри за општу и југословенске књижевности, па затим гдје је магистрирао и докторирао до Никшића гдје је провео сав свој радни вијек као професор више школе, ванредни па потом редовни професор универзитета.

Цијенећи његову високу стручност освједочену објављеним радовима, као угледног професора књижевности и угледног културног радника ЦАНУ га је 1993. г. изабрала за свога ванредног члана, а 1996. г. за редовног члана.

Након четрдесетогодишњег рада на Филозофском факултету у Никшићу животни пут му се затвара на гробљу на Жабљаку надомак родне куће.

Ново Вуковић спада у ред оних горштакa који су се, нимало случајно, лако опредјељивали да им књижевност буде животни позив. Рођен и одрастао у крају са животном тради-

цијом епског стваралаштва и одњегованог односа према приповиједању, гдје ријеч није само средство комуникације него и специфичан начин одмјеравања међу људима, – носио је у себи велику љубав према реторици. Та љубав, између осталих, била је и мотив да се трајно почне занимати за стилистику.

Године 1975. Ново Вуковић је одбранио докторску дисертацију *Фантасијично у књижевним дјелима за дјецу у периоду између два свјетска рата на српскохрватском језичком подручју* на Филолошком факултету у Београду и све вријеме рада на Филозофском факултету предаје књижевност за дјецу и омладину. Као љубитељ лијепе ријечи, у жељи да је наметне и својим студентима, уз дјечју књижевност предавао је и Културу усменог и писменог изражавања. Написао је и универзитетски уџбеник *Увод у књижевност за дјецу и омладину* и сарађивао у вези са овом проблематиком у нашим и страним часописима. Позамашна је његова библиографија из ове области.

Убрзо се Ново Вуковић од књижевности за дјецу и омладину окреће и ка питањима специфичности умјетничке ријечи – ка питањима стилистике. Тој преорјентацији свакако је допринио не само пораст интересовања за проблеме умјетничке ријечи у нашој књижевности него и околност што је на Факултету почео држати и предавања из стилистике. И за ту дисциплину припремио је студентима универзитетски уџбеник *Пушчеви стилистичке идеје*.

Његова предавања увијек су била умјесно сабрана да су стимулисала интересовања и побуђивала поштовање и симпатије. Студенти су уживали у пејзажима његове речитости, паметне разборитости и прије свега пријатне ненаметљивости.

Његов смисао за рад и ред импоновао је и подстицао; његова добронамјерност је плијенила.

Ревностан и савјестан у наставним обавезама, Нова Вуковића су красиле двије међусобно повезане компоненте дјеловања на факултету и ван њега: – педагошки поступак и људски однос према студентима и – спремност да им увијек помогне приступачним предавањима са честим и занимљи-

вим дигресијама. Са тим у вези познат је био такт и људски однос Нова Вуковића према студентима; културан однос према људима с којима је сарађивао, а посебно према колегама на Одсјеку и у Академији. У цјелини – био је то човјек племенитих осјећања – красиле су га најљепше особине човјека нашега поднебља. Човјек узор, мјера у свему – од духовне мирноће, људске тачности и принципијелности, изразите елегантности у опхођењу и комуникацији; скромности и достојанствености, хуманости и племенитости до човјекољубља.

5.

Интензивно се бавио проучавањем и тумачењем стваралаштва наших најистакнутијих савремених писаца.

У средишту интересовања академика Нова Вуковића биле су наше три крупне књижевне фигуре – Љубиша, Пекић и Павић. Бројни су његови чланци и расправе о различитим проблемима књижевог дјела ове тројице знаменитих књижевника. О Љубиши је написао и књигу *Пријовиједање као ојсесија*, а о Пекићу и Павићу расправља у књигама: *Огљеди из књижевности, Студије и огљеди* и *Девеџа соба*.

И не само у вези са њима него и иначе – његове оцјене појединих наших писаца и књижевних појава биле су увијек зналачки и прецизно формулисане. Као критичар и књижевни историчар бавио се и текућом књижевном критиком и есејстиком. Као критичар и књижевни историчар, Ново Вуковић се у својим радовима одликовао суптилном оштрином и тачношћу суда, лијепом и широком књижевном културом и научничком акрибијом.

6.

Боравци Нова Вуковића на научно-стручним пословима у Француској, Пољској, Чехословачкој и САД омогућили су му да на универзитетима високог реномеа упозна смјерове савремених књижевно-критичких мисли, усвоји њихове моделе истраживања и да их стваралачки примијени у својим радовима. Владање свјетским језицима омогућило му је да прати стручну и научну литературу.

7.

Ново Вуковић је био неуморни организатор научног рада како у Црној Гори тако и шире. Уређивао је књижевне часописе и едиције из књижевности. Био је члан више стручних жирија: Његошеве награде, Југословенске награде за дјечју књижевност, Награде С. М. Љубиша, Награде Меша Селимовић, Мирослављево јеванђеље и др. жирија као Тринаестојулске награде, Награде Октоих...

За свој научни и педагошки рад и ангажованост добитник је више друштвених награда и признања: Награде Октоих, Награде ослобођења Никшића, Плакете Змајевих игара... Стекао је трајно име у славистичкој науци. И није сав умро.

8.

Болно је опраштати се од драгог и искреног пријатеља, тихог и у много чему недостижног узора. Болно је опраштати се од Нова Вуковића, научника стилисте, човјека од стила, кога је било дивно слушати и с њим разговарати. Зрачио је мирноћом, одмјереношћу, сталоженошћу и ведрином. Храбрио је смијехом и весељем.

Као колега, као наставник, као пријатељ, био је увијек оно што се само пожељети може: савјестан, одан, благородан.

Студенти су га вољели, колеге такође. Сви смо га вољели и поштовали. Он је узвраћао.

А, како и не би? – незлобив, срдчан, ведар, пун шале и забавних прича, остаће запамћен као сасвим несвакидашње питом, мелеман, изузетно благородан човјек.

Остајемо му двоструко захвални – за дјело и за примјер. Може ли се уопште пожељети бољи посмртни споменик од таквог памћења.

Нека је хвала и слава академику Нову Вуковићу!

СЛОБОДАН КАЛЕЗИЋ

**Ријеч на комеморативној сједници удружења
књижевника Црне Горе***

Веома поштоване даме и господо,
Уважени чланови Удружења књижевника Црне Горе,

Онако како су ”људске судбине... на небу уписате”, тако се у вјечност селе смртне људске душе из свих друштвених, па и из књижевничких редова. Убједљиво највећи број стваралачких имена за која се зна спада у категорију умрлих стваралаца која из дана у дан постаје све већа, све богатија. У низу многих, овом корпусу придружио се и члан нашег Удружења, књижевник, књижевни критичар и теоретичар, професор и академик Ново Вуковић.

У животним активностима као и у стваралачком раду свако је на своме мјесту једини и незамјенљив, али земаљска оставштина није свима иста нити подједнаког домета и трајања. Колико год да је оставио за собом немира, у срединама кроз које је пролазио и установама са којима је сарађивао, у пројектима гдје се стваралачки потврђивао и у струци у којој је без прекида 40 година преносио знања млађима, у срцима људи које је волио и у душама оних који су вољели њега, Ново Вуковић – са несамјерљивих висина свог новог бора вишта гледајући нас и свијет којем је до прије неки дан припадао – може бити задовољан и миран. Све чега се дотакао оплеменио је духом људскости, сваки посао у којем је учествовао унаприједио је барем за видљив и мјерљив квалитет. Његова дјела су разноврсна, од ангажованости у сфери друштвене хармонизације до стручног и научног понирања у

* УКЦГ, Подгорица, март 2002.

комплексне проблеме књижевне загонетке, од предавања стиску руке пријатеља до припадања интими породице.

Био је Ново Вуковић човјек смиреног лика и тихог рукописа. Сав предат занимању за трајне, фундаменталне вриједности, он је, чини се – лако, а у суштини – надмоћно, излазио на крај са животним изазовима који су га чекали или му се отворено нудили. Разумије се, ништа не бива само од себе, већ иза сваког постигнућа уграђен је рад или таленат, у његовом случају ово двоје нашло се руку – под руку, удружено. Може бити и јесте варка како су му се са лакоћом отварала сва врата, од основне школе у Новаковићима код Жабљака, преко осмогимназијског школовања у Пљевљима, до окончања студија књижевности у Београду, које је потом потврдио верификацијама од највишег ранга – магистратуром и докторатом.

За двогодишњег боравка и лекторског рада у Француској темељно је упознао неке од модела западне цивилизације, продубио своја теоријска знања из специјалности којима се бавио, овладао овим страним језиком до тако узорног нивоа, да је на њему другима држао предавања и други пред њим полагали испите. Поред Нансија, као изванредни или гостујући предавач наступао је у најпрестижнијим установама какве су краковска Јагелонска универза, Универзитет у Харварду и париска Сорбона. У мисијама добре воље и књижевничким делегацијама југословенског предзнака стизао је до Прага и Братиславе, Париза и Њујорка. Пред њим су други бранили докторске дисертације, подједнако у Никшићу, Београду и Паризу. Његова учешћа на научним скуповима највишег, југословенског или међународног ранга толико су бројна, да их није лако ни навести, а такве носивости да су остављала на научну јавност изванредне утиске, да су често могла да послуже као примјер и модел у овој врсти посла.

Посједовао је и развијао Ново Вуковић ону врсту људске памети и способности, осјећања мјере и истанчаности укуса, за које се с правом каже да ослонац имају у архетипским искуствима. Да би се до њих дошло – није довољно проћи кроз

школе и књиге. У животним опредјељењима блиско му је било строго разликовање вриједности које су од спољашњег сјаја и тренутног важења од оних других, којима човјек себи подиже – како је пјесник казао – нерукотворни споменик. Или, другачије речено, код њега није било дилеме којем се царству ваља привољети – земаљском или небеском. Напросто је невјероватно, задивљујуће, нарочито када знамо за просјечне параметре нашег, црногорског, динарског менталитета, како је остајао равнодушан према животним шансама и конкретним понудама које подједнако представљају израз признања и могућност каријере високог, чак највишег ранга, каријере у оном сасвим позитивном значењу те ријечи. На располагању су му, наиме, стајале фотеље и функције од декана до ректора, од министра до амбасадора. Али Ново Вуковић у дубини, у аутентичности своје интиме и свога бића није био од просјечних. У таквим случајевима поступао је увијек на исти начин: понуђачима би се захвалио, а понуђено не прихватао. Такве послове, који се у цјелости свог функционисања виде споља, препуштао би другима, а сам се опредјељивао за оне невидљиве, који се одвијају у неком тихом радном кутку, далеко од радозналих очију јавности. Када се књига појави и допре до књижарских излога, тада је то већ давно и у цјелости завршен посао.

Читавог свог радног вијека, равно 40 година, Ново Вуковић је био оно чиме се бавио, а суштински и професионално се бавио само једним – својом струком, књижевношћу. Као професор, он је књижевност предавао, књижевна знања преносио ђацима и студентима; као научник – књижевношћу се бавио на стваралачки начин, дајући нове и значајне доприносе у тумачењима и разумијевањима у суштини енигматичних структура у сфери умјетности ријечи.

Бавити се књижевном критиком и књижевном теоријом, за неупућене и недовољно упућене је ”тром”, неатрактиван посао. У овој сфери нема усијања као у пјесништву, нема афективног ефектног говора који плијени публику. Зато се ова врста дјелатности двоструко укрива. Али упркос таквој,

иманентној и феноменолошкој појавности, Ново Вуковић је остварио опус за који се већ сада, у тренутку док се опраштамо од његовог аутора, и у другом, а заправо истом тренутку док се тај аутор одваја од свога дјела, може оцијенити као творевина високе темпоралне носивости. Разумије се, тиме није речено да се може брзо и лако ући у сва простирања тога корпуса, из простог разлога што је преко 150 научних и стручних Вуковићевих радова расијано по разноврсној периодици, што значи да је немогуће обавити цјеловит увид у његово дјело за неко краће вријеме. Али главни сегменти тога корпуса од неких десетак томова ту су, пред нама, изложени новим ишчитавањима и продубљенијим просуђивањима научне јавности.

У читавом низу књижевних послова Ново Вуковић се бавио први или међу првима код нас, на најбољи начин, или барем боље него што су то други радили. Његова студија "Иза граница могућег" за примарни предмет има фантастично и чудесно у књижевности за дјецу на српскохрватском језику између два рата. Био је најбољи познавалац тако значајног, и све значајнијег Стефана Митрова Љубише, што је демонстрирао у књигама "Приповиједање као опсесија" и "Приповјетке С. М. Љубише". Критичко издање Љубишиних "Причања Вука Дојчевића" рађено је на тако узоран, скрупулозан начин, да у Црној Гори нема књиге која се по наведеном својству може упоредити са овом. У "Огледима из књижевности" бавио се претежно домаћим темама, показујући суптилан слух за неишчитане странице народне књижевности. Од неколико универзитетских уџбеника о књижевности за дјецу и омладину, који су се појавили на донедавно југословенском простору, нема тога који се може поредити са његовим, који је за мање од десет година доживио два издања. За студију "Путеви стилистичке идеје" на промоцији у ЦАНУ речено је од стране изузетно квалификованих промотера да ће ова књига дуго бити осуђена на једну врсту ускраћености, на редуцирану рецепцију, јер ће код нас мало ко моћи да је мјеродавно, са одговарајућим разумијевањем чита. За најновију књигу огле-

да "Девета соба" довољно је навести имена којима се Вуковић бавио: из старијих слојева – Хајдук Стојан и С. М. Љубиша, затим слиједе Јован Дучић, Ристо Ратковић и Десанка Максимовић, па наша жива класика – Михаило Јалић, Душан Костић и Чедо Вуковић, а у наредном кругу Стеван Раичковић, Борислав Пекић и Милорад Павић; најзад сами врхови савремене и модерне умјетности ријечи српског језика – Матија Бећковић, Вида Огњеновић, Милисав Савић, Миро Вуксановић. Овом корпусу на посебан начин придружује се петнаестак приређених издања, међу којима знатан број спада у домен страних књижевности.

Да је не само у погледу квалитета већ и у смислу интегралног стваралачког волумена, Ново Вуковић управо допирао до свог стваралачког зенита, са пратећим повећањем како обима тако и темпа рада – није претјерана оцјена која би произилазила из пригоде тренутка. У ову сврху довољно је осматрити наоко хладни библиографски детаљ: током последње четири године појавиле су се три његове најсложеније књиге.

Укупно опредјељење Нова Вуковића, схваћено као животни став, остварени домети, те њихово уже (струковно) и шире (друштвено) значење нијесу остали без одговарајућих вредновања и признања. Руководио је радом свих најзначајнијих књижевних жирија код нас и награђиван је низом значајних признања. Највише је урадио као редовни професор Универзитета Црне Горе и као редовни члан Црногорске академије наука и умјетности. Ови наслови и овај статус били су њему самом и његовом интимном поимању ствари највећа награда.

Нека је слава Нову Вуковићу!

ПРИКАЗИ

Мјера ријечи
(или о књизи "Путеви стилистичке идеје" Нова Вуковића)

"Расположење моралног чувствва преноси се језику ње душа зрачи из стила"

В. фон Хумболт

(Ново Вуковић, Пућеви стилистичке идеје, Универзитет Црне Горе – Јасен, Подгорица – Никшић 2000)

У свијет књижевности, који је за њега "свијет саткан ријечима", Ново Вуковић је улазио као у мистериозну "девету собу", с радозналошћу и запитаношћу, покушавајући да "докучи" или пак "ухвати" умјетнички флуид текста, будући при том и до краја свјестан да је у њему, управо као у фикционој "деветој соби", укривена "тајна" са којом се требало суочити и коју је требало одгонетати. Као критичар и интерпретатор књижевног дјела, тражећи, и налазећи, пут до скривене суштине његове, обогаћивао је Вуковић, како сам каже, свој властити свијет једним другим паралелним, свијетом "у којем станује љепота". Па, живећи дијелом и у том "свијету љепоте некако је природно што је естетици тежио свуда и у свему.

У књизи разговора са Милошем Јевтићем Ново Вуковић на једном мјесту каже: "Напросто, трудио сам се да мој исказ буде

стручно утемељен, логичан и по могућству лијеп. Да, и лијеп!... Наравно, при том не мислим само на фразеолошку елеганцију и генералну језичку беспрекорност, него на једну дубљу димензију естетског, ону која успијева да естетизује предмет, да га представи вриједним и занимљивим. Речени стил – наставља Вуковић – покушао сам да формирам не само у домену наставе, него и у свом критичком дискурсу".

И заиста, читајући текстове Нова Вуковића не можемо се отети утиску да је овај врстан посленик писане, а и говорене, ријечи стварао према оној народној да "ријечи треба мјерити, а не бројати" те и да је при том у потпуности и до краја био свјестан Лабријерове опаске да "међу свим ријечима којима можемо исказати своју мисао има само једна која је у свему добра". А као пасионирани истраживач и тумач књижевности,

Вуковић је морао знати и да, како је истицао Бифон, "само она дјела која су лијепо написана налазе пут до следећих генерација".

Можда је због свега тога проф. Вуковић и те како водио рачуна о естетичким дејствима језика, и о естетском уопште, дакле о ономе "што се допада без интереса" (према Канту). Са сазнањем "да су све могућности садржане у језику", те да "ријечи или могу све или не могу ништа" (Ч. Вуковић), стварао је показујући одговоран однос према свакој написаној или изговореној лексеми, својим избрушеним филтером циједио сваки израз и са много финог слуха за "звук и бруј језика", како би рекла Исидора Секулић, провјеравао га и послушкивао, мјерио и вагао.

Отуда, сву његову разноврсну књижевно-научну продукцију и обједињује, поред заједничких константи, као што су: поузданост аналитичких захвата, научна акрибија и утемељеност аргументације – и неоспорно лијеп израз. А "добро писати – према Бифону – значи добро мислити, добро осјећати и добро се изражавати; потребно је истовремено имати духа, осјећања и укуса. Стил подразумијева, дакле, јединство и испуњење свих интелектуалних способно-

сти". Послије оваквог образложења некако природно се намеће и питање: А како онда тек мора бити специфичан интелектуални профил научника, врсног стилисте, који се, између осталог, темељно и успјешно бавио и проблематиком науке о стилу? Поводом ових интересовања, сам Вуковић каже: "Стилистичка тема ме одувијек привлачила јер сам слутио да се негдје у њој крије дио одговора о мистерији лијепог изражавања, оног изражавања, које, било у свом усменом било у писаном облику, спонтано покрене наше естетско чуло, без јасне представе, зашто се то десило". Па, ето нам и објашњења како и зашто је настала књига "Путеви стилистичке идеје".

Конципирана као универзитетски уџбеник, ова књига академика Нова Вуковића пружа свеобухватан преглед најважнијих питања којима се стилистика бави. То су: предмет, задаци, основни појмови, категорије. С обзиром на то да је у питању комплексна материја и једна недовољно профилисана дисциплина, упркос чињеници што се у новије вријеме све чешће појављују књиге са сличном проблематиком, то се редуцираност и недостатак информација о токовима стилистичке мисли осјећа практично у цијелој нашој теоријској литератури. Оту-

да је и амбиција аутора ове књиге, како сам каже, била да бар у извјесној мјери амортизује недостатак литературе те врсте и да покуша да пружи један глобалан пресјек најважнијих идеја на том плану, у њиховој синхроној и дијахроној перспективи. Будући да је широк спектар људских творевина у којима се стил препознаје, те да је основни предмет стилистике тешко задовољавајуће дефинисати из простог разлога јер му је тешко утврдити реалну егзистенцију, то Вуковић науци о стилу као глобалној дисциплини приступа са завидном ширином, улазећи у најсуптилније дистинкције с обзиром на то да су истраживања у стилистици интердисциплинарна.

Промишљајући о темељним појмовима и идејама стила, у првом дијелу своје књиге аутор говори о термину стил и предмету стилистике, разграничавајући стилистику од тзв. "су-сједних" дисциплина, тј. оних које се са разних аспеката баве језиком: лингвистике, поетике, семантике и реторике. Неоспорно је да је стил комплексан феномен који у себи сједињује чињенице са подручја низа дисциплина и то не само филолошких, него и других, нпр. социологије, психологије, антропологије итд. Отуда, већина стилистичара и сматра да се у њему остварује

спој лингвистичких и екстра-лингвистичких чинилаца. Па, с обзиром на то да се феномен стила везује за многа подручја, за "сувише много ствари" како би рекао Белић, то се, према аутору, сасвим прихватљивом чини мисао П. Гироа по којој је "стил неодређен појам који стално превазилази границе у које намјеравају да га затворе". Вуковић исцрпно говори о проблему одређења и дефинисања феномена стил, различитим концепцијама, о ширем и ужем значењу овог појма, о дистинкцији између стила и начина, о различитим теоријама (теорији избора, теорији отклона од норме, теорији денотације – конотације, теорији варијације, семантичким теоријама стила). У том смислу, расправљајући о проблемима одређења овог комплексног појма, чије дефинисање захтијева увијек и укључивање и неких потпојмова, Вуковић говори о ширем и ужем значењу општег појма стил. При том шире значење стила обухвата све људске дјелатности и садржаје и, уопштено говорећи, тиче се начина на који се нешто ради, од начина језичког изражавања па до начина понашања и живљења. Наравно, тако схваћен стил не припада само језику и књижевности, него и "нејезичким" или тачније невербалним областима. Стил пак

у ужем значењу везује се за природни језик и књижевност као језичку умјетност. А с обзиром на чињеницу да се у пракси појмови начин и стил често изједначавају, што је наравно неприхватљиво, аутор апострофира већ одавно констатовану дистинкцију да у сваком стилу има начина, али да у сваком начину нема стила, па тако нпр. начин како функционише нека машина или како се одвија неки хемијски процес нема везе са стилем из простог разлога што тај начин није људски чин. Вуковић даље говори и о стилистичкој анализи, различитим моделима њеним, различитим нивоима, стратегијама у приступу, методама и опсегу.

У одјељку о подјели стилистике, аутор истиче да постоји неколико десетина термина којима се означава како стилистика као цјелина тако и поједине њене концепције, поддисциплине и уже области. Тако је стилистика као јединствена дисциплина подијељена према различитим критеријумима: према критерију предмета, опште концепције и метода, намјене, перспективе, према критерију језичких нивоа и сл. Говорећи о лингвостилистици која покушава да обухвати све видове језичког израза и на свим нивоима, Вуковић подробно разматра и њене основне под-

дисциплине: фоностилистику, морфостилистику, семантостилистику и синтаксостилистику, али и низ других као што су: лексикостилистика, стилистика текста, истичући при том да се често нека стилска појава очигледно на више нивоа те да се не може механички сврстати у једну од побројаних дисциплина као што уосталом ни модерна лингвистика не инсистира на оштрим границама међу лингвистичким поддисциплинама.

Будући да се језик, зависно од употребних видова и историјских околности, раслојава, то настаје и више функционалних стилова, како у усменом тако и у писменом изражавању. Према налазима Вуковића, проблем типологије функционалних стилова, слично проблему дефинисања, имао је разне своје фазе, тако да ни дан-данас не постоји једна, општеприхваћена типологија тих стилова, а у оквиру постојећих, на принципу опозиције, имамо тзв. "стилске комплексе", те у додиру два стила тзв. међустилове или, како их неки називају "хибридне стилове" а такође, сви стилови могу имати и своје подстилове.

У посебном одјељку, аутор разматра и стилистичке проблеме према којима се стилистика мора одредити и које мора решавати ако има амбицију да се одржи као озбиљна лингви-

стичка и књижевна дисциплина. То су, између осталих, идиоматологија, тј. проучавање националних језика као посебних стилова, проблем стилистике композиције, односно стилистике на надреченичном нивоу, ту је проблем стила и писања, односа стилистике и књижевне критике, проблем компаративне стилистике, проблем односа стилистике и статистике будући да су у подручје стилистике данас ушле и теорија вјероватноће, теорија информације, теорија комуникације, семиологија, кибернетика.

У другом дијелу књиге Вуковић даје пресјек развоја стилистичке мисли од стилистичке идеје у оквиру старе реторике у чијем крилу је, условно речено, та протостилистика егзистирала све до почетка XX вијека. Говорећи о заснивању модерне стилистике и њеним почецима (прве године XX вијека) и основним правцима, аутор наглази да су велики допринос развоју стилистике дали значајни покрети, школе и методолошке оријентације у области језика, књижевности, умјетности и низа друштвених наука. У завршном дијелу књиге Вуковић образлаже неке нове идеје и концепције у истраживању стила. Пратећи сву релевантну европску и домаћу продукцију о

стилистичкој проблематици и дајући вриједносне судове и оцјене о прегнућима, резултатима и донетима других истраживача – неоспорно је да је аутор овом књигом омогућио будућим аналитичарима и теоретичарима да на једном мјесту добију обиље корисних и поузданих информација.

С циљем да се у синтетичком виду прикаже кретање стилистичке идеје од њених зачетака до последњих година овог вијека као и бројне контраверзе које су ту идеју пратиле, академик Вуковић је сложену и разноврсну теоријску материју преточио у јединствену концепцију, излажући је систематски и једним пријемчивим изразом у добро компонованом тексту и при том у потпуности задовољавајући критериј о неопходности специфичног научног профила истраживача који се бави стилском проблематиком, што подразумева и темељно познавање науке о књижевности али и упућеност у све токове модерне лингвистике, као и низа других дисциплина које се на овај или онај начин баве језиком. Уз све то, тежња за лијепим изразом учинила је да Вуковић успјешно и на прави начин комплементира научну и естетску анализу.

Зорица Радуловић

Пут ка спознаји суштине језика

(Радоје Симић, *Општа лингвистика*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд 2001)

Из веома продуктивне радионице професора Радоја Симића након значајних књига у којима се бави различитим језичким нивоима и проблемима (стилистичким: *Увод у филозофију стила*, 1991/1997, *Лингвистика стила*, 1993, *Општа стилистика*, 1998, *Стилистика српскога језика*, 1999; нормативистичким: *Српскохрватски правопис – Нормативистичка испитивања орфографије и орфографије*, 1991, *Правопис српскога језика, са речником*, у коауторству, 1993, *Правописни приручник српскога књижевног језика – одговорни редактор* 1998; фонолошким: *Основи фонологије српскохрватскога књижевног језика*, у коауторству са проф. Б. Остојићем, 1989; синтаксичким: *Основи синтаксе српскога језика*, 2000), изашла је и књига о општетеоријским питањима науке о језику под једноставним насловом "Општа лингвистика".

Симићево интересовање за општелингвистичке проблеме почиње још од асистентских дана и траје током читаве универзитетске каријере. Држао је више година курс науке о језику студентима Филозофског факултета у Никшићу на ре-

довним студијама а данас је предавач опште лингвистике на постдипломским студијама истог факултета. Књига коју представљамо настала је управо као плод ауторовог вишедеценијског бављења општелингвистичким темама и проблемима.

Проф. Симић је своју "Општу лингвистику" структурирао у седам поглавља, која се односе на најважније општелингвистичке појаве. Иза кратког Предговора слиједи Увод у којем аутор говори о кризи у лингвистици насталој услед удаљавања лингвистике од свог предмета – самог језика, затим услед неадекватне формулације задатка лингвистике и најзад услед усредсређења пажње на методологију ове науке. Криза се може превазићи по ауторовом мишљењу повратком лингвистике језику, његовој природи и суштини.

Прва два поглавља "Опште лингвистике" посвећена су предмету семиотике – знаку, његовом дефинисању и општим напоменама (у првом поглављу), затим врстама знакова, посебно језичким (у другом). Професор Симић износи своје судове о језичком знаку доводећи их

стално у дијалогски контакт са ставовима признатих ауторитета: Сосира, Белића, Перса, Касирера, Мартинеа, Јакобсона, Хумболта и други. И не само ова прва поглавља него је и читава књига заснована на једној врсти сталног дијалога и са другима (о томе свједочи коришћења веома богата литература и број консултованих теоретичара за сваку истраживану област) и са самим собом. Дакле, аутор стално преиспитује ставове, и своје и туђе, и у тој продуктивној сумњи долази до вриједних теоријских постулата.

У осталим поглављима књиге аутор се бави веома важним општелингвистичким проблемима какви су: систем и структура језика, функција језика, комуникацијска функција језика као најважнија, граматика и значење. У поглављу о систему и структури језика посебна пажња посвећена је парадигматским и синтагматским односима од којих зависе функције језичких јединица у говору, затим настанку и развоју језичких система, те унутрашњим механизмима тих система. Аутор полази од ставова Сосира, Белића и Касирера о овим темама да би научном анализом дошао до вриједних закључака. Расправом о функцији се настоји освјетлити начин на који функционише језик, док је поглавље

о комуникацији као најзначајнијој функцији језика посвећено саставним дјеловима комуникације (производња, одашиљање и пријем) и њеној сврси. Дио књиге се бави и комплекснијим феноменом значења, његовим облицима и односима међу значима који обухватају значење. У Симићевој "Општој лингвистици" наћи ћемо поглавље о граматизи, њеном односу према језику, према људском мишљењу, њеном смислу постојања у језику, о системима граматичким. Граматика је по ријечим аутора "унутрашња форма" језика у којој лежи скривени свијет духовне прошлости и садашњости народа без чијег се познавања не може разумјети ни смисао наивне дјечије пјесмице. Свако од поглавља завршава се кратким закључком у којем аутор сабира своје ставове изведене на основу свега реченог у поглављу. У закључку можемо наћи ону есенцијалну нит Симићевог става о третираном проблему. Књига је писана стручним језиком али разумљиво и занимљиво и студентима и оним који су већ зашли у општелингвистичке тајне.

Симићева "Општа лингвистика" разликује се од свих до сада код нас постојећих уџбеника опште лингвистике насловљених најчешће као "увод" у ову науку (Р. Бугарски, М.

Миновић, Д. Шкиљан, М. Павловић, С. Живковић и др.)

Ова књига бави се само неким општетеоријским проблемима, оним истим које је добро поставила класична европска наука о језику. Аутор високо цијени домете до којих је досегла ова лингвистичка традиција и сматра да криза у лингвистици може бити превазиђена повратком тој традицији и на-

пуштањем "америчких лингвистичких експеримената".

Лингвистика мора да се врати језику, његовој природи и суштини. "Једини исправан пут у науци о језику је онај који, корак по корак, води према спознаји суштине језика", сматра професор Симић и својом књигом даје примјер како то чинити.

Рајка Глушица

У "Семољ гори" Мира Вуксановића

(Миро Вуксановић, *Семољ гора*, Просвета, Београд, 2000)

Роман "Семољ гора" Мира Вуксановића обликује језичку духовност стварне и имагинарне Семољ горе. Живот ријечи открива ауторову посвећеност онтогенези језика, њеном звучном и семантичком јединству.

Ријечи из лексичке средине ускочког краја у Црној Гори су искуствена раван романа, али и морфолошко средство у приповиједању теме постојања. Ријечи "Семољ горе" су у традицији дробњачко-ускочких говора, знамења и особина ликова и догађаја.

Сазнање и откривање ријечи у роману има обликотворну функцију у формирању слике свијета. Ријечи се смјењују и укрштају не према томе да ли

слиједе ток приповиједања, већ према томе да ли ријеч, из перспективе приповједача и начина приповиједања, даје значењу ријечи нови смисао. Оне обичавање појмовног архетипа ријечи, поетски разуђеним начином приповиједања, даје и ријечима и роману нов вредносни контекст.

Умјесто хронологије у приповиједању теме постојања у семољском хронотипу, ријеч до ријечи и ријеч поред ријечи, прича до приче и прича у причи, од првог слова, граде књижевни топоним чудесне симболике. Смјењивање фрагмената или семољских слика и прича, развија два аспекта приповиједања. Један, којим приповједач,

док прича о семољским ријечима, приповиједа о себи, дјетињству и традицији патријархалног постојања и други, којим се, из сваке приче, враћамо памћењу и трајању ријечи.

Ријечи и приче дају паралелни свијет непосредане и, ауторским присуством, посредоване приче, настале поводом ријечи, због ријечи и око ријечи. Јединство тачке гледишта је у наративи ријечи и њиховом објективном редоследу. Поступност ријечи и њихова сабирност, од "а" до последњег слова, ствара и развија колајну архаичних и универзалних слика постојања. Познате и мање познате ријечи, дијалекатски специфичне, задржавају пажњу осамостаљеном позицијом у књизи и подједнако важном улогом у сликању митске и антимитске семољске знаковности.

Вуксановићева слика свијета је обједињена ријечима Семољ горе, а "Семољ гора" колоплетом ријечи и слика у патини старог, пронађеног рукописа и у жанровски одређеном оквиру азбучног романа. Архитекст прича "без реда и наслова", из пронађеног рукописа, аутор је, варком реалистичке мотивације, уткао и поринуо у "878 прича о ријечима". О упамћеним, неизмијењеним, незаборављеним, али и несталим, загубљеним, ишчезлим ријечима. О ри-

јечима овог и неког другог свијета, овог и прошлих времена, једне и универзалне семољске симболике.

Ријечи у роману "Семољ гора" имају стваралачки нагон у наративи епског тока романа, неопходног за причу у свеобухватној, тоталној слици свијета. Разноврсност перспективе и начина приповиједања даје ријечима многозначност у семантичкој отворености облика и значења. У ријечима и причама је посредован чудесни свијет ријечи, а у њему, ауторов поглед на свијет и доживљај свијета.

Ријечи су пишчево трагање за смислом постојања и судбином свијета у семољској орнаментици, фолклорној и метафизичкој мистици имагинарне горе. У ношеним и одсањаним значењима ријечи и фикцијом измаштаним причама о њима.

Ријечи ситуирају вријеме и простор, особине и карактер јунака. Њима се концентришу и сликовито развијају судбине ликова и догађаја, особине постојања и ситуација. Умјесто ријечи за причу, ријечи су приче. Оне приповиједају зло и добро у животима јунака и природе, љепоту и трагику благих и сурових предјела и успомена. Ријечи преплићу контраст страсти и порока, изазова и искушења. С ријечима израстају семољски јасени, борови, мириси, свјетло-

сти и таме, небо и мутни облаци. Семољске висине и "нагрђа", "нагоспод" и "накарада" различитих тренутака, појава, узречица, збивања...

Приповиједање ријечи је различито – реалистички вјерно и иреалистички мотивисано. Приповједач се према ријечи не односи увијек на исти начин. Ријеч је приповједачу и изазов и енигма, разлог за иронију и сатиру, могућност демитологизације менталитета и неприкосновених особина патријархалног живота. Она је саговорник у дијалогу, водич кроз вријеме страдања и нестајања, подсјетник за заблуде, "коевитезања", "колеже", "коптисања"... Ријеч је сјећање, исповијест, фантастична и гротескна слика, хумор и пародија, деполитизација идеолошки ријетких појмова. Ријеч је иницијација опажања – свака ријеч је "калауз" за улазак у причу.

Осамостаљивање ријечи развија континуитет приповиједања, али га и постиже. Повезаност ријечи је у ауторовом односу према њима. Оне преламају приповједачев и наш свијет, старо и ново доба у јединственом оквиру Семољ горе, с давним и непролазним постојањем у некадашњим и увијек присутним ријечима. У ријечима за лијепо и ружно, за сиромаштво и благостање, снове и сањарења,

љубав и сујевјерје, трагична и узвишена озарења, поноре у теми власти, рата, породице...

Одуховљена сликовитост и обојеност ријечи остварује емоционалну раван у поступку ознаковљења ријечи у нарацији. Од епски развијених прича, обједињених судбином ријечи и јунака, до прича сцена, обликованих у дијалогу, у монологу, доживљеном и пренесеном говору, управном говору и преписци, до прича у форми сна, легенде, анегдоте, пјесме у прози, смјењује се раскошна објективизација Семољ горе. Стварно и могуће се лако крећу и премјештају из приче у причу, из ријечи у ријеч, из значења у друго значење, из непосредног у невјероватан контекст. Извјесност ријечи на почетку приче, у њеном наслову, у причи је и неизвјесност причања и варијабилност коначног "дешифровања".

У причама о ријечима читамо живот у његовој варијабилности, у директном и скривеном значењу, у трагичној и комичној суштини, у разноликости метафоричке и алегоријске слике постојања. Семантичка и естетска вриједност романа "Семољ гора" је управо у спојевима ријечи и употријебљеним поступцима поетске симболизације ријечи, у фантазмагорији усмене традиције, у синтаксичкој и ритмичкој разноврсности тек-

ста, у интонацији и духу приповиједања.

Експресионистичку распршеност прича у роману уједињује поредак ријечи и разликовни свијет застрашујуће и љубављу насликане горе. Дистанца и експресија "свједока и биљежника" ријечи карактерише и лик тумача и творца који у њој налази магичну моћ ("Ништа нас као ријеч не може вратити гдје смо некад били"¹), јанусово лице ("Ријеч има лице и на личје", стр. 382), фантастичну моћ откривања ("Нијесам дотле знао да се и ријеч може снијевати", стр. 129).

У роману овог типа ријечи и не би имале улогу оквира за приче да нема приповиједача и записане дубине ријечи, њене ликовности, звучне и визуелне конкретизације. Да нема оспољеног духа прошлих времена ("...више нема ни говора ни села као некад, из времена које ме досадно прогони и сачекује истовремено...", стр. 331) и флорне и пејзажне фасцинације Семољ горе.

Етички и патријархални модел постојања у роману укршта гласове из урбане средине и из

центра збивања. И један и други приповиједач припадају свијету Семољ горе, па је тензија приповиједачког и доживљајног Ја из истог духовног наслеђа и драматизоване позиције приповиједања у обликовању ријечи различитог типа.

У цјелини, ако је ријеч актант за особину лика, онда њеним одређењем и настаје лик ("аваш", "бестијуша", "вева", "голоман", "дожудник", "ђутурум", "ждракиле", "забун"...). Ако се ријечју казује радња ("авертити се", "буључити", "виљнути", "галатити", "дворети", "ђаволикати", "заашати", "залишити", "лажикати", "наарлакати"...), онда је њено значење у причи која је открива и показује. Ако се ријечју казује мјесто (нпр. "омар") или се њом даје посебан смисао ("овићак"), слика предмета ("обравница"), покрет ("мунути", "млазнути"...), говор ријечи ("муштулук", "мушмула"), одређевање ријечи открива и нешто друго. Открива разноликост умјетничког поступка и јединствену иновативност у повезивању знака и означеног у семољским причама.

Лидија Томић

¹ Миро Вуксановић, Семољ гора, Просвета, Београд, стр. 360.

(Вук Минић, *Одабране сѣранице сѣаре руске књижевности*, Обод, Цетиње, 2001²)

Стара руска књижевност представља област којом су се бавили и баве се најистакнутији представници русистичке науке. Сматра се, наиме, да је неопходан највиши ниво интелектуалне зрелости и научно-истраживачког искуства, да би се проучавала и тумачила материја, у којој све, представља научни изазов и проблем подложен најразличитијим тумачењима. У читавој руској књижевности посебна научна питања су језик старих текстова, њихова аутентичност, периодизација, питања ауторства и слично. Сва ова питања у самој Русији на научним институтима и универзитетским катедрама, гдје се ова област систематски проучава, као један од темеља матичне културе, битан за укупну цивилизацијску надградњу, повјеравају се најистакнутијим научним радницима, какав је био један Дмитриј Лихачов, или чак тимовима стручњака.

Све је, наравно, много компликованије, када се ова духовна супстанца проучава, преводи и предаје студентима, као страна. Много се студената славистике спотакло већ на почетку студија, не успијевајући да допре до иоле дубљег разумијевања

ове апстрактне и понекад тако далеке материје. Универзитетски наставни планови и програми, нажалост (по нашем мишљењу) претјерано робују хронолошком принципу у настави страних књижевности, па се по квалитету и стеченом предзнању прилично шаролико друштво студената прве године русистике најчешће тешко сналази у предмету, званом *Сѣара руска књижевност*. Можда би све било много лакше да се у случају са старом руском књижевношћу наруши хронолошки принцип и да се овај предмет "пресели" на завршну годину студија, када студенти већ владају системом савременог руског језика, када су већ прочитали најзначајнија дјела класичне и савремене руске књижевности и када је сигурно израженија свијест о потреби ближег упознавања са првим писаним споменицима и таквим дјелима, као што су "Прича о давним временима" (*"Повестъ вренных лет"*), "Задонщина" (*"Задонщина"*), "Слово о полку Игорову" (*"Слово о полку Игорове"*). И за усвајање и за интерпретацију ове књижевности потребна је управо висока свијест, која је, опет, резултат ерудиције.

Вјерујемо да се и професор Минић руководио оваквим, или барем сличним идејама, упуштајући се у припрему "Одабраних страница старе руске књижевности". На овакав закључак усмјерава нас и изјава аутора из предговора: "Анализе дјела старе руске књижевности (XI-XVII вијека) на руској редакцији старословенског језика претварале су се у језичка вјежбања, у објашњавање и тумачење појединих ријечи, синтагми и цијелих реченичних склопова, што је одвлачило од основнога циља ових анализа – доживљавања самога дјела и сагледавања његових умјетничких квалитета".

Наводећи ово као основни мотив, аутор нас подсећа и на крајњи циљ – усредсређивање пажње на само књижевно дјело. А подсјетимо, у питању су ремек-дјела, која су и у овом избору, као што се то обично чини и у изборима сачињаваним у Русији, поређана хронолошки. Тако прочитана, ова дјела дају умјетничку слику развоја руског друштва, од периода растанка руске државе (период Кијевске Русије), па кроз фазу феудалне расцјепканости, а затим централизације државе око Москве, њеног јачања, па до XVII вијека, када се стварају услови за настанак мање или више модерне државе.

Немају сва ова дјела једнаку естетску моћ, можда смијемо рећи да неко, коме руска култура не представља предмет професионалног и научног интересовања, не мора све ни да их прочита. Међутим, ако код лаика синтагма "руска књижевност" изазива асоцијације на имена Пушкина, Достојевског и Толстоја, онда овај избор професора Минића даје могућност да такве асоцијације изазову и имена Владимира Мономаха, народног пјевача Бојана, Данила Заточника, или Протопопа Авакума.

Код превођења најзначајнијег и најпознатијег од ових дјела "Слова", "Спјева" или "Бесједе о Игоревом походу", проф. Минић образлаже преводилачки поступак на следећи начин: "Промијењена је жанровска одредница у наслову дјела *"Слово о полку Игореве"*, тако да је и код нас устаљени термин "слово" замијењен јаснијом одредницом "бесједа". Иако наводи да не претендује на високе домете које је у превођењу "Слова" достигао један Панић-Суреп (а у превођењу овог дјела, подсјетимо, огледао се и Његош), проф. Минић ипак смјело предлаже нову жанровску одредницу, прихватајући и књижевно-теоријски и преводилачки изазов. Предлажући термин "бе-

сједа”, вјерујемо, аутор је спреман и на евентуалне полемичке отклике, јер је на до сада примјењивани термин ”слово” читалац навикао. А не треба заборавити да је једна од одлика наше русистике одређени конзервативизам који тешко прихвата промјене. Професор Минић пружа прилику да се ова наша оцјена провјери у русистичкој пракси.

Овим избором, који сада доживљава своје друго издање, попуњава се празнина, која се у јужнословенској русистици осјећала још од времена када су отворене прве катедре. Проф. Минић се са пијететом присјећа преданог истраживача старе руске књижевности, сарајевског професора Малика Мулића, који је са извјесном дозом прекора указивао на овај недостатак у нашој русистици. А осим професора Мулића, стару руску књижевност систематски је проучавала и Милица Милидраговић, такође професор Сарајевског Универзитета, а на Приштинском покојни професор Бегенишић. О појединим дјелима писа-

ли су и професори Бабовић, Стојнић и Сибиновић са београдског Филолошког факултета. Занимљиво је да је наше научне раднике више привлачила анализа појединих језичких појава из ових текстова, него разматрање естетских вриједности.

Књига ”Одабране странице старе руске књижевности” не представља само прост превод изабраних текстова, већ се у сваки текст читалац уводи напоменама, које овај избор жанровски претварају у неку врсту уџбеника или водича кроз стару руску књижевност. Гдје год за то има основа, читаоцу је скренута пажња на интеркултурне везе и рефлексije, које су поједини од ових текстова имали у нашој средини.

Избор текстова и њихов превод очигледно су дјело савјесног професора, који води рачуна о потребама наставе, као и искреног заљубљеника у шарм прошлости, којом одише већина текстова старе руске књижевности.

Саво Рашовић

ПОЛЕМИКА

МИЛАДИН ВУКОВИЋ
Никшић

Једноумље у шовинистичком духу и руху

На црногорској медијској сцени је информативна пошаст, Црногорски књижевни лист, велики псовач свега што није по мјери његовог једноумног, примитивног и морбидног осјећања и схватања Црне Горе и црногорства. Ово гласило Извршног бироа Савеза великоцрногораца за шовинизам, псовање и књижевност већ дуже без стида и зазора, неодговорно и безочно ружи Филозофски факултет у Никшићу и благи његове наставнике, настојећи да ову академску установу подвргне захтјевима своје идеолошке острашћености и шовинистичке одређености.

Без умишљаја да се потпуније бавим blasphemичним серијалом "Ко је ко на Филозофском факултету у Никшићу"* , у овом контексту ћу указати на његов основни смисао и интенције и одговорити на нека у њему постављена питања о Факултету. Посебно ћу се осврнути на његове неистине исказане с циљем да ме морално и професионално компромитују. Наравно, немам намјеру да

* О томе "Ко је ко на Филозофском факултету у Никшићу" информације се могу добити у енциклопедијама, домаћим и страним лексиконима, публикацијама "Ко је ко у Црној Гори" и билтенима Универзитета Црне Горе.

се полемички супротстављам агресивном примитивизму, рудиментарној свијести, лажима и незнању нареченог памфлета, већ ћу, поводом неких његових импликација, идентификовати један патолошки феномен наше друштвене збиље крцате хаосом и бесмислом до пароксизма, те и дати прилог феноменологији црногорског бешчашћа.

Црногорски наиме, књижевни лист, персистентно тражи и инсистира на томе да, "у вријеме повратка Црне Горе себи" и "њеног пута у европске интеграције", "њен" Филозофски факултет постане "црногорски" (ЦКЛ бр. 38, стр. 19). У ту сврху уводи се у опцијај широк програм са јасно одређеним задацима и прецизно утврђеним правилима дјеловања. Тако, настојећи да изазове конфликт између студената и професора на Факултету, Лист препоручује студентској популацији да не трпи "агресивно ниподаштавање", него крене у борбу, разумије се, антипрофесорски рат за освајање своје равноправности (ЦКЛ, 37, 16). Истовремено се студенти подстичу да се "организовано са професорима процрногорске опције" супротставе професорима "црногорским Србима" (ЦКЛ, 37, 6). При том се љуто коре "професори који се пишу као Црногорци што не реагују на окупацију својих колега" (професора "црногорских Срба" – МВ) и охрабрују да од сукоба не зазиру јер "већ сада нијесу у мањини" (ЦКЛ, 37, 6). Од декана се очекује да и он крене у обрачун са "агресивним и све безочнијим српским елементима" (ЦКЛ, 39, 12). У исту сврху, у функцији интензивирања "све отвореније борбе против страних елемената", на мети погане, зле, празне, лажљиве, неодговорне ријечи овог приземног памфлета су познати професори елитних факултета овог типа у земљи (ЦКЛ, 36, 6), који су високопрофесионално и несебично деценијама пружали драгоцјену помоћ раду и развоју Филозоф-

ског факултета у Никшићу. Уз све то, захтијева се од надлежних у Министарству просвјете да "промијене имиџ, наставни кадар и антидржавно дјеловање никшићког факултета (ЦКЛ, 36, 6).

Не треба трошити много ријечи да би се показало да назначени програм није безазлен. Напротив. Он је безуман и опасан. Стога што је говор мржње и искључивости, тачније, он проповиједа и распирује националне анимозитете, подстиче националне подјеле, замеће националне кавге, покушава да унесе "крвави нож" у осјетљиво вишенационално и мултиконфесионално ткиво академске заједнице као што је Филозофски факултет у Никшићу, на којем студира преко 2000 студената и ради преко 170 наставника и сарадника.

Да смо, као што нијесмо, држава реда и закона, суда и правде у пуном смислу ријечи, овај шовинистички програм би био правно проблематизован, кривично гоњен и санкционисан.

Није тешко запазити да је на дјелу јадан и жалостан, отужан и неукусан идеолошки концепт, који би, у својој милитантној накарадности, био смијешан да није опасан рецидив неповратно прохујалих времена и зао покушај обнове политичко идеолошке подобности као *conditio sine qua non* не само рада на Универзитету него и живота достојна човјека. И то у знаку језуитско-бољшевичког руководства за акцију "ко није с нама, против нас је" и јавне проскрипције неистомишљеника. Дакако, тиме се даје несумњив допринос утврђивању и еманципацији црногорске националне свијести и афирмацији идеје о Црној Гори као сувереној држави. Сачувај, Свевишњи, Црну Гору и сваког живог створа у њој од суверености коју би им припремио Црногорски књижевни лист.

Тај шовинистички концепт носи сигнум и злокобног наговјештаја, у нашој суморној стварности, продубљене

и драматичне политичке и опште кризе, почетка националних сукоба, вјерских конфликта, братских покоља, немани рата, што су у нашем непосредном окружењу сличним процедурама припремљени и трагично окончани. О, tempora, o mores!

Поред тога, што из антицивизацијског и антихуманистичког аспекта настоји да дестабилизује Филозофски факултет у Никшићу, наруши његово професионално јединство и уништи његов сукус академске заједнице, Црногорски књижевни лист покушава да доведе у питање програмску оријентацију ове универзитетске установе, њену функционалну и институционалну структуру, њено право да аутономно и одговорно наставно дјелује.

Из те перспективе он невјешто, пристодушном, злонамјерно и претенциозно поставља и неколико питања.

Прво од њих је оно, чија би се суштина, апстрахујући извјесне његове бесмислице и рогобатности, могла формулисати на сљедећи начин: На ком се то Филозофском факултету у земљи, као на Филозофском факултету у Никшићу, обучавају студенти физичке културе? (ЦКЛ, 38, 19) Питањем се покушава коперникански открити да Филозофски факултет није родно мјесто студија физичке културе. У одговору, прије свега, треба знати да су у оквирима Педагошке академије, Наставничког и Филозофског факултета (све у Никшићу) деценијама радиле двогодишње, а последње три године четворогодишње студије физичке културе, на којима се образовао наставни кадар за потребе просвјетно-васпитних институција. Тако је донедавно било и на Филозофском факултету у Нишу. Уз то, покренут је поступак нормативне трансформације овог Одсјека за физичку културу у посебни факултет.

У одговору на питање "на ком се Филозофском факултету историја и географија изучавају заједно и неод-

војиво” (ЦКЛ, 38, 19), указаћу на неколико елементарних чињеница у чијој се оптици може сагледати смисао тих дисциплина у оквирима једног студијског одсјека. Те студије као двопредметне утврдила је Матична комисија коју су чинили истакнути универзитетски професори за те научне области са простора бивше Југославије. Она је то првенствено тако конципирала руковођена мотивима рационалности и економичности при образовању у једној личности професора ових предмета и по узору на двопредметне студије историје и географије на Филозофском факултету у Љубљани. Такву концепцију ових студија два пута је током двадесетак година потврдило Научно-наставно вијеће Универзитета Црне Горе. Није ваљда да Матична комисија и Универзитетско вијеће не знају, а Црногорски књижевни лист зна како треба да буду конципиране ове студије? Уосталом, са дипломом ових студија доскоро је био занемарљив број незапослених. Нема основе за крхку претпоставку да та диплома не гарантује познавање ”повијести црногорске” и ”границе црногорске” (ЦКЛ, 38, 19), и то из врло једноставног разлога. Наставни план овог студијског Одсјека садржи Историју Црне Горе као шестосеместрални предмет на којем су ангажовани два професора и један асистент, као и двосеместралну дисциплину Географија Црне Горе коју предаје један професор са асистентом.

Злонамјерно је и бесмислено питање на ком се Филозофском факултету ”Богословски факултет назива Одјељење за филозофију” (ЦКЛ, 38, 19). Том инсинуацијом се алудира на предмет Византијска филозофија који је у историји филозофије познат као учење светих отаца. Ова дисциплина је већ десет година у Наставном плану Одсјека. Њу предаје наставник, изабран у редовном конкурсном поступку, који је свештеник. Она је у наставним

плановима низа студија филозофије, поред осталих, Одељења за филозофију Филозофског факултета у Београду и Катедре за филозофију Филозофског факултета у Скопљу.

На невјешто формулисано питање: "На ком се Факултету језик у земљи матици не изучава матерњи језик и домаћа књижевност и не назива својим именом" (ЦКЛ, 38, 16), одговорићу из два аспекта. Прво, тај језик се студира под називом српски, управо како је именован у Уставу Републике Црне Горе. Напомињем да су наставници и сарадници факултетске Катедре за српски језик одбранили и објавили у виду монографија и студија двадесетак магистарских теза и докторских дисертација о феноменима црногорског језичког израза. Друго, на Факултету се "домаћа књижевност" изучава под називом Црногорска књижевност у виду четворосеместралног курса који води један професор (донедавно два) са асистентом. У том погледу историја црногорске књижевности у Наставном плану Одежека за српски језик и књижевност третира се равноправно са историјом опште (свјетске) и српске књижевности.

Наравно, историја црногорске књижевности од савремених писаца и књижевних дјела обухвата само оне који имају трајнији умјетнички значај. Отуда може бити схватљиво нечије персонално незадовољство, лична повријеђена сујета неког ко је увјерен да је замиришао лаворов вијенац националног барда. Међутим, разлоге за та незадовољства не треба тражити у универзитетским програмима књижевности, него у властитом књижевном дјелу, његовој естетској вриједности. Зар мислите да се не зна за јадац? Не каже се узалуд "свак се чеше гдје га сврби". Нерон је спалио Рим, веле, да би себи приуштио надахнуће да напише пјесму и домогне се пјесничке сла-

ве. Зар та легендарна епизода римске историје није индикативан показатељ што је "пјесник" спреман да учини зарад своје књижевне славе?

Узев у цјелини, није тешко закључити да наставни планови и програми Филозофског факултета у Никшићу оптимално и адекватно покривају дисциплине националног корпуса. Таква програмска одређеност Факултета је логична консеквенца чињенице да је он научно-наставна јединица државног Универзитета. Њу је аутономно и одговорно утврдило факултетско Научно-наставно вијеће у којем је, да напоменем, практично до јуче, било 5 чланова ЦАНУ и 5 чланова ДАНУ.

Сви ти наставни планови и програми су отворени за иновације, промјене у поступку предвиђеном Законом о Универзитету. При том, Црногорски књижевни лист у свом гротескном науму да програмира и води националну и културно-просвјетну политику није заиста ни од какве помоћи. Зато што се легитимисао као институција неука, необавијештена, неодговорна и без правих увида у начин рада и систем функционисања и организације академске установе. То је, уосталом, посљедица и чињеница да су његови извори информисања и података о Факултету неколико његових бивших студената и један злуради професор, који држи наставу, само уколико није спријечен репрезентативнијим и курентнијим обавезама на другој страни.

Сем тога, подсјећам да је актом деполитизације и дезидеологизације Универзитета Црне Горе, на Факултету забрањено институционално организовање и дјеловање политичког и вјерског карактера. Тиме нипошто не мислим да кажем да на Факултету нема партијско-страначког дјеловања. Он је у жижи помног интересовања политичких странака. На њему су у редовном, или

допунском радном односу и неки истакнути страначки функционери и активисти. Уз то, политика је, њено критичко промишљање и преиспитивање, предмет извјесних научних дисциплина које се изучавају на Факултету. Укратко, ријеч је о сложеној идеолошко-политичкој атмосфери. У њој није једноставно дистанцирати наставно-научни рад од политике и идеологије. Универзитетски наставник је аутономан у свом професионалном, научно-наставном раду и одговоран је пред научном истином чији је протагониста и властитом моралном савјешћу. Отуда су могућа индивидуална огрешења о принципе деполитизације и дезидеологизације Факултета.

Наша културно-просвјетна јавност добро зна да је дуг и мукотрпан, сложен и одговоран процес стварања факултета, нарочито филозофског. Разумије се, из више разлога. Само да укажем на својеврстан историјски парадокс да је црногорски народ, баштиник једне од најстаријих држава у региону и прве штампане књиге у југо-источној Европи, последњи добио Филозофски факултет. Нема потребе за ламентом над нашом злехудом историјском судбином. Ту смо гдје смо. Напредујемо снагом невоља. Чинимо што можемо. Дајемо што имамо.

Зла намјера, или заборав, или обоје заједно, у основи су неистина којима памфлет покушава да морално проблематизује моју личност и дискредитује мој професионални ангажман. У том смислу прво ми се приговара да сам се неодговорно и пасивно понашао при покушају бојкота наставе професора Растодера (ЦКЛ, 39, 12). Напротив. Одмах по најави бојкота, која није потекла са Факултета, реаговао сам изјавом у Побједи. У њој сам осудио бојкот, подсјетио на углед господина Растодера као универзитетског наставника и упозорио на негативна значења тог чина. Затим сам у разговору са пред-

сједником Савеза студената указао на вишеструку неприхватљивост бојкота и изразио увјерење да ће студенти остати на висини академског односа према свом професору. Још да кажем да сам коаутор текста објављеног у дневној штампи, којим је Научно-наставно вијеће Универзитета изразило протест против покушаја бојкота наставе професора Растодера. Истина је да бојкота наставе није било. Уосталом, о томе ме је лично обавијестио професор Растодер, одмах након завршеног предавања "предвиђеног" за бојкот, и истакао да је оно било посјећеније него што то обично бива.

Исто тако, манипулишући чињеницама и тумачећи их с недопустивом лакоћом изневјеравања истине, памфлет настоји да ме прикаже као превртљивца и калкуланта (ЦКЛ, 39, 12). У средини у којој живим и радим и у универзитетској јавности добро је познато колико сам превртљивац и калкулант, "па и када је Црна Гора у питању". Зато нема потребе да се браним од изречених оптужби. Међутим, ради истине, зарад утврђивања њеног чистог фактицитета, казаћу да није тачно да сам "потписник прогласа за независну Црну Гору". Потписао сам, као и велики број црногорских интелектуалаца, крајем јула 2000. године Апел Савјету безбједности ОУН да пошаље посматрачку мисију у Црну Гору да заштити њену слободу и мир од сила зла и несрећа грађанског рата.

С друге стране, спочитава ми се што је мој "потпис изостао са друге једнако значајне петиције". Међутим, тај текст, различит од претходног, непримјерен актуелној политичкој ситуацији (средина октобра 2000. године), нијесам потписао због његове агресивности и антисрпства, увјерен да се у нашој опорој збиљи и конфликтној стварности само демократски, дијалогом, у грађанском миру и толеранцији може ријешити црногорско државно

питање. Уосталом, то сам и непосредно казао иницијаторима поменутог текста.

На крају, свратићу пажњу на околност да сам минуле године у више наврата био на мети Гласа Црногораца, органа великосрба у Црној Гори, јер нијесам примјерен њиховом националном програму, а у текућој, такође, у више наврата, на удару Црногорског књижевног листа, гласила великоцрногораца. Дијалог с њима је беспредметан. Они су затворени, глуви за сваку ријеч различиту од њиховог говора искључивости, језика сичана и мржње, то јест позиције *in extremis*. Зато ће их погодити гутунар, болештина иманентна њиховом бићу и њихова историјски реална судбина. Међутим, супротности, ма колико биле противстављене по провјереним и добрим дијалектичким законитостима, додирују се и остварују јединство. Управо ове о којима је конкретно ријеч, као изрази бешчашћа исте провенијенције, осуђене су, попут свих досадашњих шовинизама под капом небеском, да заврше на буњишту историје.

PHILEY

JOURNAL OF STUDIES IN LANGUAGE AND LITERATURE

- Novo Vukovi: An Oration on the 150th Anniversary of Njegos' Death**
- Radoje Simi, Jelena Jovanovi: The Principles of Functional and Stylistic division of language (In memory of academician Novo Vukovi)**
- Lidija Tomi: Miodrag Bulatovi and the Collection of Short Stories The Devils are Coming**
- Nenad Vukovi: About Some Ways of Treating the Literary Language of Jovan Vukovi (Serbo-Croatian) and Blao Koneski (Macedonian)**
- Sinia Jelui: The Inner Textuality and Interpretation: Travel Records about Macedonia of Rastko Petrovi**
- Miodrag Jovanovi: The Dialect of Patrovii, Compared with Several Coastal and Surrounding Continental Dialects**
- Sonja Tomovi-undi: Fiction and Reality in the Borhes' Literature**
- Miodarka Tepavevi: About One Kind of Impersonal Sentences with Logical Subject in the Accusative Case**
- Janko Andrijaevi: Huxley's Dystopia Ape and Essence: Belial's Whisper**
- Sonja Nenezi: Adjectival Compound Words with Direct Verbal Unit**
- Sanja ubari: Present with the Meaning of the Imperative in Documents of Montenegrin Senate**
- Aleksandra Batakovi: European Trend in the Development of Language**

VIII/1-2 (2002)